

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2023. 05. szám

OCSKAY LÁSZLÓ (DOKY) munkáival

ILLYÉS GYULA kiadatlan versei

KONTRA FERENC, NOVÁK VALENTIN prózája

KOVÁCS ISTVÁN, TÓTH ERZSÉBET, PETŐCZ ANDRÁS versei

ORAVECZ IMRE: Alkonynapló

ZIMONYI ZOLTÁN, BALOGH GERGŐ, ROSONCZY ILDIKÓ kritikái

Ára: 840 Ft
Előfizetőknek: 8400 Ft/év
www.kortarsfolyoirat.hu

KORTÁRS 2023 05

Az új vármegyebérlettel olcsóbb lesz a közlekedés

2023 májusától vezetjük be a buszra és vasútra egyaránt érvényes vármegye- és országbérleteket. A kedvezményes árú bérletekkel a MÁV-START, a Volánbusz, a MÁV-HÉV és a GYSEV járataira lehet majd felszállni. A vármegyebérlettel az adott vármegye határáig utazhatunk buszon és vasúton. Az országos bérlettel pedig akár Magyarország teljes területét bejárhatjuk.

TARTALOM

- 3** KOVÁCS ISTVÁN: Anyám a szikláról rám tekint *(versek)*
- 6** KONTRA FERENC: 1968 nyara *(próza)*
- 10** TÓTH ERZSÉBET: Kikapcsolni; Valaha virágoztunk; Kérdőjelek *(versek)*
- 12** NOVÁK VALENTIN: Dr. Rotács, a fogadatlan kertész *(próza)*
- 15** ILLYÉS GYULA: A béke pillanata; Van miért nem aludnom; A Balaton habjaihoz; Csillagrajz *(versek)*
- 17** SEBŐK LÁSZLÓ: Az utaztató *(próza)*
- 22** GREDEL LAJOS: Önéletrajzi töredékek *(I. rész)*
- 33** BÓNUSZ TIBOR: Saját halál és (túl)élet – József Attila egy verséről
- 43** PETŐCZ ANDRÁS: Zsoltárparafrázis – Hazudni; Zsoltárparafrázis – Tenyérnyi napok *(versek)*
- 45** NAGY ZOPÁN: Az agy formázása – Ocskay László (Doky) képzőművész alkotásai (nyomán) *(képzőművészet)*
- 65** ORAVECZ IMRE: Alkonynapló *(próza)*
- 69** BÁGER GUSZTÁV: Rilke, Handke, Tandori – Ariel angyalai *(vers)*
- 70** KOKAS NIKOLETT: T. D. sírversének margójára
- 72** SZIGETHY GÁBOR: Egy korty magyar bor XXII.
- 76** MUZSNAY ÁRPÁD: Dsida Jenő szülővárosában érettségizik *(I. rész)*
- 83** BOZÓK FERENC: Bús és bösz magyar költők
- 86** ZIMONYI ZOLTÁN: Prof. Kelet-Közép-Európa – a visegrádi ember *(Kiss Gy. Csaba: Harminc év után)*
- 92** BENCE ERIKA: Egy bácskai családragény vége (Vasagyi Mária: Eszter könyve)
- 96** BALOGH GERGŐ: Lapis József / Elég
- 98** ROSONCZY ILDIKÓ: Solymosi József / Lázár Vilmos ezredes, a megbízható csapatparancsnok
- 100** VÁRADI FERENC: Arról beszélni, ami van: In Memoriam Pilinszky János
- 102** SZABÓ FRUZZSINA: Cserna-Szabó András / Zerkó, Attila törpéje

E számunkat OCSKAY LÁSZLÓ (DOKY) munkáival illusztráltuk.

A borítón: Háború, 2022, olaj, vászon, 120x200 cm (részlet)

A reprodukciókat Novotny Tihamér készítette.

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

A *kortarsfolyoirat.hu* oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés” box színes képére!

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP, MAGYAR KULTÚRÁÉRT ALAPÍTVÁNY, PETŐFI KULTURÁLIS ÜGYNÖKSÉG, KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTERIUM

Szerkesztőség:

Főszerkesztő: THIMÁR ATTILA (thimar.kortars@gmail.com)

Szerkesztőbizottság:

AMBRUS LAJOS (kemenesalja@gmail.com)

HLAVACSKA ANDRÁS (hlavacskaandras@gmail.com)

PÉCSI GYÖRGYI (pecsigy@freemail.hu)

STURM LÁSZLÓ (sturml67@gmail.com)

SZEKERES NIKOLETTA (nszekeres@gmail.com)

TÚRI JUDIT (turijudit.kortars@gmail.com)

Képzőművészeti rovat: NOVOTNY TIHAMÉR (prinotipa@gmail.com)

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS NÓRA (babajaga1960@gmail.com)

Olvasószerkesztő: BORNEMISSZA ÁDÁM (bornemissza.adam@gmail.com)

Laptev: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com); Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531

1062 Budapest, Bajza u. 18.

Szerda: 11–14 óráig; Csütörtök: 10–13 óráig

Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemlézi a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.

Nyomdai munkák: Prime Rate Kft. – www.primerate.hu

Előfizetési díj 1 évre 8400 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 110 €. (Az áthúzó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, továbbá a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzárta: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

A Kortárs Online aktuális tartalmából:

Buda Villó esszéje Erdős Renée botránykönyvéről

Várkonyi Zsolt interjúja Gonda Zsolt fegyvermesterrel

Bajnok Dávid kritikája a Last of Us című sorozatról

www.kortarsonline.hu

A *Kortárs* folyóirat archívuma itt érhető el:

www.kortarsfolyoirat.hu

KOVÁCS ISTVÁN

Anyám a szikláról rám tekint

KOVÁCS ISTVÁN (1945) Salföld

Ez a tenyérszerű kép kísért,
 mióta már...?
 Ez a fénykép:
 ez a régmúlt sötétkamrájában
 előhívott és rendre
 egyetlen kártyalapra feltett
 bánat és öröm,
 amit se elnyerni,
 se elveszíteni nem lehet,
 mert mind-mind az enyém
 és mind-mind az övé
 születésemtől fogva...

A kőporbánya közepén
 oroszlánként elnyúló sziklatömb
 maga a természet által megmunkált nyugalom,
 hiába csiklandja ágbogaival
 az oldalán
 kullancsként megtapadt
 csenevész cserje.
 Belé csak én borzongok
 a látványon és a látszaton túl
 magamat évtizedek óta figyelve...
 Mert ósdi módon
 tudni szeretném,
 hogy a történelemmel mért időben
 helyt állok-e akár csak egyetlen pillanatra?
 Vagy csupán
 a látszat-élet öröknaptárába másolt,
 naplójegyzet lennék,
 amit majd kitépnek,
 összegyűrnek?

Megtestesült kőfej a fényképen:
 torz faluvégi Szfinx
 a kőporbányában...
 talán piramisokról álmodik,
 uralkodókkal összezárt öröklétről,
 vagy a dicsőséget ígérő tábornok
 negyven évszázadáról,
 mellyel csontvázkatonáira tekint.

Igen,
 katonásdit játszottunk mi is!
 Amikor sorjázó betűivel
 vakációvá cseperedett a nyár,
 nem volt gyerek,

ki meg ne mászta volna azt a sziklát...
Ott azon a tenyérnyi fényképen
én is az elsők között kapaszkodtam...

Mese és valóság.
Piramis, pálmafák, tevék...
és lehangolóan lila ég
azon a gyermekbénulás elleni
oltást reklámozó szórólapon,
amelyet a Salk-vakcinával
együtt csempészték be
a megnyomorított hazába.
De mit keres elnyúlva rajta
az oroszlántestű,
emberfejű Szfinx,
ha nem ő védett meg
azon a vészjósló napon,
tizenkét éves koromban?

Most betöltvén a hetvenhetedik évet,
a fényképet nézve hallom,
ahogy felmordul,
mint a nézőkre éhes
filmek oroszlánja...
Pedig kőszáját bevarrta már
a sárkánypikkelyes folyondár.
És szeméből mintha fehér könny csorogna
a pallérként ügyeskedő
esőpermetes fuvallat nyomán.

A fényképet nézem
túl a két kaszáson.
A sziklán anyám ül,
divatos shortban,
fiatalosan keresztbevetett lábbal,
rövid ujjú blúza nyakáig begombolva.
Időben, térben messziről nézve
is szép.
Karórát villantó jobb kezével
a kötőmb oroszlánforma
üstökére támaszkodik.
Hóna alatt
egy feltárhatatlan piramis
háromszögének opálos csöndje.
Jobbja
a bal térdén pihen,
mint akinek
az égardta világon semmi gondja.

Kié e póz?
E magabiztosság kié?
És kié a kettőnk között
elhaló visszhang:
„ki gondolta volna”?

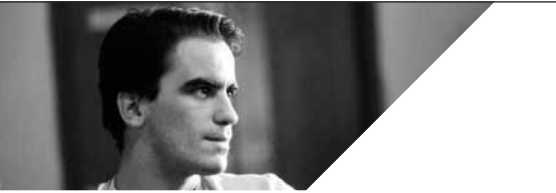
Bizony ki?

A választ, ha van,
elnyeli a beálló csönd.
És e csöndben
anyám a szikláról rám tekint.
És mintha hetven éve
mindkettőnk szeméből
ott az esőáztatta fényképen
az a megkövesedett
fehér könny potyogna
visszhangosan...

Ma már félbetörten csorba
és piszok-szürkévé repedezett
urna a kőporbánya.
A sziklatömb helyén
korhadó padokkal
és megperzselődött
nyársakkal körbevett
tűzrakó hely.

Közepén por és hamu...

Bizony, por és hamu...

KONTRA FERENC

1968 nyara

Tompa, fénytelen nyári nap volt. Fülledtség telepedett a szobákra. A kitárt hátsó ajtón át néztem, hogy Rexi a szomszéd macskáját kergeti az udvaron. Hamar megelégedte, két szökkenéssel fent termett az almafán. Onnan fújta rá, csak megszokásból, valójában inkább kinevette a kiskutyát, mert még csak tanulgatta vékony hangján az ugatást. Ült a fa alatt, és várta, hogy lemásszon a macska.

A konyhában üresen állt az asztal, jóval ebéd után voltunk. Színes, nagy alakú albumot lapozgattam a heverőn, a hullók életéről szolt. Ebből rajzolgattam át egy szalagos leguánt. Ilyent szerettem volna magamnak egy terráriumban.

Anyám hangját hallottam a hálósobából. Türelmetlenül szólított, egyre kétségbeesettebben. Mentem is mindjárt, de megállított, mielőtt az ajtóhoz értem volna.

– Ne gyere be. Hallod! Eszedbe ne jusson! Szaladj apádért, hogy azonnal jöjjön haza.

Ez már kiáltás volt. Magamra kaptam a rövid ujjú nejloningem. Mégsem mehettam végig az utcán félmeztelenül. Csatoltam fel a szandálomat, és futottam, ahogy csak bírtam. Nem készítettek fel rá, hogy mikor lesz és hogyan, de rögtön tudtam, miről van szó.

Csinos lányok jöttek szemben, akik a korzóra indultak fagyizni ilyenkor, vasárnap délután. A templom előtt a fiúk klikk-klakkot pörgettek, és láttam, hogy egyre feszültebbek a verseny miatt, hogy ki bírja tovább. Most elsuhan-tam mellettük, mintha észre sem venném őket. Még néhány hosszabb kerítés volt csak hátra.

Felmentem a lépcsőn, kinyitottam a kocsma üvegajtóját. Bent forgott ugyan a mennyezeten a hatalmas ventilátor, de a füstös, sörszagú levegőben úgy éreztem, mintha nyakig vízben tudnék csak haladni. Úgy kellett úszva áthatolni a sűrű közegen.

A magas polcra helyezett tévében éppen tankokat mutattak.

Focicsapatok neve és a gólok száma röpködött a hangzavarban, a pultnál könyöklők üvöltve röhögtek. Mintha nemcsak a beszédnek kellett volna hangosabbnak lennie, hogy megértsék egymást, hanem a nevetésnek is. A részegek egyébként is hangosabbak a kelleténél. Mintha a falak is izzadtak volna. Amikor hozzáértem az egyik oszlophoz a karommal, éreztem, hogy nedves.

Apámat végre megtaláltam a túlsó sarokban, négyen ültek egy asztalnál, nem beszélgettek, a poharukat bámulták. Apám is észrevett, intett, hogy menjek oda. Oldalazva tudtam csak átkelni az emberek és a székek között. Nem is figyeltem, kik voltak még ott, akikkel apám ült, mondtam neki, hogy azonnal jöjjön haza, anya üzeni.

Természetesen a másik három pasas alig várta, hogy meghallja, miért mentem. Már előre vigyorogtak, amikor megláttak.

– Né'má! Naaa? Höhöhö! – harsant fel a trió.

Nem volt annál kínosabb, mint amikor egy asszony a gyerekeit küldte a kocsmába a férjéért. Mindegy, hogy miért. Ez az a hely, ahol semmi sem maradhatott titokban.

– Akkor azonnal haza! – visította egyikük gúnyosan.

– Szóval eljött az idő – nevetett a másik, mint aki csak most kapcsolt.

Apám szólt a harmadiknak, hogy akkor jöjjön, hiszen megígérte.

– Meg – mondta, és a kocsi márkajelzéses kulcsát a mutatóján forgatva vonult kifelé, hogy mindenki lássa, és rögvest álljon félre. Mert ő most ráadásul hatalmas szívességet tesz.

Kivágódott a kocsmajtó, és ők ketten sietve beszálltak a kocsiba. Engem nem vittek magukkal. Indultam sietve a járdán utánuk. És már láttam is, hogy előttünk lassítanak, odakanyarodnak a hátsó kapu elé.

Apámnak csak motorja volt. Azért kérte meg ezt a pasast, hogy jöjjön a kocsijával. Régen jó barátok voltak, aztán kiment vendégmunkásnak a Dual por-szívógyárba Münchenbe, és most a szabadságát töltötte itthon. Másról se szólt a nyár, mint a vendégmunkások rongyrázásáról, amikor hazajöttek egy hónapra szabadságra. Mondták is, hogy ezek még a vécére is limuzinnal járnak, hogy vetélkedjenek lestrapált kocsijukkal egymás, no meg a falubeliek előtt.

Mire hazaértem, anyám már a hátsó ülésen ült, maga mellé véve a kis barna bőröndjét, amibe jó előre összekészített minden szükségeset. Odamentem hozzá, és csak néztem az arcát, nyilván nagyon rémülten, mert azt mondta a lehúzott ablakon át, hogy nem lesz semmi baj. Csak én hallottam, ők ketten elöl nem. Egymással beszélgettek.

Rex Gildo ropogós német slágere, a *Wer das verbietet* szólt a rádióból, dübörögtek a hangfalak az utastérben, és a hátsó kerekek csak úgy kaparták a sódert hátul, ahogy padlógázzal kikanyarodott a kocsi az országútra.

Becsuktam magam mögött a hátsó kaput. Az udvarra nyíló konyhaajtót is tárva-nyitva hagyták. Azt be is zártam belülről. Rexi a konyha közepén ült, őt is csak úgy itthon hagyták, mint engem. De neki ott voltam én, hiszen az én kutyám volt. Nem is nagyon hallgatott másra, ezért a többiek nem kedvelték. Megörült, amikor meglátott, mintha már nagyon régen látott volna, vagy csak megérzett valamit abból a légkörből, ami körülvett. Úgy viselkedtek, mintha nem is tartozna rám, ami lesz. Követett a szobába, mert velem jöhetett, én beengedtem oda is. Néha vakkantott, leült mellém a heverőre, néztük a délutáni sorozatot, a *Peyton városkát* Mia Farrow-val és Ryan O'Neallel.

Még csak félórája ülhattünk ott, amikor váratlanul elment az áram. Zötytyent egyet a hűtőszekrény a konyhában. Addigra vészjóslóan haragos lett az ég, a kelet felől érkező felhők éjszakai sötétet hoztak egyik percről a másikra. Villant egy hatalmasat, kivilágosodott tőle az egész szoba egy pillanatra, amit félelmetes dörrenés követett, összekoccantak a vitrinben a poharak, és lassú táncba kezdett a csipkefüggöny, mintha időnként megrángatta volna a vihar érkező kísértete. Nyomában zuhogás hallatszott a ház falán, mintha öntöttek volna rá a vizet, és a bádog ablakpárkányon pattogni kezdett a jég. Gyorsan csuktam az ablakokat, három helyen is nyitva találtam, alattuk már tócsák keletkeztek. Közben azt hittem, betörnek. Leengedtem a redőnyöket. A vékony réseket éles villámkések hasogatták. Kerestem rongyokat, amivel felitattam a vizet. Rexi nyüszítve futott utánam, amerre mentem. Ő sem ért még ilyen ítéletidőt, meg én sem. Közben mintha mozgott volna a padló a folyamatos dörgéstől. Néztem, hova bújhatnánk el. Éppen befértem a két ajtó közé. Bezártam belülről a bejárati ajtót, amely teljesen csukott volt, a másikon fent, a matt üvegbetéten át még beszűrődött némi fény, de ha leültem a két ajtó közé, akkor a villámok alig látszottak be, szinte teljesen beborított a sötét, ettől megnyugodtunk, éppen elfértünk Rexivel a keskeny küszöbön. Az ölembe vettem, és hallgattunk.

Mint valami film, úgy kezdtek előttem peregni a jelenetek, hogy anyám terhesége számomra egyik napról a másikra derült ki, amikor már látszott rajta, de velem erről nem beszéltek. Elöttem még apámmal sem. Egyszer ke-

rült csak szóba, hogy mi legyen a neve, lányneveket fontolgattak, és érdekes, hogy fel sem merült, hogy esetleg fiú lesz, pedig éppenséggel lehetne. Tudtam, hogy egyszer szülni fog, de nekem ezt sem mondták. Nem baj, itt fogunk várni a kutyával, és majd biztosan hazahozzák őket az autóval. Attól kezdve testvérem lesz.

Nagyon sok idő telt el így. Mintha elcsendesedett volna odakint. Kizártam, kinyitottam a bejárati ajtót. Kint még szemerkélt az eső. A sötétség elvonult, nyomában pókhálókat rajzoltak a villámok az égre a távoli dörgés visszhangjainak kíséretében. Felettünk már kifehéredtek a felhők. Ekkor jutott eszembe, hogy mennem kell tejért. Felhúztam az esőkabátomat, begomboltam a kabátba Rexit is, mert félne, ha magára hagynám itthon, fogtam a kannát és az esernyőt, és indultunk. Kicsit bonyolult volt, hogy a kutya se csússzon ki, meg az esernyő se forduljon ki a kezemből. Az utcán nem volt senki, csak a pocso-lyák nőttek nagyra.

Kerülgettem őket, a szandálban így is vizes lett a lábam. Át kellett menni az úton, és a harmadik ház volt, ahova tejért jártam, mindig csak én, mert az én dolgom volt. Azt is megszoktam, hogy ott nem kell megvárnom senkit, aki majd kiszolgál. A tej ki lesz készítve nekem egy pöttyös, zománcos kiöntőben, konyharuhával letakarva a verandán lévő asztalon. Én pedig csak beleöntöm a kannámba. És már jöttünk is kifelé a kutyával.

Akkor érkezett meg a hétórás busz. El lehetett látni a megállóig. Olyan valószínűtlen kép tárult eléem a vörösen lángoló naplementében, mint valami szélesvásznú filmben: a túlsó oldalon a kék mennybolttal, hogy egy pillanatra tátva maradt a szám, olyan volt a jelenet a csendesedő esőben a távoli villámokkal, mintha egy háború ért volna véget. A vihar mindent lemosott, a lombokat, a háztetőket, és ettől tiszta és üde lett az utca, szinte visszhangzott a fényes aszfalt. Nem akartam hinni a szememnek. Csupán egyetlen utas szállt le, a nagynéném, orgonaszínű dzsörzé kiskosztümben. Apám nővére. Csak állt a megállóban az utazóbőröndjével, és talán ő sem akart hinni a szemének, hogy én megyek felé.

– Kijöttél eléem? Honnan tudtad, hogy meglátogatlak benneteket?

– Nem tudtam. Csak tejért voltam, és éppen megláttalak, hogy leszálltál. Ezt ti biztosan megbeszéltétek.

– Mit?

– Azt, hogy most kell jönni.

– Miért?

– Mert anyámat bevitték a kórházba.

– Mikor?

– Három óra tájban, de még nem értek haza.

A nagynéném elgondolkodott, elvette az esernyőt, és mondta, hogy majd ő hozza. Kipattant a felső gombom. Rexi kíváncsian dugta ki fekete-fehér fejcskáját a kabátomból.

– Ez a kutya nem tud a lábán járni? Miért cipeled?

– Mert elázik.

– Na és? Csak egy kutya!

Hazaértünk. Kizártam a bejárati ajtót. Újra zümmögött a hűtőszekrény. Időközben megjött az áram. Felkapcsoltam a villanyt.

– Mit keres itt a kispárna a küszöböm?

– Ja ez? Rexinek tettem, mert nagyon félt.

Fogta a kispárnát, és a konyhában a kutya kosarába tette. Megint gondolkodott, sóhajtott, mint aki azon töpreng, hogy mi mindent kérdezhetne tőlem, amire még kíváncsi, és esetleg válaszolni is tudnék. De csak a fejét csóválta.

– Most fel kell forralni a tejet a gázon abban a fehér lábasban, azt is én szoktam csinálni, addig itt ülök mellette, figyelem, nehogy kifusson – mondtam.

Közben a nagynéném letelepedett a kanapéra. Maga mellé vette a táskáját, kicipzározta, és kivett belőle egy tábla eperkrémmel töltött csokit.

– Tudom, hogy ezt szereted.

Megörültem neki, végre engedett egy kicsit a szorítás a gyomromban, ami egészen addig tartott. Már szinte fájt. Kibontottam a csokit, és letörtem belőle két kockát. Az íze olvadt a számban, kicsit megnyugtató. Nem tudtam, hol vannak a szüleim, nem tudtam róluk semmit. Nem mondtak semmit, és kint már sötét volt. Ilyenkor duruzsolni szokott a tévéhíradó a másik szobából. A bejárat fölött égni szokott a lámpa. Anyám gyakran rádiót hallgatott a konyhában.

Púposodott a tej a lábasban, gyorsan elzártam alatta a gázt, és fedőt tettem rá.

Közben a nagynéném körülnézett a konyhában.

– Csak ez a kis kenyérvég van itthon?

Bekukkantott a hűtőszekrénybe is. Sorban kinyitotta ki a konyhaszekrényen az ajtókat.

– Hol tartjátok a lisztet és a nyújtófát?

– Deszka is van a spájzban.

Talált magának kötényt. Nekiállt tésztát gyúrni. Én pedig elhelyezkedtem vele szemben a heverőn, ahogyan ilyenkor szoktam, amikor anyám tésztát gyúrt, mert ilyenkor szoktunk beszélgetni. Ilyenkor volt rá ideje.

– Szereted a grízes tésztát?

– Szeretem.

– Majd teszünk rá kajsizdzsemet is! Láttam a polcon egy üveggel.

– Az jó lesz. Majd jut belőle a Rexinek is, még alig evett ma valamit.

– És teszünk félre apukádnak is, ő is éhes lehet.

Hogy ne kelljen keresgélnie, elővettem a szűrőt, a tálat, egy kisebb fazekat, amiben vizet forraltunk.

Három tányért tettem az asztalra. Amikor kész lett a vacsora, már nagyon éhes voltam. Apa helye üres maradt. Ültünk egymással szemben, és ettük a grízes tésztát. Fogtam az ásványvizet, vettem elő poharakat a vitrines szekrényből, és töltöttem mindkettőnknek.

Aztán se mentünk tévét nézni. Beszélgettünk, és közben mindketten fél szemmel a falon ketyegő órára pillantottunk. Kilenc óra múlt. Ismertem a lépteit, egyedül jött, hangosan dobogott a szívem. Csukódott a kapu, aztán nyílt a bejárati ajtó. Nagynéném a konyharuhát gyűrögette. A szája pengeélesen vékonyodott el, ahogy végignézett rajta. Valamit mondania kellene, de apám törte meg a csendet:

– Hát te mikor eljöttél? Nem is számítottunk rád!

– Halljuk az örömhírt, fiú lett vagy lány?

– Nem vártam meg – mondta apám.

Nem nézett egyikünkre sem. Többet nem is mondott. Ment a fürdőszobába.

Egy darabig még ültünk az asztalnál. De már nem beszélgettünk semmiről. Összeszedtem a tányérokat, és a mosogatóba tettem. Rexi már elaludt a párnáján a fonott kosarában.

TÓTH ERZSÉBET (1951) Budapest

TÓTH ERZSÉBET

Kikapcsolni

Valaki belépett az életembe,
és fölragyogott a világ.
Sötét fátylak hulltak le szememről,
úszkálók súlytalanul a föld felett.
Hangja gyönyörrel teli kád,
simogat, duruzsol, lehúz, gyomromig kúszik.
Nem. Nem! Ebből nem kérek.
Hogy fölrobbanjon az a gyöngye szívem.
Ráadásul disznófülből van a billentyűje,
nem sokat bír már.
Ne tedd ezt velem, drága Istenem!
Édes, vad hancúrozások újra?
Aztán a kín, a magány, a hiány?
A lucskosan átforgolódott éjszakák?
Nem, nem kell.
Az ébresztőt is kikapcsolom.
Ne zümmögjön nekem a műbogár,
meg ne szólaljon a mütücsök a műmezőn.
Akkor inkább ébresszen autóriasztók vijjogása,
repülőgépek robaja,
hozzák a háború félelmes felhőit,
úgyis a felhőbe kerülünk mindannyian.
A gyógyszereink, a titkos képeink,
matracok alá rejtett naplóink már most is ott vannak.
Majd születnek új gyerekek,
ők is a felhőben végzik.
Kikapcsolni az ébresztőt örökre.
Egyszer s mindenkorra.
Jobb nekem a barátságos félhomály.
A szunyókálás, a cicaidő.
Fáradt vagyok már a ragyogáshoz.

Valaha virágoztunk

Szalad, szalad a nyár
sistereg, ég a mályva
irtózatosan összeérnek a hónapok
az éjszakáról maradt pohár vizen
megosztozunk a páfrányommal
ki ne száradjunk egészen
savanyú, füledt napunk lesz megint
fonnyadozunk a behúzott függönyök mögött
*„lélegezzen, lélegezzen,
használja a tüdejét, mikor vett egy mély, emberes
lélegzetet utoljára? folyton siet, siet”*
hallom az orvos hangját

most akkor lélegezhetek
 de honnan vegyem a levegőt
 hol van itt lélegezhető levegő
 talán a Mátrában
 amikor vérszegény Zsandark
 csak egyik szobából a másikba zarándokolhatok
 kizárom a kinti poklot
 a fulladozó, kókadt várost
 az erkélyre kinézek néha
 a régi virágok helyére
 nincs szívem újakat helyezni
 kiégnének szegények
 elődjeik virágzó, zöldellő képeit nézem
 volt itt szép kert valaha
 büszkén integettünk a lentieknek
 nézzétek, hogy virágzunk

Kérdőjelek

Miféle világ ez?

Mellettünk a szomszédban halomra lövik egymást az emberek,
 gyönyörű, többé föl nem építhető házakat,
 templomokat bombáznak semmivé,
 szegény kis ikonok, bibliák sírnak a puskaporban,
 az aranyló, zsíros földeken
 pénzes hörcsögök, pockok sündörögnek,
 mi meg itt csöndben meghúzzuk magunkat a ficakban?
 Rakosgatjuk szálnalmas pénzecskenket,
 latolgatjuk a benzin, az áram árát,
 vizsgáljuk gyertyakészletünket?
 Kanalazzuk a csipetkés bablevest?
 Majszolunk hozzá egészségesen savanyú kenyeret?
 Írogatjuk a versecskéinket?
 Komolyan gondolhatta ezt valaki?
 A Titanic utasai pezsgőzés közben nem tudták,
 hogy lágyan siklanak a jéghegy felé.
 De mi tudjuk.
 Csak a hülye nem tudja.
 Pár perc az egész?
 Hónapok?
 Nagyon fogunk fázni?
 Megtalálom-e időben a kiszellőztetett zoknimat?
 Gomba is lesz?
 Esetleg virág?

NOVÁK VALENTIN (1969) Budapest

NOVÁK VALENTIN

Dr. Rotács, a fogadatlan kertész

Bár dr. Rotács sohasem tett szert komolyabb botanikai ismeretekre, talán a krizantémről tudta, hogy az temetői virágnak számít mifelénk, talán még azt is, hogy a japán császár hatalmát is jelképezi a földgolyó másik szögletén, de az már szinte biztos, hogy fel nem ismerte volna a tulipánok és törökszegfűk között... Szabadulta után arra a gondolatra jutott, hogy valami, a társadalom számára hasznosat szeretne tenni. Arra nem gondolt, hogy munkát vállalhatna, mert elképzelni sem tudta, hogy a fizikatanításon és a csillagászati tudományokon kívül bármihez (utcaseprés, kőműves melletti segédmunkálás, árufeltöltés) értene. Útja, a börtönévek végeztével, a semmibe vezetett, amennyiben a semmi és az utca közé egyenlőségjelet teszünk. Elhagyott lakásának már friss bérlője volt, aki a vadonatúj zárhoz dukáló vadonatúj kulcsokat kapott. Hajdani feleségéhez már nem vezetett visszaút, vagy ha volt is, akkor az első szinten egy szeretőt, a második szinten egy férjet, a harmadik szinten pedig vérmes gyerekeket kellett volna likvidálnia, hogy a padláson régmúltjuk szellemeit is kinyiffantsa, minekután a megtisztított, mennyei magasságban, egy koszos matracra löki ex-nejét, s annak legnagyobb tiltakozása ellenére szisztematikusan megerőszkolja, míg a háttérben, a nem véletlen kélt indián tüzeckét máglyává terebélyesítő szerelmes levelezésük porlik... Ilyen elképesztő fantazmagóriák motoszkáltak benne, míg a flasztert koptatta ide s tova... Lám, ebből nem lesz felmelegített leves, csak cinikus mosollyal nyugtázott gondolat kísérlet, hiszen dr. Rotács élete nem egy öldöklős, hanem egy eltűnős játék...

Tulajdonképp dr. Rotács felkerült egy mennyei, digitális felhőbe, a priuszos *ad actán* túlmenően. Nem, nem volt elmentve fizikálisan, hogyha valami programhiba során sérülne, klónjával újra lehetne éleszteni, hanem szerény, de tudós, korábbi valósága került fel *oda*, s az árnyéka botorkált tovább a valóságban. Neki már nem maradt 2.0 esély.

Tudta, hogy az utca fizikája és kémiája határozza meg majd a sorsát a továbbiakban. Két napot bírta egy szállón, ahol legalább regisztráltak mint hajléktalan, nincstelen, homeless, kódorgó, újzombi, utcabútor, biodíszlet, a boldogság csúcán pedig jól meglopták, s tetvekkel is megajándékozták, talán tuberkulózisbaktériumot is belélegzett, ahogy már a HPV is rég benne ficáncolt, hogy majd a távoli jövőben legyen hatása, ha az a távoli jövő neki dukál egyáltalán...

Utcára kerülésének hajnalán még volt benne némi tetterő, hiszen még nem élt fedél nélküli teleket, így megpróbált Fedél Nélkül-árusnak állni, sőt, még újságírt is a flasztterlapba, röpke, jól megcsócsált tarka-barka fizikát, ami jól jöhet az utca lakóinak: csúszásról, fagyásról, mozgásról... Hamar rájött, hogy míg az autók között bohóckodik, vagy padon körmölve, no meg a szerkesztőségben vesztegeti a napot, a többiek jól jövedelmező kukákon marakodnak. Felhagyott a sztrítkultúra terjesztésével, és új elhatározásra jutott. Egyrészt nekilátott üveget gyűjteni, másrészt helyet fogott egy egészen jól pozicionált körúti padon. Nem ment érte öklelődés, *késelődés*, mert ugyesen kettéválasztották az ülőalkalmatosságot, nehogy fekvőhelyé változtassa a közígyény. Ő csak ülni akart ott, mert tudományos agyával gyorsan felmérte,

analizálta, hogy a közelben van egy gíroszos, ahol szemetes munkáért, utca-söprésért maradékkal kínálják záróra körül, van egy bolt, ahol automata az üvegviszaváltó, s nem kell kitennie magát a totális közutálatnak, mikor beáll a normális vásárlók sorába, továbbá volt két alumíniumkuka is a kereskedelmi egységhez rendszeresítve, amit napszállta után górcső alá vett. Mi több, a közelben piac, számos megálló számos eldobott csikkel (ez volt az első szégyen, amit átélt, lehajolni az emberek szeme láttára a dekkért), s volt egy dohánybolt is, ahol megvehette tüskéit, ha már növeszteni még nem tudott. És. Egy virágbolt is ott hívogatta a csokorra, szobagezemicére vágyó járókelőket. Ez nem nagyon hatotta meg kezdetekben. Ahol ült, két jobb sorsra (venezuelai esőerdő) érdemes fácska kornyadozott a nekik szánt, be nem betonozott földkörben, amit a hajnali kutyaszaratók és a szemérmetlen részegek használtak véccéül. A ház lakóinak, mellyel szemben csövezett, hallotta, nem nagyon tetszik, hogy a fákat vizelet- és szarszag lengi körül. Őt magát elviselték, mert éjjelre, mire tajrészeg lett, már elvonult hálósobájába, az egy kerülettel odább szerénykedő terecskére, amit még nem zártak akkoriban az ügybuzgó, városvédő hatóságok. A lakók mindössze annyit láttak, hogy ül ott egy még elviselhető mértékig lepukkant alak. Mellette hátizsák. Rafiaszatyor, amely kiverhette volna már a biztosítékot, sehol sem látszott, s ez az alak olvasgatott. Szépirodalmat (újabbán rákapott az érthetőkre), fizikai feladatgyűjteményt, Öveges-kísérleteket, csillagászati munkákat. Egynehányan hoztak is neki megunt köteteket. Már az élettörténetét is ismerték valamelyest, a börtönévek és az oda vezető tett kivételével, s akadt néhány nyugdíjas, aki szinte kereste a társaságát. Talán azért, mert csak a négy fal választotta el őket dr. Rotács életszínvonalától. Étélüket, gondjaikat, pletykáikat is megosztották a bölcs kinézetű emberrel, aki semmiből kélt, és pillanatok alatt *létecskéjük* szerves részévé vált. Hálából dr. Rotács a csillagokról, a fekete lyukakról, a párhuzamos univerzumokról, a gravitációs hullámokról, pedig utóbbit akkor még fel sem fedezték, csak hagymázás teóriának számított, a sötét anyagról mesélt nekik. Az öregek értettek annyit, amennyit, de hálásan ücsörögtek mellette, sőt, két bácsi egyszer még össze is kapotte rajta. Így időbeosztást ajánlott, mi több, meg is alkotta, reggel nyolctól tízig Gabi bácsi, tíztől délig Laci bácsi, déltől kettőig Józsi bácsi, kettőtől négyig Irma néni tölthette vele az időt. Pista bácsi csak hétfvégén ért rá, mert sakkozni járt egy idősklubba, de akkor meg a többiek unokáztak (még a szó kedves értelmében), így nem volt sorban állás...

Dr. Rotács annyira megkedvelte a ház lakóit, hogy úgy döntött, tesz valamit a két fácska érdekében. De mit is tehetne? És ekkor szupernova-robbanás-ként érte a megvilágosodás. Határozott léptekkel ott termett a virágbolt előtt, az aznapi üvegviszaváltásból megmaradt pénzén cserepes virágokat vett, muskátlit, fokföldi ibolyát, kisebb kaktuszokat meg ásóbotszerű alkalmazhatóságot, s elhatározta, néhány kukalátogatást halasztva, hajnalban munkához lát.

Az egy kerülettel arrébb szerénykedő terecske-hálósobában hamar ébredt, cókókját vállra vetette, elvillamosozott a hajnal ellenőrtelen idejében kedvenc szemlélődő és csevegő helyére, ahol még embernek érezhette magát. Itt megívott egy részeg vizezővel és két kutyaszaratóval, a cselekményt, a tónust még csak fel sem vázolnám... Majd a derengésben nekilátott. Ásóbotjával elpöckölgette a szardarabokat az úttestre, szántás gyanánt megkaristolta a földet, és megfelelő távolságokban mélyebb lyukakat eszközölve, elplántálta a növényeket. A közeli piac közkútjáról vizet hozott, és megöntözte mindkét fát. Másnap még korábban kiült, mert gondolta, hogy a részegek és a kutyaszaratók nem hagyják annyiban a dolgot. Részeg most nem akadt, de volt három kutyás. Egy a tegnapi napról, aki most nem dr.

Rotács ökölfenyegéseitől, hanem a látványtól hőkölt hátra nyomban, s négy lábú tömlőjét egy autókerékhez irányozta. A két másikat is sikerült meggyőznie, pedig visszafogta magát a fogadatlan kertész, kinek pitymallati műve is önmagáért beszélt...

Másnapra, megjárva a Duna-partot, kisebb-nagyobb kövekkel dobta föl a virágos kertet, a dísznövényboltos pedig, konstatálva dr. Rotács törekvéseit, két évelő gezemicével lepte meg... Most már a ház jelentősebb személyiségei is vizitáltak a padjánál; tanárok, mérnökök, egy igazgató, egy festőművész és egy elkényeztetett gimnazista. Utóbbit kivéve, aki csak kért, mindahány dicsérte, jó szón kívül persze mást nem adtak, a nyugdíjas különítmény tagjai pediglen borocskával, kávéval, zserbóval kedveskedtek főkertészüknek. A ház-mester egészen odáig ment, hogy a ház lakóközössége avassa fel a két, faljba kerekített sziklakertet. A gimnazista fiú azzal jött, hogy itt vallaná meg érzelmeit Ildikónak, aki egy fogorvos lánya. Dr. Rotács örült a fejleménynek. Ha szól, mikor merészkedik elő érzelmeivel, ő el is tűnik időben. Gerzson telefonírozott, légyottra hívta a lányt, de fogorvos lányához méltóan csak két hét múlva kapott időpontot... – Nem baj – vigasztalta Dr. Rotács –, addig olyan kertet varázsolok ide, hogy abban még Naomi Campbell sem mondana neked nemet. – A gimnazista kényszeredett mosolyra húzta száját a jópofás-kodás hallatán...

(Dr. Rotács két hét múlva, időben eltakarodott. A megsokasodott és szín szerint szortírozott virágok pompáztak még az alkonyban is. A köveket kissé meglocsolta az üdítő hatás kedvéért. A kutyaszaratók már korábban átszoktak távolabbi fákhhoz. Nem is kellett hajnalban vizitálnia, hogy őrizve védjen...)

– Hatra jönnek, akkor már semmi keresnivalóm itt – dűnnyögte magában. Elkullogott kedves sziklakertjétől. Arra gondolt, távolból meglesi, sikerrel jár-e Gerzson... Megérkezett a fülig szerelmes. Leült a kettéválasztott pad bal felére, ahol a szerinte kevésbé szebb kert ékeskedett. Sokára megjött a fogorvoslány is. Senki nem látta dr. Rotácson kívül, de autón jött, s mindösszesen fertályórányi veszteglés díját dobta a parkolóautomatába. Ildikó árnya megállt Gerzson fölött. A fiú felpattant. Hellyel kínálta. A lány feszélyezett mozdulatokkal zsebkendőjét terítette a pad neki szánt négyzetdecimétereire. Leült nagy kényesen. Gerzson próbált közelebb hajolni. Folyamatosan a lányt nézte. A lány a szemközti falat bámulta, vagy ellenkező irányba pillogott. Csak egyszer fordult Gerzson irányába, de nyaka hátrafeszlült, ideges mozdulattal igazított a haján. Aztán felállt, úgy mérte végig megvetőleg a fiút, mondott valamit, és elviharzott. A leforrázott amorózó a padba ragadt. Dr. Rotács elindult:

– Hm, ez pont olyan béna, mint én voltam... Ideje a hálósobámba menni, mert valaki belefekszik a baldachinos ágyamba, a selyempárnák közé, szebb napokat álmodni. Szegény fiú... Tanulnia kell még az életet, ha az tanulható egyáltalán...

Másnap dr. Rotács elhűlve nézte a pusztítást. Kertjeit feldúlták, a köveket elrugdosták, a növényeket kitépkedték vagy széttaposták. A fák tányérjában dicsőséges kutyaszar, itt is, ott is. Majdnem megkönnyezte a romokat. Nem is jutott eszébe Gerzson. Biztosan a Luxi volt, múltkor elvittem véletlenül a felsorakoztatott üvegeit, hiába mondtam: – Nem tudtam, hogy a tiéd, baszd meg! Bosszút állt. Szemét egy alak. Még életében nem tett keresztbe két fűszálat sem...

ILLYÉS GYULA

A béke pillanata

Fönt a toronymagas fenyők és juharok ágai
közt siklanak – bujkálva – a vitorlások.

A ház domboldalra épült (még terméskőből,
ölnyi széles fallal).

A kert aljában a nagyszülők ültette fák füg-
gönyt húztak a hajdani szabad kilátás elé.
De aztán megkoptak, megritkásodtak. Újra
kitűnt az ismerős tó, mely innen a hegyről
nézve olyan a kékségével, mint egy keretére
állított óriási festmény.

Éjjel az ágak közt villanylámpa füzérrel föl-
ékesített kisebb-nagyobb kiránduló hajók
bujkálnak, fődélzetükről a gépzene távol-
dásuk arányában halkul és nyúlik.

De megérdemel tán mindez hálásabb-
ünnepebb hangot is, mert olyan pihentető,
s oly hihetetlen.

ILLYÉS GYULA (1902–1983)

Van miért nem aludnom

Van miért nem aludnom. Ott van
a hajnalcsillag bár ablakomban.
Ósi ór-társ, mielőtt elmenne,
bepillant az öreg az öregre.

Fényén bár rég legendák haladtak,
nem magam vélem fiatalabbnak.
Mutat ő célt bizton ifjú tűzzel –
S mögülem hány fejedelem tűnt el!

Van miért álmatlankodnom. Éget
de csak éget s csak téged a fényed
s nem világít... Se király, se pásztor –
Nem csahint egy eb a pusztaságból.

A NEGVYEN ÉVE ELHUNYT ILLYÉS GYULÁRA EMLÉKEZÜNK.

A Balaton habjaihoz

Örök juhaim,
göndöreim, gyapjasaim,
végtelen ütemű
költeményeim,
melyeken mindig kicsattan a rím
hallelujázó s keserű
gondolataim,
fehér sörényű lovaim
kifogyhatatlan olvasmányaim

Csillagrajz

Csak kezdésül a csillagok már odafönt úgy röpködtek, olyan szem-szédítő nyüzsgésben, akár a költőzésre gyakorlatozó fecskék. Azután egyszerre csak nem fönt végezték ezt a tébolyult rajzást, hanem szinte a talajt súrolva, mint ugyancsak a fecskék vihar előtt, alkonyi felhőszakadás közeledtekor. De légy-zsákmányul mit kapkodtak ők kéjes csivogással szorongásukban: letaszítottságukban is? Lelkeket?

Mindez hajnali álom volt. Oly gyönyört izelítgetve, minőt a kivilágított körhintától reméltem, amikor még csak hallottam róla. Nem is álom volt, hanem szenderegés, mert hisz közben tudtam, hogy el kellene oltanom a még virradás előtt meggyújtott olvasólámpát, amely alig húsz centire égett a fejem fölött, íme álmomban is kápráztatóan.

A kéziratot hagyatékból sajtó alá rendezte Illyés Mária.

SEBŐK LÁSZLÓ

Az utaztató

SEBŐK LÁSZLÓ (1951) Budapest

Azon a napon, amikor odaléptem az állomás előtti padon várakozó érintett-hez, más szóval hozzátartozóhoz vagy rokonhoz, először semmit nem mondtam neki. Valamiért elnémultam, nem találtam a szavakat, pedig biztosan akartam mondani valamit, hiszen különben miért léptem volna oda hozzá?

Az érintett azonban egy idő után rám nézett, és megkérdezte: szeretne valamit? „Möchtest du etwas?”

Nem vagyok német, mondtam, nem tudom, miért gondolja rólam, hogy német vagyok.

A sapkájáról gondoltam, mondta, sok német hord manapság ilyen sapkát.

Ezt nem tudtam megítélni, szolgálati ruha volt rajtam, amit lehet, hogy egy német varrodából vagy üzletláncból szereztek be. Ezt elmondtam neki, s magyarázatul megemlítettem, azért léptem hozzá, mert egy pillanatra úgy rémlett, hogy ismerem, valahonnan ismerős az arca.

Erre ő azt mondta, neki ugyanolyan érzése támadt, mint nekem, zavarában szólalt meg németül. Általában németül szólal meg, ha valaki ismeretlenül megszólítja. Kicsit elmosolyodott: lányos zavaromban – magyarázta.

Akart valamit mondani? – kérdezte meg kis idő múltán, mivel továbbra is ott álltam a padon ülő nő előtt.

Tudja, én utaztató vagyok, és láttam magát a többiek között abban a lezárt utcában. Arra lennék kíváncsi, hogy kinek integetett felállva, amikor a többiek mind ülve maradtak, és még csak fel sem néztek. Szerette az utazót?

Nem, nem szerettem.

Ismerte talán?

Dehogy, miért gondolja? Alighanem soha nem találkoztunk. Amikor az autójuk elhaladt előttünk, messziről egy elmosódott arcot láttam, vagy még azt sem. Gondolom, ő volt az utazó.

Azt hiszi, hogy látta magát? Hihetetlen, hogy mindenki azt gondolja, az utazó látja, ami odakinn történik.

Nem látja?

Nem. A kocszi vasvázára rögzített, a vezetőfülkétől elkülönített utaztató kapszula oldalán levő ablak nem átlátszó, jobban mondva átlátszatlan rajta az üveg. De ez mégsem vakablak, mert némi erősen szűrt fény azért átjut rajta a kapszula a belsejébe, ahol az utazó ül, és próbál az ablakon át kinézni a külvilágba.

Honnan tudja, hogy nem átlátszó az ablak, és az utazó nem lát ki?

Tudom, mert aki odabenn van, dörömböl, ordít, hogy ki akar nézni, azt kiabálja, nem ezt ígérték neki. Ez történik minden alkalommal az utaztatás alatt.

Azért mondja, mert bántani akar, hogy hiábavaló volt, amit tettem. Semmit nem értem el vele, az utazó észre sem vett.

Mi okom lenne bántani magát, kérdeztem, hiszen nem ismerem. Az igaz, hogy egy pillanatig úgy rémlett, találkoztunk már valamikor, és maga is valami hasonlót érzett, de ha eltekintünk a kósza megérzésektől, akkor azt kell mondanom, semmi közöm magához. Nem akarom bántani, csak megsajnáltam, hogy integet valakinek, aki nem is látja magát.

•

Azon a napon is hajnalban indultunk, amikor odaléptem az állomás előtti padon várakozó érintetthez, más szóval hozzátartozóhoz vagy rokonhoz. Éppen csak pirkadt, de tudtam jól, hamarosan világosodni kezd, és amiért útra kelünk, amit el kell végeznünk, az nem tűr halasztást, nem húzhatjuk az időt.

Szeretem a hajnalokat. Ilyenkor az ég aláereszkedik, ráfolyik a városra, hatalmas fénypázmák tüntetik el az épületeket, új horizont rajzolódik a látóhatárra, és csak néhány folyton mozgásban lévő sziget úszik a kékből bíborvörösbe hajló tenger színén, azon a tengeren, ami egykor majd elnyeli ezt a várost. Egészen biztos, hogy ennek pont így kell megtörténnie. Máskülönből miért ébrednék fel minden hajnalban, mi másért, ha nem azért, hogy lássam, hogyan ömlik alá sűrű olajként a fény, az olvadt méz lassúságával. És ha egyszer majd nem kelek fel, akkor is ezt a képet fogom magam előtt látni. A bíbor tenger hátán méltóságteljes lassúsággal a horizont felé távolodó szigeteket, amiken egykor ez a város állt.

Szeretem a hajnalokat, amikor még szinte mindenki alszik. Parkok mellett megyünk el a még üres, de már az utaztatásra felkészített kocsikkal. A parkok út menti bokrai alatt lassan összecihelődnek azt ott éjszakázó hajléktalanok, egyik-másik okádik, valószínűleg a rossz bortól vagy valami mástól, talán attól, amit a pirkadat égi jelenéseiben meglátnak, látni vélnek. Hozzátartozói, lakói ők is Reményfoknak. Őket soha nem fogjuk utaztatni, nem elég fontosak azoknak, akik eldöntik, ki méltó egyáltalán az utaztatásra. A páriák eltakarításáról nem a mi dolgunk gondoskodni. Van nálunk is hullaszák, ha úgy adódna, hogy meglátunk egy már halott embert, egy immár mozdulatlan hajlékonyt, ahogy a kocsi mellett ülő társam nevezi őket, amiért minden útkabba kerülő szétdobált borosüvegért, sörösdobozért lehajolnak, hogy összegyűjtsék azokat, hiszen pénzt kapnak érte. Szóval, ha azt látjuk, hogy egy ilyen fekvő alak számára már véget ért a körforgásosnak megalkotott világ, és összegyűlnek mellettük a népek, akkor azt megtehetjük, hogy kiadunk a kocsiból egy hullaszáket, takarják el vele a földön fekvő embert addig is, amíg nyeles bádokoporsóikkal el nem jönnek értük az ő utaztatói is.

•

Amikor hajnalban elindulunk a társammal az aznapi utaztatásra, akkor az utcák többnyire üresek, de a szemétszállítók már dolgoznak, a behemót kukásautók hordják-viszik a város szemetét. A nagyobb szállodák előtt a kulik már alámerültek a csatornába, hosszú farúdra szerelt méretes kaparókkal, vakolókanalakkal merik ki a zsírdugókat, nehogy a szenny feltörjön a föld alól, hiszen az nagyon nem volna jó. Mit szólnának ahhoz az emberek, ha a bűzös, ragacsos, kocsonyás anyagon kellene átgázolniuk munkába menet és jövet? Azon az anyagon kellene keresztülmenniük, ami a csatornafedlapokat félrelökve akadálytalanul az útra áradna. Ott hömpölyögne az aszfalton, a járdákon az a valóságos, alvilági trutymó, ami a nemrég még az asztalokon sorakozó díszes csészékbe, tányérokra porciózott finomságból keletkezett a szükségszerűen bekövetkező rágás, nyelés, ürítés után. Én minden hajnalon, amikor meglátom a csatornák fölé hajló kulikat, ahogy az alatt levő társukat szölongatják, arra gondolok, valamelyikük éppen belefut a csatornában felgyűlt gázba. Ez szinte mindennapos eset ebben a munkakörben. Használhatnának oxigénpalackot a merüléshez, de nem teszik.

Talán ezt kellett volna még elmondanom annak a nőnek, aki ott ült az állomás előtti padon. Azért kellett volna ezt tennem, hogy megértse, dehogyan akartam bántani, csak váratlanul kibukott belőlem, amit az utazóról, az utaztatás mikéntjéről mondtam. Úgy látszik, bennem is rosszul van rögzítve egy fedlap.

Azt is el kellett volna mondanom, hogy mi a helyzet a reményfoki villamosokkal. Azokkal az éjszakai járatokkal, amelyek látszólag teljesen üresen, utasok nélkül szelik át a várost a régi, már bezárt temető felé haladva. Ott is felbukkanva, ahol réges-rég felszedték a síneket, váltókat, kitérőket, vágány-átszeléseket. Nem lenne szabad járniuk, hogyan is létezhetne ilyesmi, de mi, akik látjuk őket, halljuk a kerekek kísérteties csikorgását, tudjuk jól, ezeken a látszólag üres villamosokon is utazik egy vagy több ember, talán rengeteg, ezer meg ezer ember, mindaz, ami egykor volt valójukból még megmaradt, az emléküik, amit tovább álmodnak az élők. Ez is utaztatás, ezt a szolgáltatást is utaztatók végzik, de velük csak ritkán, olyankor találkozunk, ha bennünket is a szokottól eltérő módon éjszakai utaztatásra hívnak be, rendkívüli időkből, rendkívüli eljárások idején.

Ha mindezt ebben a formában nem is kellett volna elmondanom annak az állomás előtti padon ülő nőnek, mert miért is akarnám megrémíteni, arról azonban említést tehettem volna, hogy valaha Reményfokot úgy hálózták be a villamossínek, mint az emberi testet az aorták, a verő- és visszerek, hajszálerek, és most, hogy ezekből a létfontosságú szervekből egyre kevesebb van, haldoklik a város. Egyre bizonyosabb az is, hogy a még meglévő síneket is elnyeli majd az égből alászálló végtelen óceán.

•

Azon a hajnalon is elindultak a buszok a garázsokból a végállomásaik felé, de ha úgy jobban tetszik, az induló állomásaik felé. Nézőpont kérdése, miként nevezzük ezeket a tömegközlekedési kezdő- vagy végpontokat, amiket ma már bárki megtekinthet a megfelelő eszközökön térképre rajzolva, precíz menetrendekkel ellátva.

Mi, az utaztatók is valaminek, valakinek a végállomása felé indulunk az ilyen korai órákon. És ha jobban belegondolunk, ha ezt merészeljük tenni minden tiltás ellenére, vagyis a belegondolást, akkor még azt sem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy az illető számára, akit utaztatunk, ez a végállomás lenne. Végpontja lenne az életének. Mert mi van, ha nem? Mi van, ha valaminek éppen a kezdete? Tudják, egy ajtó becsukódik, egy másik kinyílik – így mondják.

A kérdést nem én teszem fel először magamnak, mások is feltették már a kérdést maguknak, másoknak, köztük utaztatók és kívülállók is jóval előttem. És alighanem a jövőben, a belátható jövőben is többen felteszik majd maguknak a kérdést: mi van, ha nem? Mi van, ha van valami azon túl? Túl azon, amit mi, utaztatók magunk között végállomásnak hívunk.

Ismerjük a választ, azon túl semmi nincs, ezt jól megtanították nekünk, és általában el is fogadjuk, hogy így van. Ám egy picinyke kétség minden egyes utaztatás után marad bennem. Hátha mégis „úgy lehetne”.

Nehéz megszokni. Hozzászokni lehet, megszokni nem, hogy valaki nincs többé, mintha soha nem lett volna, nem is létezett volna.

•

Azt is el kellett volna mondanom az állomás előtti padon várakozó nőnek, hogy valójában mi, a feladatban részt vevő utaztatók sem tudjuk, hogy mi történik az utazóval. Ebbe nem vagyunk beavatva. Pletykákat persze hallunk, mindenféle pletykát, hogy akiket utaztatunk, soha többé nem bukkannak elő. Se élve, se holtan. Erről nem tudok mit mondani, hiszen mi, az utaztatók nem ismerjük az utazókat. De az is lehet, hogy máskor, más körülmények között találkoztunk velük, ezt nem zárhatjuk ki. Az viszont biztos, hogy amikor elindulunk az utazóval, nem tudjuk, hogy ki ő, mi a neve, kik a hozzátartozói.

Az utaztató autó első fülkéjében a vezető és a helyettese tartózkodik, az utóbbi arra az esetre, ha a vezető netán rosszul lenne, és nem tudná tenni a dolgát. Azt, hogy éppen ki a vezető, és ki a helyettes, az utaztatásvezénylési tervben írják elő a feletteseink. Ennek megfelelően a társam és én felváltva vezetjük az autót, egyik alkalommal ő, a másik alkalommal én vagyok a sofőr. Az útvonaltervet mindkettőnkkel ismertetik az indulás előtt, és akkor, az eligazításkor, az utas már az említett zárt kapszulában van. Vagyis ezért sem tudjuk, nem tudhatjuk, ki az illető. Kideríthetnénk, ha akarnánk, hiszen nem kellene mást tennünk, mint felkeresni egy hozzátartozót, aki tudhatja, kit utaztattunk. Persze nem lenne egyszerű a hozzátartozók felkeresése, a kapcsolatfelvétel tilos velük, és ha ezt tennénk, azzal függelemsértést követnénk el, aminek beláthatatlan következményei lennének nemcsak ránk, hanem a hozzátartozókra is.

Van úgy, hogy az utaztatás csak rövid ideig tart, de arra is van példa, hogy több óráig elhúzódik, attól függően, hogy az érintett hozzátartozói az induló telephelyüinktől milyen távolságra gyűlnek össze. Amikor pedig megérkezünk a végállomásra, mi ketten, utaztatók kiszállunk a járműből, ugyanis a további teendőket nem mi intézzük. Annyit látunk, hogy valaki beül a sofőr helyére, és bevezeti az autót egy hangárba. A kocsit később már üresen, utas nélkül kapjuk vissza. Megesik, hogy több órát is várunk kell a járműre, attól függően, hogy aznap hány utast hoznak ide a kollégák, hiszen az ő utasaikat is át kell venniük azoknak, akiknek ez a dolguk, el kell végezniük az ezzel kapcsolatos papírmunkát.

•

Amikor az utaztatást elrendelik, azzal egyidejűleg megküldik a hozzátartozóknak, hogy az illető utazó ezen meg ezen a napon, ekkor meg ekkor, ebben az utcában fog elhaladni, ez lesz az utolsó alkalom, hogy ha távolról is, de megpillanthassák, elbúcsúzzanak tőle.

Vagyis a vendégek vagy nézők, nevezzük így őket, az utazó rokonai, ismerősei, már hetekkel a tervezett, de már véglegesen eldöntött esemény előtt értesítést kapnak, hogy felkészülhessenek az érkezésünkre. Legyen idejük szólni a messzi vidéken élő rokonoknak, akik ha akarnak, ha tudnak, ha engedélyt kapnak rá, és kiváltképp ha igazolni tudják az érintettségüket, vagyis hogy a családhoz tartoznak, nem csak bámészkodó idegenek, nos, akkor ők is ideutaznak, akárhol is laknak, idejönnek, ebbe a városba, aminek a neve Reményfok.

•

Nekünk, utaztatóknak, akik az ilyen ügyeknek tevékeny résztvevői vagyunk, rutinfeladat valakit a végső útjára elkísérni. Persze tudjuk jól, nem mindenki képes, nem mindenki alkalmas erre a munkára. Sőt, bátran mondhatjuk, nagyon kevesek képesek erre a feladatra. Ennek ellenére nem érezhetjük magunkat kiválasztottnak, de a sors, a végzet úgy hozta, egy nálunk hatalmasabb erő úgy rendelte el, hogy ez legyen a feladatunk.

Mindegyikünknek megvan a saját története, de nem szoktuk megbeszélteni, hogy ki miért került ide, került ebbe a beosztásba: önként jött, önként vállalta, vagy kötelezték rá. Ez soha nem volt téma köztünk. Nem vagyunk beszélgetés társaság.

•

Persze nem lettem, nem lehettem azonnal utaztató, ezt magam is beláttam, hiszen a megbízóimnak, nevezzük így őket, meg kellett bizonyosodniuk a feladatra való alkalmasságomról. A kiképzésem során először is elmondták,

hogymi lesz a dolgom. Ezt nem volt nehéz megértenem. Belém sulykolták, hogy a speciálisan kiképzett utaztató autónak folyamatosan mennie kell, történjen bármi az út során. Nem szabad megállni akkor sem, ha valaki vagy valakik elállják az utat az autó előtt. A tanpályán ember alakú bábokat mozgattak a kocsi előtt, ezeket ki kellett kerülni, de végső esetben keresztül kellett hajtani az akadályozókon. A kiképzőim arra is felhívták a figyelmet, hogy a foglalkozásomat tartsam titokban.

•

Amikor az utaztatás történik, akkor azt a bizonyos utcát, ahol az utazó hozzátartozói élnek – vagy annak egy részét –, lezárják. A lezárt szakasz hosszát az határozza meg, hogy milyen népes család érintett a történetben. Ahányan vannak, annyiszor fél méter a várakozásra kijelölt távolság, se több, se kevesebb, így a tapasztalat szerint biztosan elérnek az érintettek ülve egymás mellett. Kertvárosi részekben egyszerűbb a várakozási zónák kijelölése, ezeken a helyeken elég a zóna két végére egy-egy rendőrt állítani. Ellenben egy toronyházból, netán felhőkarcolóból csak az utazó rokonai léphetnek ki az utcára, a többieknek a házban kell megvárniuk, amíg az autónkkal elmegyünk az épület előtt.

•

Azon a napon, amikor az ilyen alkalmakra előírt sebességgel, vagyis az alkalom komolyságához illő lassúsággal a lefüggönyözött ablakú autónkkal elhaladtunk az érintettek népes csoportja előtt, az egyikük állva maradt, pedig neki is ülve kellett volna várnia bennünket. Mindenkinek ülve kell maradnia, amikor elhaladunk előttük, ez alól nem lehet kivétel. Nem zajonghatnak, nem kiabálhatnak. Néma csendben kell várakozniuk. Ez a szabály, és tudtommal szabályszegés soha nem történt az említett esetet kivéve. Ezért is sikerült megjegyezmem az érintett, a szabályszegő érintett arcát, ezért sikerült felismernem a reményfoki indóház, avagy fejállomás, avagy kopfstation előtt. Ült a vasútállomás előtti padon egyikén, én pedig odaléptem hozzá. Nem tudhatta, hogy ki vagyok, hiszen a lefüggönyözött ablakú kocsiban ültem, hogyan is lehetett volna másként, amikor én vezettem az autót. Én kiláthattam az autóból, de ő nem láthatott be. Állt a többi ülő érintett között, és felénk intett. Merőben szokatlan történet. Nem szoktak integetni nekünk.

•

Azon a napon, az utaztatás lezárásának dokumentálása után, még egyszer megkérdeztem az állomás előtti padon ülő érintettől, kinek integetett abban a lezárt utcában. Rám nézett, és azt mondta, hiszen tudja a választ: egy halott vagy majdnem halott embernek intettem, hogy lássa, tudja, valaki emlékezni fog rá. Hogy nincs egyedül.

A beszélgetésünk, ha annak lehet nevezni, ezzel véget is ért. Mentem tovább a dolgomra, de mielőtt elhagytam volna az állomás előtti teret, visszaneéztem, hogy az a nő ugyanúgy ott ül-e még a padon, mint amikor odaléptem hozzá, mert valamiért oda kellett lépnem hozzá, mert valamit meg akartam kérdezni tőle.

Talán azt reméltem, hogy feláll és integet nekem. Egy halott, vagy majdnem halott embernek.

GRENDEL LAJOS

Önéletrajzi töredékek

I. rész

(Részletek)

Hetvenöt éve, 1948. április 6-án született Léván Grendel Lajos Kossuth-díjas ([cseh]szlovákiai magyar) író, kritikus, esszéista. Regényei, novellái és esszéi a 20–21. század fordulója összmagyar irodalmának legjelentősebb teljesítményei közé tartoznak, de munkásságát számon tartja a (kortárs) szlovák irodalom is. S noha pályája néhány hónappal hetvenedik születésnapja után, 2018. december 18-i halálával már közel öt éve lezárult, írói hagyatékának feltárása, pályájának és életművének összegzése napjainkban is időszerű feladatot jelenthet. Akkor is, ha családja szerint, illetve hagyatékának eddigi feldolgozottsága alapján kiadatlan mű, publikálatlan írás gyakorlatilag nem maradt utána, kivéve az élete utolsó éveiben elkezdett önéletírásának elkészült részeit, illetve ugyanezen időből származó, rendszertelenül írt naplójegyzeteit.

Alább önéletírásából, illetve inkább így: önéletrajzi töredékeiből adunk közre néhány részletet. Grendel e feljegyzései 2015 és 2018 között születtek, s bár egy helyütt a halála előtt azt nyilatkozta, hogy elkészült velük, az általunk ismert, illetve a számítógépben fellelhető 88 oldal terjedelmű, közel 350 000 leütésnyi, családja történetétől, illetve a maga gyermekkorától egészen szélütése utáni nyolc esztendejéig terjedő szövege ezzel kapcsolatos hiányérzetünket sem szünteti meg teljes mértékben. Egyidejűleg azonban szövegében olyan részek, részfejezetek is találhatóak, melyeket másutt, külön írásokként már publikált, továbbá amelyek naplótöredékeiben is szerepelnek, végül pedig amelyek kevés eltéréssel szó szerint megegyeznek Toldi Veronika vele készült s a Kalligram folyóiratban megjelent interjúinak általa adott válaszaival. Ezek, jelesül: Gyermekkor, Léva, órák (2–4. fejezet: 2016. május, 5. sz., 79–85.); Led Zeppelin és Grendel ezredes (11–12. fejezet: 2017. április, 4. sz., 67–73.); A svéd királyra gondoltam (27. és 30. fejezet: 2018. szeptember, 9. sz., 11–17.); A legkedvezőtlenebb helyzetben is van egy kis remény (20. és 26. fejezet: 2019. február, 2. sz., 9–19.).

Ugyanekkor az is szem előtt tartandó, hogy az író e feljegyzései már 2011-ben bekövetkezett súlyos szélütése után születtek, melynek következtében időlegesen elvesztette mozgás- és beszédképességét, azaz újra meg kellett tanulnia járni, beszélni, írni. S bár ezután fokozatosan visszanyerte írás- és fogalmazás-képességét, amit ezt követően született három új novelláskötete (Távol a szerelem, 2012; Az utolsó reggelen, 2013; Rossz idők járnak, 2016) és két regénye: az Utazás a semmi felé (2014) és „kései korszakának főműve”, a Bukott anyagok (2017), valamint A modern magyar irodalom története című monográfiája 2019-ben megjelent átdolgozott, bővített kiadásának az előkészítése is bizonyít, ez időtől, ahogy Korpa Tamás fogalmazott vele kapcsolatban: „...nem mindig találja a megfelelő szavakat... Besétál egy mondatba, mint csapdába, és nem tud kijönni belőle.” Azaz írásai ez időtől figyelmes szerkesztői-korrektori ellenőrzést igényeltek, de maga az író is készséggel hajlott ezekre az egyeztetésekre. Alábbi önéletrajzi feljegyzései, illetve alkalmasint további, ez időben született írásai esetében azonban ebben, meghagyva a fogalmazás helyenkénti esetlegességeit és következtelenségeit is – az író jogörökösével egyetértésben –, már csak magunkra hagyatkozhattunk. Miközben kizárólag az azok lehetőleg pontos megértését, értelmezését segítő, legszükségesebbnek mutakozó, jobbára szórendi s nyelvhelyességi, grammatikai beavatkozásainkkal, szövegjavításainkkal és

-kiegészítéseinkkel is a belőlük kiolvasható írói szándék és stílus maximális tisztetben tartására törekedtünk.

T. L.

13.

Tulajdonképpen volt a katonáskodásomnak egy jó oldala is. Például sokat olvastam. Kafka *Perét* is, meg Joyce-tól az *Ulysses*t. Meg – alapvető olvasmányként – Vajda Mihálytól *A mítosz és a ráció határán*-t, mely Husserl életművével foglalkozott. A filozófia mindig is érdekelt, szerintem nem igazi író az, akit a filozófia – így vagy úgy – ne érdekelne. A filozófia és az irodalom (főleg a próza és a dráma) unokatestvérek. Husserlről némi fogalmam azelőtt is volt (*Existencializmus a fenomenológia*, Praha, 1967 – olvastam még egyetemista koromban), de tulajdonképpen Vajda Mihály vezetett el a husserli filozófia mélyebb gyökereihez. Egyébként is: kiváló olvasmány volt. A legjobban az *intuáció* vagy, Jaspers fogalmával, az *ugrás* foglalkoztatott. Hogyan lehet az intuíción, amely filozófiai fogalom, a szépirodalomban használni. És egyáltalán, az akkori filozófiai tájékozottságom, mely az egzisztencializmus és a fenomenológia területét érintette, hogyan lehet úgy szépirodalommá alakítani, hogy az akként is érvényes legyen – tehát legyen köze a natúr-valóságoshoz. (Egyébként az első kötetemben a *Tizennyolc nap* és a *Hűtlenek* című kisregény a legjobb példa a husserli-heideggeri módszertanra.) Tehát Vajda Mihály Husserlrel foglalkozó könyve tulajdonképpen döntő hatással volt a későbbi írói pályámra. Husserl, Sartre, Camus, Jaspers, majd későbbben (de annál nyomatékosabban) Heidegger – nos, ez volt a filozófiai háttér a későbbi irodalmi „cselekedeteimhez”. Azt, hogy az egzisztencializmus annyiféle, ahány jelentős képviselője van, nos, azt még nem tudtam.

1976 márciusának utolsó napjaiban végre leszereltem. A leszerelés, két év után, nem volt problémamentes. Egyrészt szabadulás volt a félig-meddig bezárt, rideg világból, amelyet nagy nehezen megszoktam, de a kénytelen-kelletlen megszokáson kívül ugyanakkor irtóztam is tőle. És hát az utolsó napokban almabort ittam (ittunk – mert az egész leszerelésre váró társaság almaborral tette túl magát a lassan vánszorgó időn). Egyszer majdnem elkaptak. Én – a változatosság kedvéért – vodkát cipeltem be, s a laktanya udvarán elcsípett a kis, alkoholista vezérkari főnök. Azt mondta, gomboljam ki a kabátom. Megtettem. Közben a vodkásüveget félig-meddig a hátamra toltam. No most vagy túl részeg volt az őrnagy, vagy az utolsó pillanatban megkegyelmezett nekem... Nem tudom. Továbbengedett. De, sajnos, egy kortyot sem fogyaszthattunk el a vodkából. A lépcsőkre érve ugyanis, egy ügyetlen mozdulatomra, leesett és ripityára törött. No szóval, egy szó, mint száz, 1976. március végén megszabadultam a kétéves fogságból. Mert, így vagy úgy, fogoly voltam – legalábbis akkor úgy éreztem. Visszailleszkedtem a munkahelyemre, ahol már ismertek. A Madách Könyvkiadóba. És elkezdtem, úgymond, irodalmi életet élni, mivel a kiadó az első számú magyar könyvműhely volt Csehszlovákiában. Könyvekkel foglalkoztam a kiadóban, és könyvekkel foglalkoztam a szabad időmben is – tehát olvastam. Faulknert, Styront, Capotet, Salingert... Tehát főleg amerikai prózát, mert az amerikai prózát (és a latin-amerikait, pl. Cortázart) sokkal többre tartottam, mint az európaiat. A magyar prózából – Mándy és Ottlik mellett – Mészöly Miklós volt a kedvencem, és hamarosan meg is ismerkedtem vele.

Mészöly Miklóssal 1976 júniusában ismerkedtem meg Bába Ivánnak köszönhetően, aki (A.) Nagy László sógora volt. Nagy Laciék az üveghegyen túl laktak, magyarán, az akkori Pozsony legtávolabbi részében – az ablakuk már a csallóközi rónaságra nézett. Szóval, a mi lakásunkból autóbusszon kimenni oda majdnem háromnegyed órát tartott. Én a feleségemmel, Ágival mentem

ki, a világ végére, és nem bántam meg. Szép júniusi idő volt, már-már igazi nyár. Mészöly úgy öt óra tájban jelent meg Karol Wlachovský társaságában, aki a barátja volt. K. W.-t is ekkor ismertem meg, noha egy novellát már lefordított tőlem, de én akkor még katona voltam. A novella egy szlovák antológiában jelent meg, 1975-ben.¹ (De Karcsiról majd később.) Este tizenegy után elment az utolsó busz. De olyan jól éreztem magam (és Ági is), hogy maradtunk. Megittunk egy teljes üveg Becherovkát. Reggelig maradtunk.

1976-ra már alaposan ismertem Mészöly könyveit: *Az atléta halálát*, a *Saulust*, a *Pontos történetek útközben-t*, a *Filmet* és *Alakulások* c. novelláskötetét. Fokozatosan szerettem meg, nem egyik napról a másikra. De 1976-ban már a kedvenc magyar szerzőm volt. Éppen az ellenkezője volt a másik kedvencemnek, Mándynak. Mándy ugyanazt írja az egész életművében, egyre mélyebbre hatolva az anyagban, Mészöly pedig éppen fordítva: minden új könyve meglepetés, mondhatni, nincsen [benne] szilárd pont. A *Saulust* például a *Pontos történetek...* követték – szóval abszolút más, a bibliai példázattól egyenest az új regénybe! Nehéz volt követni. Persze nem emiatt volt „hátrányos” helyzetben. A hatvanas években a Pándi Pál- és Király István-féle hivatalos kritika Mészölyt tette [meg] a burzsoá imperializmus magyarországi ügynökének. Lassan állandó csatatérre vált Mészöly művészete. Az egyik oldalon a Mészölyt is nagyra becsülő Béládi Miklós – kontra Pándi Pál és Király István (akik egyébként nem nagyon bírták egymást). A helyzet a 70-es évek második felében változott meg, az új generáció jelentkezésével (Esterházy, Hajnóczy, Krasznahorkai stb.). Nos, én is hozzájuk tartoztam.

1976 októberében még más volt a helyzet. Kopasz a terep, mondta Miklós októberben, amikor meglátogattam Ágival a Városmajor utcában. Október 23-a volt. Miklós felhívta a figyelmemet, hogy tele vannak az utcák rendőrökkel. Ugyanis 20. évfordulója volt az 1956-os forradalom kitörésének. A Városmajor utcából álmentünk Könczöl Csabáékhoz. [Szóval,] kopasz a terep, mondta Miklós, a 70-es évek elejének beat-divatja már a múlté. Pándiék újrendezték soraikat, és a fiatal marxistákon keresztül támadták az ún. polgári irodalmat, nevezetesen Weöres Sándort és Mészöly Miklóst. De, a hatvanas évektől eltérően, a másik oldalt is [engedték] megszólalni. Weörest Radnóti Sándor, Mészölyt Könczöl Csaba védte meg, ha ugyan védelemnek nevezhető az ilyesmi, hiszen a döntő szót mégiscsak a hatalom mondta ki. (De Könczöl Csaba nagyszerű kritikus volt, elsőrendű a szakmájában, kár, hogy egy idő után abbahagyta, és, sajnos, 2004-ben meg is halt.)

Mészöly Miklóst mifelénk, Csehszlovákiában, a hetvenes években, nem sokan ismerték. Főleg a kísérleti jellegű prózáit, mint a *Nyomozás* vagy a *Film* című kisregény. Én főleg a *Nyomozás*ba szerettem bele, ami – az *Alakulásokon* kívül – a legjobb kísérleti magyar próza hosszú idő után. (Talán Szentkuthy *Prae*-je óta, de a *Prae* egészen más eset.) Volt ebben a részemről egy kis sznobizmus? Az is lehet. De szűknek éreztem a csehszlovákiai magyar prózát, okkal vagy nem okkal, ez is egy kérdés a sok közül. Mindenesetre Mészölynek, hogy úgy mondjam, sokkal nagyobb volt az égboltja. És ezt a vélemény[eme]lt a mai napig is tartom. Mészöly, Mándy, Ottlik, Örkény, Szentkuthy és Konrád... Ez a hat író jelentette számomra a magyar prózát. (Persze a hatalomnak egyik író sem volt a kedvence.) Jó választás volt? Azt hiszem, igen, holott a csehszlovákiai magyar prózát sokkal árnyaltabban ítélem meg mostan, mint harmincévesen. De erre, erre a nagy kísérletre szükségem volt. Szükségem volt az első kötetem megjelenéséhez. De most még vissza a hetvenes évek második feléhez.

Karol Wlachovskýval összebarátkoztunk, s ez a barátság még a magyar-szlovák ellentéteket is túlélte. Fokozatosan az egyik legjobb barátom lett. 1977-ben, többek közt, Karol lefordította Ottlik Géza egyik novelláját,² és júniusban elküldte velem Ottlikékhoz a szlovák fordítást. Ági is jött velem, mert

Bába Ivánéknál buli volt. Fölhívtam Ottlik Gézát, mert Karcsi megadta a telefonszámát. Háromra mentünk oda. Ottlik délelőtt aludt, mert előző éjszaka Tandoriékkal kártyáztak. Leültetett a dolgozószobában. Körülbelül egy órát beszélgettünk, és megittunk egy üveg vodkát. (Vagy whiskeyt? Már nem tudom.) Felesége, Debreczeni Gyöngyi is leült mellém. Ági csöndben maradt, nem árulta el, hogy az ő kedvenc könyve az *Iskola a határon*, melyet többször is elolvasott – szerintem már hátulról visszafelé is tudta. Ottlik igencsak kíváncsi volt. Mindenekelőtt a „magyar” helyzetre Csehszlovákiában. Beszámoltam neki, ahogy tudtam. Ottlik csóválta a fejét. Mindnyájan tótok vagyunk, mondta, hát mért ne beszélhetnénk magyarul? Az ő nemes ősei is Trencsén megyéből származtak. Hát mit mondjak... Ő még tudta, mert a Monarchia gyermeke volt. (Tudta ezt Mészöly is, Mátyás is, Nemes Nagy Ágnes is – hogy magyarok vagyunk, ellentétben Magyarország nagyobb részével, akiknek az volt az első szavuk, hogy hogyan tanultunk meg magyarul.) Az *Iskola a határon* persze az én kedvenc könyveim közé is tartozott. De most nem volt szó az *Iskolá...*-ről. Politikáról volt szó (sőt elsősorban politikáról).

1978-ban megismerkedtem Szegedy-Maszák Mihállyal is. Somorján, Zalabai Zsigmondnál zajlott egy baráti találkozó, s arra meghívtak engem is, és néhány magyarországi fiatalembert: Kiss Gy. Csabát, talán Kósa Lászlót és persze Szegedy-Maszák Mihályt is. Azt terveztük, hogy rendszeresen fogunk találkozni, de végül is csak egy lett belőle. A csehszlovák államrendőrség [akkoriban] még jól működött. Nem tudom, hogy voltak-e besúgók a meghívottak között, de gyanítom, hogy igen. A csehszlovák államrendőrségnek mindenütt voltak emberei (ez csupán 1991-ben derült ki: számtalan besúgó ügyködött, olyanok is, akikről nem gondolta volna az ember). 1978-ban készült a magyarországi gimnáziumok számára egy új irodalomtankönyv, többek között Szegedy-Maszák Mihály is a tankönyv írói között volt. Akkor még nem tudta az illusztris társaság, hogy abban a formában sosem jelenik meg. Aczél elvtársék még idejében közbeléptek, és a tankönyvet – no, hogy is mondjam –: az „oldalvonalon” túlra sikerült juttatniuk. [...] Pedig, mondhatni, semmi különös nem volt benne. Csupán az ideológiai szempontokat az irodalmi szempontok helyettesítették. (Magyarán: nem Garai Gábor és Váci Mihály volt [benn] az első számú költő, hanem, mondjuk, Weöres Sándor és Pilinszky János.)

14.

Kiss Gy. Csaba már jó barátságban volt Karol Wlachovskýval, és elvitte hozzá Szegedy-Maszák Mihályt is. Mihály és Karcsi jó barátságot kötöttek, és ez a barátság kitartott Szegedy-Maszák Mihály 2016-ban bekövetkezett haláláig. Én az első kötetem anyagát írtam – végre ment az írás. Végre ment az írás, de az első kötetem (*Hűtlenek*, 1979) meglehetősen vegyes volt, mind a megírás módját, mind a [novellák] terjedelmét tekintve. Voltak benne a nagykönyv [szerinti] klasszikus novellák (mondjuk, Ottlik-módra, pl. a *Samuka*), voltak Mészöly nyomán megírt elbeszélések (*Tizenyolc nap; Hűtlenek*), voltak – hadd nevezsem annak – szürrealista kísérletek (*Egy este Amerikában; Szép história*), szóval mindenféle, mondhatnám, vegyes anyag. Jobb is, rosszabb is, tulajdonképpen egyre megy. Mészöly Miklóstól hallottam, hogy Polcz Alaine-nek tetszett a kötet. Volt közöttük egy írás, amely túlmutatott a Mészöly–Ottlik-hatásokon. Ez a *Valami történni fog* című novella, amely nélkül az *Éleslövészet* nem születhetett volna meg. Ezt csupán Szegedy-Maszák Mihály vette észre. Mármint azt, hogy szoros összefüggés van a *Valami történni fog* és az *Éleslövészet* között.

A *Valami történni fog* című novella jó esete az öncenzúrának. Mármint nem az enyémnek, hanem az (irodalmi) sajtóénak. Amikor 1976 végén megírtam, el-

vittem az Irodalmi Szemlébe. Dubának³ is tetszett, de, mondta, várjunk egy kicsit. Most zajlik a belgrádi konferencia (összeurópai részvétellel – ez a helsinki konferenciának a folytatása volt), majd meglátjuk, mi lesz. Hát vártunk... Időtlen időig, mert a belgrádi konferencia is elhúzódott időtlen időig. Illetve csak véget ért egyszer, mondhatnám, döntetlenre. Az amerikai fél és a szovjet fél közötti döntetlenre. A *Valami történni fog* végül nem jelent meg. Ebből levontam a tanulságot, vagy minek nevezem: jobb félni, mint megijedni. (Egyetlen [esetleg kifogásolható] pontja volt a novellának, az, hogy az elbeszélőt megverik titokzatos emberek, akik, állítólag, titkosrendőrök voltak, de erre semmilyen utalás nem történik a novellában.) A „jobb félni, mint megijedni” a párthatalom megfélemlítési eszköze volt, és tökéletesen bevált. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a *Hűtlenek* című kötetben mégiscsak megjelent a *Valami történni fog*, és semmilyen következménye sem lett a megjelenésének.

A *Valami történni fog* c. novella és az *Éleslövészet* c. kisregény egyetlen közös vonása az, hogy a *Valami történni fog* c. novella nem novella, az *Éleslövészet* pedig nem kisregény. Mondhatnám azt, hogy *gyűjtemény* egy novellához, ahogy az *Éleslövészet* is *gyűjtemény* egy kisregény anyagához. Amolyan *Prae*. Persze [akkor] én még nem olvastam a *Prae*-t, azt [csak] 1980-ban, a második kiadását... [...] A *Prae* a magyar irodalom legnagyobb teljesítménye, ezt bátran állíthatom. Senkivel és semmivel nem hasonlítható össze. (Pláne nem Prousttal és Joyce-szal.) Nem is tud vele mit kezdeni az irodalomtörténet-írás, pedig már történtek eredményes kísérletek a befogadására (pl. Nagy Pál, Béládi Miklós, a Gintli–Schein-féle irodalomtörténet). [Szentkuthy] iszonyúan művelt volt. Talán szerencse is, hogy nem találkoztam vele. Ha valaki nagyon művelt, előbb-utóbb komplexusos lesz a kevésbé művelt ember.

No de vissza az *Éleslövészet*hez. Hetedikes koromban (általános iskolai hetedikes koromban) a biológiaórán egy preparált békát elemeztünk – minden szegletét, porcikáját, szóval cakompakk, az egészet. Meglehetősen gusztustalan volt, de mindegy. Tanulságos volt. Az *Éleslövészet* amolyan békaelemzés. Fölmutatom minden porcikáját, mint a preparált békáét. És ha fölmutattam minden porcikáját, tulajdonképpen egy lehetséges regény körvonalait mutattam meg. Nem regény, csak lehetséges regény. (Avantgárd mű, hogy nagyképű legyek.) Soha többé nem próbálkoztam hasonlóval. Az évtizedek folyamán többen megkérdezték tőlem, miért nem folytatom az *Éleslövészet*et. Mindannyiszor azt válaszoltam, hogy nem lehet. Ilyet csak egyszer lehet, úgymond, elkövetni. Másodszor már utánzat, vagy utánzatjellege van. Számos kollégám van, aki hasonló cipőben jár. Az első vagy a második művén nem tud túllépni. De nem azért, mert rosszul ír. Éppen ellenkezőleg. Nagyon jól megírt, esetleg zseniálisan megírt mű [a munkája] – de egyben zsákutca is. Vagyis vissza kell fordulni, nincs mese. Vagy pedig abba kell hagyni az írást, amiként Beckett is tette. Ha viszont visszafordulsz, annak a kockázatát vállalod, hogy a kritika – jobb esetben – fanyalog. Kritikusabb esetben levág, mint a pengős malacot szokás. Ezt – mit mondjak – vállalnia kell az írónak.

Az *Éleslövészet*nek nagy visszhangja volt. Én erre egyáltalán nem számítottam. Jó, gondoltam, ha elolvassa néhány ember. Az csak később tudatosult bennem, hogy az egész magyar irodalomban paradigmaváltás zajlott le, és az felröpítette az *Éleslövészet*et [is] a magasba. Magyarországon is elfogyott. Dugáru lett. Demszky Gábor mesélte, hogy 300 forintért vette meg, ami óriási pénz volt akkoriban. Természetesen feketén. Kósa László lakására is meghívtak, ahol Kulcsár-Szabó Ernő, Kiss Gy. Csaba, Szegedy-Maszák Mihály és természetesen Kósa László tartott egy beszélgetést az *Éleslövészet*ről. Persze a kritika sem hiányzott a beszélgetésből. Például, emlékszem rá, Kósa László túl sok Esterházyt vélt fölfedezni az *Éleslövészet*ben. Egyébként joggal. De mi is volt ez a paradigmaváltás? Tulajdonképpen Kulcsár-Szabó, Szegedy-Maszák,

Balassa Péter és számos jól felkészült fiatal leváltotta a Pándi–Király-féle ortodox marxista garnitúrát. Pontosabban: hiába erőlködött Pándi Pál és Király István, a fiatal generáció már nem hitte egyetlen szavukat sem. Ez egybeesett a Mozgó Világ lázadásával. Az egyik fölerősítette a másikat, és fordítva... Megalakult a fiatalokból álló – így neveztem magamba – *népfront*. A nyolcvanas évek elején vagyunk, a lengyelországi Szolidaritás fénykorában. Nos, ekkor jelent meg az *Éleslövészet* – ha néhány évvel korábban jelenik meg, alighanem sokkal kisebb visszhangot váltott volna ki. Én pedig, bár külföldről, a Mozgó Világ munkatársai közé tartoztam. A *Galeriből* egy fejezetet közölt is a Mozgó Világ, amely [akkor] már szorult helyzetben volt. A pártapparátust hihetetlenül idegesítette a folyóirat. Kulin, Reményi és mások önállóan kezdtek gondolkodni, és nem [kívánták] a pártutasításokat zokszó nélkül végrehajtani. Mi, csehszlovákiaiak, csak irigyeltük őket. Ráadásul, bár ez [így] nem volt kimondva, hosszú idő után, egységes magyar irodalomban kezdtek gondolkodni. (Így kerültem én is közéjük.) A nyolcvanas évek elején gyökeresen megváltozott a helyzet. És ez nem kis aggodalommal töltötte el a pártközpontot. Nos, így kerülhetett az *Éleslövészet* az irodalmi figyelem középpontjába. Szerencsém volt? Bizonyos mértékben igen.

1978 nyarán a Madách Kiadó a barakkokból (mert 1968-tól 1978-ig a Duna-parti barakkokban működött!) a belvárosba költözött. A Tatranban kapott albérletet. Így egy épületben dolgozott a szlovák Tatran (vagyis az első számú szlovák könyvkiadó) és a magyar Madách. Ennek is köszönhető, hogy barátság alakult ki köztem és Karol Wlachovský között.⁴ Karol és én ugyanazokat az írókat tekintettük a magyar irodalom élvonalának, tehát: Mészölyt, Szentkuthyt, Örkényt, Mándyt... Szóval, nagy volt [köztünk] az összhang. De ez nem tartott sokáig. Ehhez alighanem vissza kell mennünk másfél évet. A Charta 77-re gondolok most. A Charta 77-től nagyon megijedt a hatalom. Még 1977-ben óriási ellenkampányba kezdtek. A Charta 77 [lett] a fő ellenség. Ráadásul nem lehetett betiltani. (Mészöly, Csoóri, Nádas, Vezér Erzsébet ekkor számított külföldön élő⁵ ellenségnek, mivel aláírták a Chartával szolidaritást vállaló nyilatkozatot.) Nos, hamarosan a Madách Kiadót is elérte a bosszúhadjárat. A Madách Kiadót túlságosan is „liberálisnak” [bélyegezték] a Husák-rendszerben. (Nem volt az, de ma már mindegy.) Egyik napról a másikra leváltották az igazgatót, Fónod Zoltánt, és a helyébe Sárkány Árpádot nevezték ki. Sárkány a pártközpont munkatársa volt – egyébként vízvezeték-szerelő. Állítólag annyira együgyű volt, hogy még a pártközpontban is meg akartak szabadulni tőle. Így hát jól jött [neki] a Madách. Egy vízvezeték-szerelőt igazgatónak! Nos, ez is a Husák-rezsim bűne. Illetve a pozsonyi helytartóké. De ettől kezdve nagyon megváltozott a hangulat a Madách Kiadóban is. Ellenségeket kellett keresni. Tulajdonképpen Sárkány szemében mindnyájan ellenségek voltunk. Ez nyolc évig tartott.

Fónod Zoltánból főszerkesztő lett, majd – Tóth László miatt⁶ – összevesztett a párt szlovákiai főtítkárával (Pezlár elvtárrsal), mire elhelyezték a Madách Könyvkiadóból. Bár nem rossz helyre. A pozsonyi egyetem magyar tanzékiére került – de a Madáchhoz képest parkoló pályára. (Nem árthatott többé, gondolták az elvtársak.) A kiadó magyar részlegének a vezetője Mayer Judit lett. Mayer Judit 1944 őszén szakította meg a tanulmányait Budapesten, és visszaköltözött Pozsonyba (ami a szülővárosa volt). Ősidők óta kiadóknak dolgozott, és az 1960-as évek végén az egyetemre is bejárt külső munkatársként. (Például [mint] elsőéves hallgatónak a helyesírási – lektori – gyakorlatot is ő vezette [nekem]. Így én is a tanítványa voltam.) Szóval, a műveltségével lenyűgözött bennünket. Ő egy igazi „pressburger” volt, magyarán pozsonyi polgárcsaládból származott, afféle konzervatív-liberális környezetből. Sokunkon akaratlanul is nyomot hagyott a viselkedése, a tartása. Ő lett a védangyalunk a Sárkány-féle pártközpontosokkal szemben.

15.

A nyolcvanas évek elején elindult a rendteremtés a szlovákiai magyar közéletben is. A kassai Thália Színháznak a hetvenes évek végén Gágyor Péter lett a vezetője, Szigeti László az, úgymond, ideológiai felelős,⁷ és [ottlétük idején] a színház gyors ütemben korszerűbbé vált. Tehetséges fiatal színészeket vett[ek] fel – igaz, nem volt egyikük sem a Színház- és Filmművészeti Főiskola hallgatója, [ám előzőleg] Gágyor irodalmi színpadában megmutatták a tehetségüket. Szóval, friss szelek kezdtek fújni a Thália felől. A botrányt Gyurkó László *Don Quijotéj*ának bemutatása okozta. L. és V., akik a Thália Színház művészei voltak, és párttagok, többször is följelentették Gágyort ([aki] nem volt párttag) és a darabot. T. viszont, a színház igazgatója, [bár] jó szakember volt, de opportunista – nem merete vállalni a hatalommal az összetűzést, így hát Gágyor egyedül maradt. A kassai színházból pedig újra tucatszínház lett. Gágyor Péter szegről-végről a rokonom volt, pontosabban mondva a sógor-nőm sógora, ami persze nem vérrokonság. Kassai lakásában sok mindenki megfordult, a titkosrendőrség besúgóí is (mint, úgymond, a barátai). Abban a néhány évben, [...] a nyolcvanas évek elején – vagyis a Thália fénykorában – örömmel jártam Kassára. Én is többször megfordultam náluk. De hát Gágyort kinyírták. Előbb Kecskemétre került, majd Győrbe. De innen is, onnan is elüldözték. (Mert nem tett lakatot a szájára.) Végül is emigrált:⁸ csak 1989-ben tért vissza. (Mondhatnám: visszatért, de bölcsen és szkeptikusan Magyarországra, Dél-Komáromba.)

És ez csak a kezdet volt.⁹ Varga Imre és Tóth László következett. Varga és Tóth az Irodalmi Szemle szerkesztője volt, Duba pedig a főszerkesztőjük. Az államünnepi alkalmakkor Duba megírta a kötelező szöveget (A Nagy Októberi...; a Februári győzelemnek elkeresztelt kommunista puccs évfordulóját stb.), Varga és Tóth pedig dolgozott. Ez nagyjából a 70-es évek legvégéig tartott. Csakhogy Varga Imre elkövette azt a „hibát”, hogy bizonyos fenntartásokkal írt R. fordításkötetéről, [ám] R. a párt bizalmas embere volt, sőt egy időben az iskolaügyi miniszter helyettese. Elindult hát a kampány az ún. fiatalok lejáratására. Mindenekelőtt Varga Imre és Tóth László volt a célpont, vagyis az Irodalmi Szemle szerkesztői. Nos, elmondható, hogy igazi boszorkányüldözés folyt néhány évig [ellenük], amíg Varga Imrét és Tóth Lászlót el nem távolították az Irodalmi Szemléből. Szóval, kialakult a „négyek bandája”. Négyek bandájának neveztük el – [ezt] tulajdonképpen a kínai elvtársaktól vettük át – azt a „magyar” csapatot, amely (mint a kínai négyek bandája) irányította a szlovákiai magyar szellemi életet. R., S., P., H. Nem nevezem meg [őket], ha valaki kitalálja, hát kitalálja... Örökre a süllyesztőbe kerültek, már sosem fognak kísértetni. De a nyolcvanas években élet vagy halál [kérdése] függött tőlük. Egészen nyolcvankilencig. Egyszer vettem a bátorságot, s megkérdeztem R.-t, aki a Madách Kiadói Tanács[ának] elnöke volt, hogy miért gyűlöl minket. Lehet, hogy a „gyűlöl” helyett mást használtam, mindegy. R. egyenesen válaszolt: Zalabai nacionalista, én pedig a 68-as eszmék szerint gondolkodom. (Ez, magyarul, elfogadhatatlan volt a számukra.) Nos, a négyek bandája nem volt csoport. A szlovák kormány egyfajta kulturális tanácsadói voltak. Elsőszámú tanácsadói. Azután [pedig] megfogadták a tanácsaikat; igen ritka alkalom volt, ha nem fogadták meg. De előfordult, hogy nem. A szerencsétlen Sárkány elvtárs csak bábu volt a kezükben. Igazgató, de valójában a négyek bandája igazgatta a Madáchot. Az RSPH.

Tóth Lászlóval már nehezebb volt a dolguk, mint Varga Imrével. Ugyanis Tóth Laci párttag volt (Zalabai is párttag volt, Tőzsér is, én is...). A negyedik kötete 1979-ben készült el, *Istentelen színjáték* címmel. Nagyon találó Pécsi Györgyi 1987-es megállapítása. Eszerint „a magyarországi költészetben, ha

nem is ismeretlen, de mindenképpen *szervesítetlen* – nincs meg a maga befogadói, értelmezői nyelve, még kevésbé a maga költészeti iskolája”. Tandorira utalhatnánk elsősorban. De amit szabad Jupiternek, nem szabad az ökörnek? Az *Istentelen színjáték* a legutóbbi négy évtizednek egyik legjelentősebb verseskötete. Alig öt-hat van ilyen. Tandori persze avantgárd költő, de, úgy mond, megbocsátjuk neki. Tóth László is avantgárd költő, de idegenkedünk tőle? Miért ez a kettősség? Ráadásul az én *Éleslövészetem* is avantgárd mű (egyesekek szerint posztmodern, a fene tudja megállapítani, hogy milyen). Az *Éleslövészet* nagyot szólt. Mért nem szólt nagyot az *Istentelen színjáték*? Lehet, hogy disznó szerencsém volt, mert Szegedy-Maszák Mihály, Szörényi László és Kulcsár-Szabó Ernő elsősorban a prózával foglalkoztak? Pedig az *Éleslövészetnek* szintén nincs prózai iskolája és befogadói nyelve.

Az *Istentelen színjátékban* Tóth László nemcsak előző három kötetével szakított (méghozzá radikálisan), hanem új, ismeretlen pályára állította költészetét, mint Tandori pár évvel azelőtt. Méghozzá a szlovákiai szocialista realizmus második „virágzásának” korában. Az, hogy avantgárd, még tovább súlyosbította a helyzetét. A magyar irodalomban az avantgárd megtűrt kategória volt egészen a hetvenes évek végéig. A szlovákiai magyar irodalomban meg duplán. A szlovák irodalomban pedig – jóllehet a két világháború között jelentős szurrealista iskola működött [itt] – jó, ha megtűrt. Az *Istentelen színjátékot* érthetetlennek nevezték, sőt, mi több, értelmetlennek. (Legalábbis Sárkány elvtárs szerint.) Sárkány elvtárs komolyan megizzadt, mire négy pozitív lektori jelentés után végre egy negatívot tart[hat]ott a kezében. Úgy lobogtatta, mint, teszem azt, a szovjet zászlót. Az igazsághoz hozzátartozik, a negatív jelentés szerzője nem is volt a Madách lektori testületének a tagja. De ez már mellékes volt. Szóval az 1979-ben írott kötet, végül is hatalmas csúszással és néhány vers kihagyásával, 1983-ban megjelent. Jórészt a Madách Kiadó szerkesztőségének az összefogásával. De akkorra már Varga Imrének és Tóth Lászlónak (akárcsak Gágyor Péternek) lehetetlenné vált Csehszlovákiában maradnia. Így hát átköltöztek Magyarországra. (Eléggé bonyolult és megalázó módon.)

17.

1982 októberében költöztünk a Vazov utcába, amely [lakás] a 2000-es évek elején végül is a miénk lett. Előzőleg 10 éves szerződést kellett aláírnom a Kiadói Főigazgatósággal, amely úgy szólt, hogy tíz évig nem hagyom el a Madách Kiadót. Ez 1992-ben lejárt. Megalapítottuk a Kalligramot, és én lettem a folyóirat első főszerkesztője. De ez már egy másik történet, majd a későbbiekben visszatérek rá. Egyelőre 1982-ben vagyunk, és épp átköltöztem a Karadžič utcából (mely éppen úgy a belváros szélén volt) a Vazov utcába (mely szintén a belváros szélén van). Addig Sebők Máriánál, az anyósomnál laktam. S [ezzel] az én helyzetem, úgy mond, konszolidálódott – hogy ezt az annak idején [gyakori] szót használjam. A házasságban [általában] az első hét-tíz év a legprolémamentesebb. Ez velünk is így volt. Megszületett Zsuzsa (1977-ben) és Gábor (1980-ban), tehát még a Karadžič utcában laktunk.

A hetvenes évek végére kialakult a baráti köröm, amely végül is a kilencvenes évek elejéig működött. Kiss Gy. Csabát már 1969 óta ismertem, és általa ismertem meg Kósa Lászlót és még később Szegedy-Maszák Mihályt és Szörényi Lászlót. De a *Mozgó Világ*-os kapcsolataim is erősek voltak. A *Mozgó Világ*, az 1983-as betiltásáig, egyfajta lehetőség volt az ellenzéki politizálásra. Olyan lehetőség, amely se korábban, se később nem valósul[hat]t meg. Berkovits György és Czákó Gábor, Szkárosi Endre és Alexa Károly, és sorolhatnám... Mind a szerkesztőségben dolgoztak. Veress Miklós és Kulin Fe-

renc [volt] a főszerkesztő! Én, ha nem is gyakran, de [többször] megfordultam a Bertalan Lajos utcai szerkesztőségükben, és írást is kértek tőlem. Micsoda lehetőség volt! De kimaradt lehetőség... A rendszerváltás környékén a [társaság] egyik fele az MDF-fel, a másik az SZDSZ-szel szimpatizált. És halálos ellenségei lettek [egymásnak].

A nyolcvanas évek első felében gyakran megfordultam Kiss Gy. Csabáéknál és Szegedy-Maszák Mihályéknál. [...] Hosszú, délutáni beszélgetésekre emlékszem a hűvösvölgyi kertben, főleg irodalomról, és főleg a 19. és 20. századi magyar irodalomról. Ő irodalomtudósi, én inkább írói nézőpontból. Mindketten rengeteget olvastunk, így könnyű volt beszélgetnünk. Például a 19. század magyar irodalmában Kemény Zsigmondot tartottuk az első számú prózaírónak. Tehát jobbnak Jókainál. Mikszáth viszont annak idején nem tartozott a kedvenc íróim közé. Persze azóta megváltozott a véleményem, ma már szinte istenítem. De Mihály nem felejtette el. Még a halála előtt is oda-dörgölte az orrom alá (persze csak tréfából), hogy Mikszáthot nem szerettem. A huszadik századi irodalomról is nagyjából megegyezett a fölfogásunk. Ő Kosztolányit tartotta a legnagyobb magyar írónak, én Krúdyt. Krúdyval [szemben] csak az volt a kifogása, hogy rengeteget írt. Persze igaza volt. Én sem szerettem, amikor egy csodálatos hölgy mindig bajuszkát visel az orra alatt. De az *Asszonyások díja* és a *Boldogult úrfikoromban* felülmúlhatatlan. (Meg még négy-öt regénye.) A negyvenöt utáni magyar irodalomban is közel állt a fölfogásom az övéhez. Mindketten megegyeztünk, hogy Ottlik Géza az első. Én [ezt] Mészöly Miklóssal egészítettem ki. Ő másodikként tartotta számon. Ottlik, aztán Mészöly, aztán slussz-passz – Esterházyig. Én viszont, ha úgy tesszük, „nagyvonalúbb” voltam. És főleg a novellisztikát [nézve].

A magyar irodalomban, a költészet mellett, a novellisztika az egyik csúcs. A regény, néhány jelentős kivétellel – 10–12 regény, ami nem sok – másodlagos. Ezt persze Mihály is elismerte. De a novellisztika jelentőségéről nem tudtam meggyőzni. Jobban mondva, nem is a jelentőségéről... A novellisztikát [ugyanúgy] prózának tartotta, mint a regényt. [Ebben] az irodalomtudósok túlnyomó többségével azonos nézetet vallott. Én nem. A [novellát] a próza és a költészet bizonyos keverékének tartom, s épp a strukturalizmus erősített meg ebben. Költészet prózában elbeszélve – mondanám. Regényt sokféle módon lehet írni – a regény mindent kibír az esszéregénytől az avantgárdig – és persze [a] krimi[ig], lányregény[ig] stb. Vagyis az irodalmilag alacsonyabb rendű műfajokig. De novellát csak egyféleképpen. Vagy művészi, vagy kidobni az ablakon. És persze sokkal ősbibb. Gondoljunk csak Maupassant-ra, Csehovra, Hemingwayre, C. Mansfieldre, Babelre, Borgesra, Cortázarra, és sorolhatnám tovább. Nos, a magyar novella felveszi a versenyt a legkiválóbb világirodalmi nagyságokkal. És ezt nem és nem veszi tudomásul a magyar irodalom[tudomány]. A regényt tekinti az igazi dobásnak, pedig sok magyar regény délibáb.

Hát ezekről is szó volt a mi késő délutánba nyúló beszélgetéseinken. 2010-ben megjelent a modern magyar irodalmat feldolgozó munkám, amely most második, bővített kiadásban jelenik meg. Előljáróban csak annyit, hogy nagy élmény volt összehasonlítani a magyar irodalmat a kortárs világirodalommal. Szegedy-Maszák Mihállyal sokat beszéltünk a világirodalom hatásáról a magyar irodalomra. Abban is megegyeztünk, hogy Faulkner a legnagyobb amerikai regényíró. Az, hogy én prózaírónak készültem, egészen más megkötöttségekkel járt. Például, hogy rendszeresen olvastam, amit az apám oltott belém úgy tizenegy-tizenkét évesen. Bevallom, hogy nagy gyönyörűség volt kezembe venni és elolvasni egy Stendhal- vagy egy Dosztojevszkij-regényt középiskolás vagy már egyetemista koromban. És sorolhatnám a 20. század felől is: Kafka, Joyce, Musil, Gide, Camus, a már ismert amerikaiak, mint Fitzgerald, Updike, Mailer, Capote, Salinger, de hogy a novellistákra is ki-

térjek: Flannery O'Connor, Shirley Jackson vagy Carson McCullers. Nagy hibának tartom, hogy a következő generáció [már] jóval kevesebbet olvas. Pedig az írói szerepvállalás miatt kötelesség minél több művet elolvasni. Az olvasás az író számára nem játék, hanem oly módon hozzátartozik a műhöz, mint a futballistához a rengeteg edzés. Nagy a gyanúm, hogy aki nem olvas folyamatosan, ez előbb-utóbb meglátszik az illető művein is. Nem elég nagy tehetségnek születni, azt az olvasással fel is kell építeni. Ezt Szegedy-Maszák Mihály tudta, Szörényi László tudta, de Mándy Iván, Ottlik Géza és Mészöly Miklós is tudta, hogy csak a prózaírókat említsem. A szlovákiai magyar írók többsége viszont ezzel nincs tisztában. (Legalábbis nagy a gyanúm, ha tévednék, akkor bocsánatot kérek.)

Szegedy-Maszák Mihállyal az ún. urbánus írókat vettük sorra. Ez is egyike a furcsa kérdéseknek. A magyar irodalomban lezajlott a polgárosulás, míg a magyar társadalomban csak félig. Szerb Antal 1890-re tette a magyar irodalom polgári fordulatát. Lehet vitatkozni vele. De kétségtelenül igaza volt abban, hogy a magyar irodalomban visszafordíthatatlanul győzött a polgári liberalizmus (ők szabadelvűségnek nevezték, ami jelentős különbség a marxizáló, baloldali liberális irányzathoz [képest] – mondhatnánk, hogy a szabadelvűségnek semmi köze nincs a mostanában divatos liberalizmushoz. Mert a szabadelvűség még nemzetben gondolkodott, nem kozmopolitizmusban. Babits, Kosztolányi, Karinthy még megsiratta a Monarchia szétverését, ami a mostani liberálisoknál már nem divat.) És ez 1920 után is így maradt egészen 1948-ig. 1948 a mérföldkő. Ekkortájt lettek az urbánusok [sokak számára] az ördög fattyai. De lám-lám... Az 1948-tól eltelt időben – ha sok esetben rejtetten is, vagy kiszolgáltatottan is – a magyar polgári irodalom folyamatosan létezett, és olyan [írókkal] gazdagította a világirodalmat, mint Weöres, Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes, Déry, Ottlik és társai. Vagyis: *a polgári irodalom meghaladta a polgárságot*. Tulajdonképpen ez a titka a nagy művészetnek. [...]

Nos, 1983-ban, vagyis 35 évesen mentem először Nyugatra, a *Galeri* című regényem honoráriumából. Persze Ágit, Zsuzsát és Gábort otthon hagytam. A rossz nyelvek szerint túszul, hogy visszajöjjenek. Rögtön eszembe jutott Szigeti Laci megjegyzése, amikor két vagy három évvel korábban visszatért első nyugati útjáról: „Minden megváltozott bennem” – mondta, vagy valami ilyesmit. Többé nem hitt a szocialista megváltás eszméjében. De bennem még ott dolgozott a 68-as csehszlovákiai események nemzetközi visszhangja. Még hittem a demokratikus szocializmusban (persze titokban). Akkor naponta egyszer járt vonat [Pozsonyból] Bécsbe. Dél körül indult. Sógorom, Bilek Gábor, kikísért az állomásra. És még egy liter ribizlibort is ajándékozott nekem. Jó nagy hőség volt, vagy 32–33 fok árnyékban. Nyugatra települendő oroszok (talán zsidók) is erre a vonatra szálltak fel. A vonat „fővonalakról kiselejtezett, romlott vagonokkal, kopott ülésekkel” (Déry *G. A. úr X-ben* című regényéből vett részlet) tartott a világ vége, vagyis Dévényújfaló irányába. Dévényújfalón megállt. Háromnegyed órát állt, miközben a csehszlovák határőrök minden utast átvizsgáltak, éppen csak a fenekükbe nem néztek be. A vasfüggöny túloldalán – tehát a Morva folyó túlsó partján – békésen horgászott egy osztrák állampolgár. Ott nem volt vasfüggöny. Ha csak a dévényújfalusi háromnegyed órára gondolok, mindent megértek, a nemzetközi helyzet, hogy úgy mondjam, itt *nyilvánult meg* a legfrappánsabb. Végre elindultunk. Az osztrák határőr még viccelt is. Le sem bagózta a csomagjaimat. Végre megérkeztünk Bécsbe. Itt, a Déli pályaudvaron, átszálltam a Nyugati pályaudvar irányába. Úgy három körül érkeztünk meg, a vonat Svájcba csak késő este indult.

Nos, Bécs... Az első meglepetés a bécsi várkertben ért, ahol fűre lépni szabad volt (ellentétben Csehszlovákiával). A várkerti vendéglőben a pincérnő magyar volt, és egy bécsi magyarral tárgyalt magyarul, és remek és olcsó

vacsorát ettem a Kärtner Strasse szomszédságában. Éjjel tízkor indult a vonat Svájcba. A sógoromé, Sebők Gézáék, egy évvel korábban disszidáltak Svájcba, és egyelőre Luzern mellett laktak. Kora reggel érkezünk meg a svájci határra, Gézáék már vártak a határállomáson. Először egy pillantás Zürichre (kb. két óra), aztán irány Luzern. A falu, ahol ideiglenesen laktak, csak néhány kilométerre volt Luzerntől. Gézáék megmutattak egy utcát Luzernben, amely a Grendel Strasse nevet viselte. Grendel egy 17. századi polgármester volt, híres ember, de már nem tudom, hogy mitől volt híres. Egy biztos: ha utcanevet kap valaki, akkor híres lehetett. Hogy azt ne mondjam: „hírös”. Szóval, én itthon vagyok egész Európában, Angliától Magyarorszáig és Szlovákiáig. No de ez félig vicc volt. Luzernben bevitték egy áruházba (amolyan Tesco vagy Billa, vagy mit tudom én, micsoda). Csak krumpliból volt vagy nyolcféle. Ájulás kerülgetett, kis híján fel kellett locsolniuk. Megint Szigeti Laci jutott eszembe. Most már mindent értek. Az az átkozott kapitalizmus... Három vagy négy napot tölthettem Svájcban, utána indulás Olaszthonba. Gézáékkal lementünk Luganóba a Szent Gotthárd-hágón keresztül. [...] Délután megnéztem Ducival az *Utolsó tangó Párizsban* című filmet. Négyen ültünk a hatalmas mozi nézőterén, rajtunk kívül még egy fiatal szerelmespár. Nem akartam hinni a szememnek. Nos, húsz évvel később Szlovákiában is kiüresedtek a mozik. Éjfélkor szálltam fel az Olaszországba vivő vonatra.

Olaszország! Ez egy csodálatos ország. Akkor még nem tudtam, hogy Rómába később még ötször vagy hatszor elutazom. Csehszlovákiából nem lehetett olyan könnyen utazni, mint a 80-as években Magyarországról. Pláne nem Nyugatra. Rómában az utóbbi száz év legmelegebb nyara volt. Megittam egy dobozos sört, de rögtön kiizzadtam. Rómában a Szt. István Házban laktam, Szörényi Laci jó tanácsára, és egész estig a várost jártam. Nagyon szeretek kóborolni, és persze egymagam. Rengeteg spagettit ettem, mert az olcsó [volt], és egyszer ittam „big beer”-t. Azt hittem, hogy a big beer félliteres, mint Pozsonyban, de tévedtem. Egyliteres [volt], alig bírtam megemelni a korsót, miközben a pincérek röhögtek [rajtam]. Valószínűleg germánnak néztek, akinek az egyliteres sör csak afféle bemelegítő. Ó, azok a nyolcvanas évek... Róma belvárosa nem olyan nagy, mint Párizs vagy Londoné. Nem lehet eltévedni benne. Adynak Párizs volt a Bakonya. Róma az akkora, mint a pesti Városliget a Bakonyhoz képest. Hazafelé tartva egy napot Firenzében töltöttem, azzal a tudattal, hogy Isten tudja, mikor megyek [ismét] Nyugatra. Talán sose. Pedig már csak hat év volt a rendszerváltásig.

(Közreadja Grendel Ágota; a szöveget gondozta és jegyzetekkel ellátta Tóth László)

JEGYZETEK

¹ A fiatal szlovákiai magyar prózaírókat bemutató, *Biliard na pamäť niekoľkých hrdinov* (Biliárd néhány hős emlékére) című, a Smena kiadónál megjelent, Karol Wlachovský összeállította 1976-os antológiáról van szó, melyben Grendel két novellájával, a *Légszomjjal* és a *Mire lehullik a hóval* szerepel.

² Valójában az *Iskola a határon* szlovák fordításáról van szó.

³ Duba Gyulának, azaz az Irodalmi Szemle főszerkesztőjének.

⁴ Karol Wlachovský 1968–1990 között volt a Tatran Kiadó szerkesztője, majd főszerkesztője, végül pedig az igazgatója.

⁵ Azaz Magyarországon.

⁶ Az eset hátterét lásd a következő fejezetben!

⁷ Gágyor Péter 1980–1983 között volt a komáromi Magyar Területi Színház kassai Thália Színpadának rendezője, Szigeti László pedig ugyanebben az időszakban a dramaturgja.

⁸ A Német Szövetségi Köztársaságba.

⁹ Pontosabban: csak az egyik ilyen eset...

BÓNUS TIBOR

Saját halál és (túl)élet

József Attila egy verséről

BÓNUS TIBOR (1972) Bicske

Ami József Attila búcsúversében (*Szól a telefon...*)¹ első megközelítésre a legkülönösebb, az talán nem is az (ön)idézet volta, hanem – s ez másfelől nem teljesen független emettől – az, hogy beszéde nem az utókorhoz, nem a (mindenkori) túlélőkhöz fordul, ehelyett a benne, vele beszélő önmagát szólítja meg, ám az önmegszólító verstípus létösszegző helyzetétől eltérően – ami az emlékezés, a megértő felismerés vagy megbánás felülemelkedő mozgásában a *jövő nyitottságát* feltételezi – a saját halált mint bekövetkeztet, mint változtathatatlan imminens múltat konstatálva. Mindez természetesen felidézheti az (ön)elidegenítő önmegszólítás korábbi példáit is József Attilánál, köztük egyik legismeretebbként a „József Attila, hidd el, hogy nagyon szeretlek” kezdetű darabot (*József Attila*), amelyben az önmagát mint másikat (saját) nevéen szólító beszélő önnön tulajdonnévébe – a polgári névbe, a szerzői névbe? – egyfajta hasadást ír bele azzal, hogy (eleve többesként tételezett) identitása lehetőségét a tőle elválasztott, a távolba helyezett másikkban tételezi („Jó volna jegyet szerezni és elutazni önmagunkhoz, hogy bennetek lakik, az bizonyos”). Ez az önaposztrofé, habár sokat megelőlegez ebből, mégsem felel meg teljesen a búcsúvers beszédhelyzetének. A létösszegzés és a saját (közeli) halál összekapcsolása például a *Talán eltűnök hirtelen* című, ugyancsak e balatonszárszói novemberben írott versben – a halálra készülés más darabjaival egyetemben – szintén megidézheti valamelyest e lírai végpontot, amely utóbbi azonban mégis radikálisan más beszédhelyzetet hoz működésbe. Olyat, amelyből mindenekelőtt innen és túl, előtt és után ama ellentmondásos kötései fontosak, amelyek a jelenek egymásutánjára alapozott időt, illetve élet és halál kizáró ellentétét – ha nem is maradéktalanul – kijátszva határozzák meg a versben beszélő helyzetét.

A halál ideje egyfelől az ismeretlen, kalkulálhatatlan eljövő, másfelől a múlt, amennyiben a halál már beíródott az életbe, programozva lett az élet által, azaz élőként úgy vagyok *előtte*, hogy az kezdettől, születésemtől, fogantatásomtól fogva *mögöttem* van. (Ahhoz hasonlóan némiképpen, ahogy József Attila ezekben a kései sorokban írja az Istenről: „Az isten itt állt a hátam mögött / s én megkerültem érte a világot” – *Az isten itt állt a hátam mögött...*) A legidegenebb sajátom, a legsajátabb másikam, amely tehát olyan elmúlt jövőként érkezik el, amely soha nem volt jelen.² Ahogy Derrida mondja: aki halandó, az képes arra, hogy magában, azaz magán kívül és maga előtt hordja halála lehetőségét.³ A halálom egyrészt az életem része, alkotóeleme, másrészt radikálisan heterogén az életemmel, amelynek közegéből hozzáférhetetlen, reprezentálhatatlan vagy – ami ugyanaz – csupán reprezentálható: az élet analógiájára működésbe hozott fantazmáknak szolgáltatódik ki, elkerülhetetlenül. A *Szól a telefon...* című búcsúvers leírásának, pontosabban az ezzel nem feltétlenül egybeeső (a tudatba, az emlékezetbe) *beíródásának* pillanatában (ahol a keletkezés és az idézés, a születés és az ismétlés, az élő és a gépszerű egybeesnek) az önmagát mint halottat megszólító én olyasvalakihez beszél, aki még nincsen, amennyiben a halottat majd a bekövetkező öngyilkossága „állítja elő”, tehát ez a megszólított halott ekkor még csak mint elképzelt létezik, mely létet éppen az választja el áthidalhatatlanul az igazi, megtörtént haláltól, hogy ennek negativitása a halálnál való jelenlétre is kiterjed – ebben a halott nem láthatja és nem szólíthatja meg többé önmagát. „A saját halálunk nem reprezentálható a számunkra, és bármennyiszer is megpróbáljuk reprezentálni, észre kell vennünk, hogy valójában nézőként továbbra is ott vagyunk” – olvashatjuk Freudnál, aki a saját halálban való hit lehetetlenségéről és a tudattalannak az én halhatatlanságát feltevő, az időt nem ismerő létmódjáról beszél.⁴ A létösszegzés lehetetlenségéről is szó van itt, amennyiben a saját halotti lét elképzélése nyitva kell, hogy tartsa a saját életet a halálon túl, a vég(em) nem tud vég lenni, csak a belőle kizárt másik, a túlélő számára. Nem véletlen, hogy a költő a saját halálát

Rövid részlet egy hosszabb munkából.

csak mások halálához hasonlóan, azaz csak befejezettként és külsővé (élettelen testté) vált voltában tudja elgondolni. A halálra, a saját halálunkra gondolás mindenféle vallási képzelet közbejötté nélkül, mintegy strukturálisan, a túlélésre gondolás. Ismét Derridát idézve: „Halottnak látni és gondolni magunkat annyi, mint látni magunkat túlélni saját halálunknál asszisztálva, mintegy *in absentia* jelenlévőként, és képviseltetni a saját halálunknál minden jelben, nyomban, képben, emlékbén, a szó szerinti vagy a metaforikus testben magában, a hullában vagy a hamvakban, amelyeket többé-kevésbé megszervezve és akaratlagosan a túlélőkre hagyunk, a többi túlélőre, a többiekre mint a saját túlélésünkhöz delegált túlélőkre.”⁵ A saját halál imaginárius színházáról, ennek lélektanáról a több öngyilkossági kísérletet is *túlélő* József Attila így számol be 1935-ben egy nevezetes gyerekkori esemény kapcsán: „Nagyon meghatottan képzeltem el, hogy amikor meghalok és nem leszek, állandóan engem festenek sírva maguk elé. Majd akkor tudják meg, hogy ki voltam, ha hiába keresnek. [...] Határozottan úgy sírtam, mint akit megindít a mély részvét egy olyan másvalakinek a halálakor, akit nagyon szeret és sokra becsül az ember.”⁶ A fantazma, amely szerint a halál a szeretteinek, elsődlegesen az anyának az iránta való szeretetét igazolja, József Attilánál az anyára, a töle való elválasztottság felszámolására irányuló obszessziók jól ismert körébe tartozik.

Elmondható, hogy az anya és a hozzá való viszony, amiként az elemzett sorokból is nyilvánvaló lehet, sokkal bonyodalmasabb és ambivalensebb lélektani szerepet játszhat itt, mint ahogy azt az erre összpontosító elemzések feltételezik.⁷ Elég most annyit előrevetni, hogy a Freudot értelmező Lacan szerint az anya az az első Másik, aki jelenlétének és távollétének váltakozása révén a szubjektumnak a vágya enigmáját mutatja meg: a szubjektum ennél fogva az a valami kell „legyen”, amely válaszol erre a vágyra. Az én identitása ebből kifolyólag az önmagamtól való elválasztottság, tehát az eredendő másokra utaltság, valamint az elsajátíthatatlan másik kettős negativitásának a függvénye.⁸ A gyerekkori öngyilkossági kísérlet idézett értelmezése már azzal színre viszi ennek bonyodalmaikat, hogy benne a saját megsemmisülésem mint negativitás révén nyerem el identitásomat (azáltal is, hogy a saját magam számára egy idegen vagyok, akit nagyon szeretek, aki iránt részvétet érzek), s a halállal válok igazán élővé, sőt értékessé – *mások számára*, hiszen ennek következménye engem már nem érinthet. Miközben éppen *ezt* nem lehet *maradéktalanul* elképzelni – a másik érintettsége a halott testem szemlélése és az (önmagam e másika iránt) átértézt részvétem által a saját érintettségem marad: a saját halálom egy autoaffekció körében hárul vissza rám mint élőként, organikusként feltételezett és tudattal rendelkező alanyra elkerülhetetlenül. A csak túlélétként reprezentálható saját halál *a költemény síron túli hangjában és a hozzá társuló beszélő arcban, a szövegben mint túlélésben* nyilvánul meg, abban, ami a halált ugyancsak egy lélektani és morális ökonómiába írja bele elháríthatatlanul.⁹ Ez az ökonómia ott dolgozik a saját halál legelszántabb anticipációiban, az öngyilkosságra tett utalásokban, a földi világból való önkéntes kilépés rezignált és fenyegető ígéreteiben, és egyáltalán az életről lemondás legkülönfélébb scenikáiban. A saját halandó életem elvesztéséhez, a róla való lemondáshoz, azaz az önnön halálomhoz előrefutó képzelet e halandó élethez ragaszkodás legintenzívebb affekciójaként lép működésbe, *a saját életem legelőbb, legélénkebb megéléseként ennek és önnön halálomnak a gyászán keresztül*. Martin Hägglund írja Derrida egyik önéletrajzi szövege (a *Circonfessions*) kapcsán, amelyben a filozófus saját meggyilkolásáról fantáziál: „Annak kísérletét, hogy megélje/átélje a saját halálát, nem a halál iránti vágya hajtja, hanem az, hogy újra megerősítse a vágyát a halandó életre, amelyet el fog veszíteni.”¹⁰ A saját halál anticipációja nem egyéb itt, mint az életnek az elveszithetőségével, ennek tudatával megnövelt, a lehető legnagyobb, hatalmasra növelt értéke révén történő fölfokozása, ahol is az élet (át)élését és értékét együtt, egymástól elválaszthatatlanul növelem. Hiszen az élet megőrzése – értéke, ennek heteronómiát feltételező létmódjából következően, nem lehetvén immanens – önmagában kevés, *az élet fenyegetettségének, végeességének, halálra ítéltégemnek a tudatára van szükség az élet értékének átélő felismeréséhez*, arra, amit a megőrzés készítése is implikál persze, öntudatlanul. Ahogy Freud egy kis írásában olvashatjuk, amelyre később vissza kell még térnünk: „A mulandóság-érték ritkaság-érték az időben. Az élvezet lehetőségének korlátozottsága megemeli az élvezet értékét.”¹¹ Ha azonban az öngyász, a saját halál gondolata, anticipációja értéket és intenzitást kölcsönöz az életnek, ha a saját halál a saját élet fölfokozásának médiumaként viselkedhet, akkor az őt kísérő fájdalmat is élvezetbe fordíthatja, s mindez halál és élet olyan ökonómiáját rajzolja ki, amelyben az ellentétes pólusok bármikor egymásba fordulhatnak – az élet, az élő felől, az ő számára.¹²

Ezen a ponton érdemes felidézni József Attila kései szerelmi költészetének azt a közismert tendenciáját, amelyben az öngyilkos halál projekciója szintén egy affektív ökonómiába látszik beleilleszkedni. Ezeknek a daraboknak az olvasása egyrészt aligha tekinthet el az életrajztól, kivált ennek lélektani dimenziójától, másrészt – a versek jelentéstani összetettsége, kontextuális nyitottsága érdekében – el kell vonatkoztasson a genezis pszichoanalitikus biográfiájától, amely minden relevanciája mellett az irodalmi, textuális olvasást rendre erősen korlátozza. A pszichoanalitikusához, Gyömrői Edithez, illetve az utolsó szerelméhez, Kozmutza Flórához címzett szerelmi költészet bizonyos darabjairól van szó, amelyek közül egy olyat emelünk itt ki példaként, a *s ha nem volt még halálos szerelem...* kezdetűt, amelynek pontos keletkezési idejéhez a filológia nem tudhatván hozzáférni, a kritikai kiadások felváltva helyezték az Edit- és a Flóra-versek csoportjába (korábban saját címmel ellátott formában közölve: *Halálos szerelem*), amihez szóhasználati és motívikus mozzanatokra, azaz a textus(ok) az olvasásnak kitett feltételes – dekontextualizált és dekontextualizáló – jeleire hagyatkozhattak csak.¹³ A Stoll-féle új kritikai kiadás a vers keletkezési idejét 1937 nyarára, a *Majd...* és változatai születését közvetlenül megelőző időszakra teszi. A saját halál öngyilkosságként előrevetítése itt is – miként a keményítőívás gyerekkori jelenetében – a másik viszonszeretetését, ennek megnyilvánítását látszik kiprovokálni (azt, hogy a beszélő én életét és szerelmét a megszólított másik a saját maga számára ugyancsak a legértékesebbnek tartsa), ezzel a saját halált az élet önmegerősítésének affektív körébe vonva, a gyerekkori mozzanattal ellentétben nyíltan a fenyegetés modalitását is aktiválva, a szerelem ambiguitásának jegyében.¹⁴ Nemcsak a pszichoanalitikus kezelés áttételi effektusaként értelmezett Gyömrői-szerelem maradt viszonzatlan, hanem végül a Flóra-szerelem is, amelyet mindazonáltal a ki nem zárt viszonzosság ígérete tartott a felfüggesztettség ama helyzetében, ahol a másoknak a kanonikussá vált versekből egyedül ismerős idealizálása a sürgető fenyegetésével alternált,¹⁵ azaz a megóvó bálványozás és a destrukció itt is egymás mellett jelentkezett, még ha nem azzal az indulati erővel is, mint a Gyömrői-szerelem darabjaiban.¹⁶ S noha nem lehet nem annak nyomaként is olvasni, bármiféle biográfiai szituációban, ennek lélektanában aligha meríthető ki valamely vers, amely a halált és a túlélést nem hagyja meg a személyközi viszonyok történeti összefüggésében, de visszaköti azt – strukturálisan éppúgy, mint jelentéstani önreprezentációjában – a nyelv, a költői beszéd ellentmondásos működéséhez.

*s ha nem volt még halálos szerelem,
azt akarom, ez halálos legyen,
értelmes kín: mert nincs értelme annak,
ha embernek üres kínjai vannak,
s ha nem szeretsz úgy, mint tenmagadat,
én meg fogom majd ölni magamat,
nem hogy szerelmem vagy bosszúm mutassam,
de jobban fájna elsorvadni lassan,
s árnyék leszek, melytől szorongva félsz,
bíró, kitől büntetést nem remélsz:
Vigyázz! Ne hagyd meghalnom, amíg élsz.*

E működés bonyodalmaival a maguk mélységében feltáró szoros olvasásra nincs most tér és idő, néhány témánkba vágó összefüggést tudunk csak szóba hozni, amihez szimmetria és aszimmetria kizáró ellentétének egymásba íródását, korrelatív kötéseit érdemes követni, melyek relevanciája minden szövegvonatkozásra kiterjed. Tagadás és állítás, én és másik, aktivitás és passzivitás, élet és halál, megóvás és destrukció, félelem és remény, fájdalom és öröm, nyelv és nyelven kívüli pólusai egyaránt elrendezhetők ennek a korrelatív működésnek az ellentmondásai mentén.

A vers, önmagát a szeretett másik megszólításaként keretezve, a másik kalkulálhatatlan ellenjegyzésétől teszi függővé saját megnyilatkozásának státusát, miáltal szimmetria és aszimmetria, viszonszeretetés és elutasítás eldöntetlenségében, a *ha* modalizálta feltételességben látszik tartani a maga – egy aktuális beszédshituációhoz kötött – érvényét. Kiszolgáltatott helyzetét a beszélő mindjárt a felütésben az *akarata* egyoldalú bejelentésével, deklarálásával ellensúlyozza: „s ha nem volt még halálos szerelem, / azt akarom, ez halálos legyen”, amely utóbbi sor a szerelem *akarása*, ennek hiába való, a másoknak kiszolgáltatott módusza *helyett* áll, több értelemben is. Egyrészt a destrukció (a) vagy

az öndestrukció a beszélő hatalmában van, a másik viszonszerelme azonban csak magától a másiktól érkezhethet, másrészt a „halálos szerelem” összetétel egyik lehetséges értelme az élethosszig, azaz a sírig tartó, beteljesült szerelem, a különidejűség vagy a kontratemporalitás eredendő aszimmetrikusságát (a szerelem feltételezte gyászunkát: hogy egyikünk mindenképpen túl fogja élni, el fogja temetni a másikat) is áthidaló szimmetriájával az *egyszerre meghalásnak*. Ez utóbbi lehetetlenségére, mítikus valószerűtlenségére is utalhat a kezdő sor feltételeessége: „s ha nem volt még halálos szerelem”. Az összetétel egy másik értelme a halál elválasztó hatalmát jelöli, ami, a végesség, ugyanakkor minden affektív kötés létfeltételét adja, a másik szeretete elképzelhetetlen a gyász mint lehetőség belíródása nélkül. („Míg a halál el nem választ”, szól az ismert népmesei fordulat, amely szétkapcsoltság egyúttal minden kötés feltétele, vagy József Attilától származó példával: „Aki halandó, csak halandót / szerethet halhatatlanul” – *Az én szívem sokat csatangolt...*)

A szöveg szerkezeti tagolódása is szimmetria és aszimmetria korrelációját rajzolja ki, legalábbis amennyiben a tizenegy soros vers öt sor *párba* rendeződő kijelentésre osztható, amelyekben egy állítás áll egy tagadás mellett vagy ellenében, végül az egészet az utolsó, *páratlan* sor zárja le, amelynek felszólítása két ellentétes értelmet *párosít* szülletikusan: *Vigyázz!*, ez a folytatásával együtt egyszerre jelentheti „vigyázz rám, óvj, gondozz engem”, illetve hogy „félj, tarts tőlem”; egyszerre szeretet és fenyegetés, afirmáció és tiltás kifejezése. A halál, a beszélő saját halálának projekciója állítja szimmetriába s teszi felcserélhetővé az ellentéteket: ha szeretsz, azért ne hagyj meghalni, ha nem szeretsz, akkor meg azért, azaz a halálom – és ez egy mélyebb értelemben is igaz – irrelevánssá teszi azt az ellenjegyzést, ennek döntését, amelyre a versbeszéd magát felfüggeszti. Ez a halál azonban nem is halál, inkább a halálnak, a halottnak az életre gyakorolt (vissza)hatása, ennek elképzelése, azaz *élet*, illetve – más összefüggésben – *túlélet*, hisz a szöveg a fenyegetést arra alapozza, hogy a beszélőt a halála a megszólítottat kísértő árnyalakként még jobban életre kelti. (Hasonló fenyegetést találunk a *Majd megöregszel* ismertebb soraiban: „A lelkiismeret majd bekopog / s nem lesz emlék, melyben magadra hagyna. / [...] mert éjjel félni fogsz majd egyedül. / Árnyak ütnek a rezgő anyókára.”) A szimmetria effektusai mögött mindazonáltal a halál aszimmetriái húzódnak: az életemhez, tételezi a beszéd, mégiscsak a halálom ellenében, ennek visszafordíthatatlan és kompenzálhatatlan veszteségétől megóvva kell ragaszkodnod, továbbá a visszajáró kísértetem mögött nem leszek többé ott megszólítható, válaszra bírható élő alakként, azaz túléletem tőlem függetlenül, projektált tudata, szerelmünk halálos voltáé – ami itt annyit jelent: halálom után a halálodig veled maradok, nem foglak elhagyni – még most, életemben hat rám (s talán rád is: éppen ez a kérdéses és kalkulálhatatlan) vissza (automatizmusa autoaffekcióként), halálommal már csak téged érint majd. A halálos szerelem ezzel együtt a szerelmes halálával megörökített, „örök-re” archivált szerelemre is vonatkozhat, ahol a halál a szerelem elmúlásának, az idő romboló hatalmának megy elébe, ami a destrukcióra mint a megőrzés feltételére mutat vissza, hasonlóan, mint a vonat kettős funkciójában látni fogjuk. (Akkor sem zárható ki ez az összefüggés, ha a beszélő a viszonzatlan szerelme okozta szenvedésének a saját élete feletti hatalmát nem múlnak tételezi: „de jobban fájna elsorvadni lassan”) „*Ne hagyj meghalnom, amíg élsz*” – a felszólítás aktív szerkezete egyszerre nyomja el és emeli ki az ige jelentésében elválaszthatatlan *aktív és passzív* mozzanatot, ezek feszültségét, vele pedig azt, hogy a halálomat a viszonszerelmeddel tudod megakadályozni, ami azonban csak az aktív (öngyilkos) halálom, ami így éppúgy a te, mint az én hatalmamban áll (szimmetrikus csereviszonyban), szemben – akaratlan: természetes vagy épp véletlen halálom mellett – ellenjegyző szerelmeddel, amely végső soron *sem az én hatalmamban, sem* – és a szöveg ezt fojtja el, amikor mintha aktivitást, akaratot s egy tudat értelmi belátását vetítené az erről hozott döntés mögé – *a tiédben nincs, nem lehet*. Azzal, hogy a te kezvedbe helyezem a halálomról és/vagy az életéről való döntést, arra is felszólítalak, hogy a saját életedről hozott döntést tedd függővé az én életemtől, jobban mondva e függővé tételt én már, tőled függetlenül, megléptem helyetted (erre valójában a szerelemnek a másikat tárgyiasító és kisajátító, uralhatatlan mozgása késztet), ami pedig az összetartozás – ellenjegyzésre váró – szimmetriáját mintegy előre belerajzolja én és másik viszonyába. *A szerelmes tehát a saját dolgává teszi a másikat*. (Ennek inverzét figyelhetjük majd meg, ugyancsak egyfajta strukturális kényszerként, a másiknak a halálom után maradó hagyaték(om)hoz való viszonyában.) „s ha nem szeretsz úgy, mint tenmagadat, / én meg fogom majd ölni magamat” – az öngyilkosságomat a másik döntésének kitévő fenyegetés bünt látszik generálni, amit az Újszövetség második nagy parancsolatának („Szeresd felebarátodat, mint saját magadat”) az idézett so-

rokban – archaizáló formájában – visszhangzó emlékezete is nyomatékosíthat, ráadásul az öngyilkosság negatív ígérete nyílt ellentétbe kerül az élet szentségének keresztényi alapvetésével, benne a Ne ölj! parancsával.

Az öngyilkosság projekciója azonban – szó volt erről – korántsem a halált, hanem a saját élet abszolút értékének a másiktól várt ellenjegyzését célozza elsődlegesen, s miközben szerelme visszautasítását s vele saját halálát a másik bűnös tetteként vetíti ki, bűn és büntetés ökonómiájához – ez József Attilánál aligha újdonság – korántsem problémátlan a viszonya. „nem hogy szerelmem vagy bosszúm mutassam” – a szerelemnek a bosszú a negatív tükörképe s egyúttal az ökonómiai párja, ami bűn és büntetés egyensúlyában, egyfajta szimmetriában számolja fel az eseményt. Öngyilkos halálom, mondja a versben beszélő, az, amely szerelmem demonstrációja, a róla tett bizonyosság és egyúttal a bosszú e szerelem viszonzatlanul maradásáért, tehát ez az öngyilkos halál a maga irreverzibilis eseményével nemcsak felveszi, de le is veti a bosszú szimmetrikus szerkezetét. „s árnyék leszek, melytől szorongva félsz, / bíró, kitől büntetést nem remélsz” – a halálom a halálom előtti asszimetriába helyezi bele a másikat, a szerelmem válasz vagy ellenjegyzés nélküli, felfüggesztett állapotával szimmetrikus aszimmetriába. A bosszú tehát önnön hiányában áll, amennyiben a beszélőt túlélő másik nem reménykedhet a büntetésnek a szorongását feloldó, azt megértelmesítő „válaszában”, ami feltételezi, hogy az egyszerre az ő bűneként és büntetéseként (bosszúként) is felfogható halál mint tett vagy esemény különemű marad ezektől az instrumentalizálásaitól. A halál – mely mintha az öngyilkos halott bűneit eltörölné, az ő felmentését is elvégezné – innen nézve tehát a saját jelentésére adott válasz megvonásaként, önnön kritikusságának demonstrálójaként is játékba jön a versben. Egyfajta *hagyaték* helyzetét vetíti tehát előre a vers: a világból kitörlődő én a másikat *magára hagyja*, a róla őrzött, általa benne hagyott (külső és belső) lenyomatokkal önmagáról, miközben – akárcsak a Cserépfalvinak küldött búcsúversben – előre mondja a számára, mi fog történni. Sőt, ebben az előre mondásban és a *hagyaték* túlélésében a beszélő saját (költői) értékét is tételezi, ennyiben is irrelevánssá téve értéke másiktól várt ellenjegyzését, azt, amire tematikusan önértékelését is rábízni látszik („nem azért, hogy szerelmem vagy bosszúm mutassam / de jobban fájna elsorvadni lassan”). A válaszra várás aszimmetrikus helyzete emlékeztethet az ártatlanság és a bűn megalapozásának egyaránt lehetetlen voltára, a bűntelen bűnösség paradox mintázatára, s ezzel együtt az Istenhez való ellentmondásos, *viszony nélküli viszonyra* József Attila kései, úgynevezett bűn-verseiben:¹⁷ „És verje bosszúd, vagy kegyed / belém: a büntelenség vétek! / Hisz hogy ily ártatlan legyek, / az a pokolnál jobban éget” (*Bukj föl az árból!*); „Mint űrt a fényező, csupasz tekintet / kutatja bennem: Mit vétettem én, // hogy nem felelnek, akárhogyan intek, / hogy nem szeret, ki jog szerint enyém. / Ne higyjetek ártatlan bűneimnek, // míg föl nem ment az odvas televény” (*Ki-be ugrál...*). Ennél még fontosabb most, hogy a *Majd* legismertebb változata – hasonlóan az itt kommentált vershez – a saját halált ugyancsak egy aszimmetrikus helyzet szimmetrikus megfordításaként jelenetezi: „Majd összeszedi a halott, / ki élt, ki dajkált énekelve” (*Majd II*). A fiú halála nem egyszerűen a halott anyához megtérésként kerül itt színre, a születés és a halál bezáródó köreként (újra együtt lenni, találkozni a halálban, a halál után, mint egy kvázi túlvilágon),¹⁸ ehelyett az anyát gyászoló fiúból a fiú halála után – egy inverzióval, amely az anya túlélésének redukálhatatlanságára hagyatkozik (erről később) – a fiát gyászoló anya vele szimmetrikus aszimmetriája áll elő.

Szimmetria és aszimmetria ellentmondásos relációja figyelhető meg a vers közepén elhangzó sorpárral („s ha nem szeretsz úgy, mint tenmagadat / én meg fogom majd ölni magamat”) felidézett hasonlati formula (az újszövetségi parancs vagy szentencia, amely persze egy hatalmas filozófiai hagyományt és korpuszt is felidéz a másik szeretete és az ennek feltételeként tekintett önszeretet közötti reláció elgondolásairól, Platóntól Arisztotelészen át Szent Ágostonig vagy Montaigne-ig és tovább) olvasási lehetőségeiben, a szeretet és az önszeretet nehéz és bonyodalmas, én és másik kapcsát érintő értelmezéseiben. Versünket ehhez az őt körülvevő nagy versek önmagukban is végtelenül komplex szövegeivel kellene együtt olvasni, ami helyett itt meg kell elégednünk annyival, hogy az önszeretet, ha megelőzi is a másik szeretetét, az önmaga elsajátításában mindig már az önmagától való különbséget kell előfeltételeznie;¹⁹ és itt az én önmaga számára történő körvonalazódásának a lélektani diskurzusokban értelmezett geneziséstől sem lehet majd elvonatkoztatni, ahol anya és csecsemő egysége és különbsége, az öröme és a valóságelv vagy akár a tükörstádium fogalmi kerülhetnek döntő szerepbe, sőt, az anya iránti affektív ambiguitás eredete is ide tartozik,

nem beszélve gyász és melankólia – a kései József Attila olvasásában is nagy szerepet játszó – jelenségeiről. A gondozó gyöngédség, a megőrzés, a konzerváció és a megsemmisítés, a destrukció vagy halálöszön ellentétes ösztönkésztetéseit – amelyek legintenzívebben a Gyömrői-szerelemben látszanak aktiválódni,²⁰ ami minden bizonnyal összefügg az anya emlékezetének pszichoanalitikus felszabadításával, a gyerekkor ekkor elhatalmasodó obszessziójával is²¹ – nem lehet függetleníteni az archívum, az archiváció és a szöveggondozás, a filológia működésétől sem. Erről azonban később, a *Majd* és változatai elemzésénél szólunk részletesen. S hogy a szóban forgó költeménytől sincs messze Freud, arról leglátványosabban talán annak második sorpárja tanúskodhatik: „értelmes kín: mert nincs értelme annak, / ha embernek üres kínjai vannak” – örömev és valóságelv konfliktusa idéződhet fel itt, ahol a fájdalom a valóságelv kerülőútját, az örömev időleges felfüggesztését jelenti az emberi értelem s emlékezet révén (aminek általánosságát az elhagyott határozott névelő is hangsúlyozza: „ha embernek üres kínjai vannak”), amely úgy kerekedik fölül az örömeven – a pillanatnyi ösztönkésztetésen –, hogy közben ennek irányításában, ökonómiai körében marad. A kín innen nézve akkor értelmetlen és üres, ha időleges elviselése nem vezet örömhöz: „de jobban fájna elsorvadni lassan” – ez egyszerre jelenti a kín üressége vagy értelmetlensége fölötti fájdalmat és magát a fájdalmat, mely az örömev kitérőjében nem oldható fel. A kinnak – a viszontszerelem ellenjegyzése híján – a saját élet destrukciója vethet véget, ami a kín kerülésének szélsőséges útjaként nemcsak az értelmetlen kint, a kín értelmetlenségét, de az örömet, az örömevet, tehát magát a kinkerülést is eltörli. Értelmesen vagy értelmetlenül – hogy mi itt az értelem státusa, az aligha eldönthető, legfeljebb annyi állítható, hogy az ösztönkésztetés késleltetésére, azaz a kín ökonómizáló megértelmésítésére éppúgy csakis az ember képes, miként saját élete akarattalagos kioltására is. Az öndestrukció ugyanakkor – ezt érintettük – az önarchiválás aktusa is egyben.

A kín mindazonáltal, benne a halál előrevetítése, aligha lehet meg saját szublimálásának ökonómiaja, miként a saját halál imaginációja sem a túlélés strukturális mozzanata nélkül. Öröm (vagy gyönyör) és fájdalom, örömev és valóságelv egymást szabályozó összetartozó polaritásában bármelyik pólus abszolút – a másik korlátja nélküli – érvényesülése az élet kioltódásához vezetne, ami – mutatta meg Derrida Freud *Túl az örömeven* című esszéjének dekonstruktív olvasásával – az öröm és a fájdalom fenomenális azonosíthatóságának evidenciáját is aláásní látszik.²² A fájdalom szublimációját kézenfekvő magára a költeményre visszavezetni, ami azzal, hogy artikulálja, egyszerre értelmesíti és teszi megoszthatóvá az ürességgel fenyegető kint, amelynek enyhítését, örömbé fordítását a lírai alany mindazonáltal, legalábbis látszólag, kevésbé a versbeszédtől, mint – az életrajzi alaktól elválaszthatatlanul – a szerelme másik általi ellenjegyzésétől látszik várni. A kín e lírai megértelmésítése²³ ugyanakkor a másik meggyőzését mintha az értelem erejére bízna elsődlegesen, amikor – ezt érintettük – a saját halál kivetítésével azt sugallja, a másiknak a választásban nincs is választása, amennyiben az ellenjegyzése megtagadása csak még végzetesebben hozzá fogja őt láncolni a beszélőhöz ebben a halálos szerelemben. S miközben én-nek és másiknak az én-től kiinduló erőszakos szimmetrikussá tétele (az összetartozás szimmetriája, ahol te döntesz helyettem is az én életéről/halálomról) a *szerelme örületének* a másik másságát felszámoló aktusára vezethető vissza, addig az *értelem* közege, a közös ész imperatívusza ugyancsak, strukturálisan, én és másik szimmetriájára, felcserélhetőségére alapozódik. Arra, amiért végső soron *nem más, mint a nyelv a felelős, az ennek feltételét képező idézhetőség, ismételhetőség, tehát az, hogy a nyelv artikuláló, jelölő és evokáló (érzéki, érzékeltető) ereje az absztrakcióra, az érzéki, a konkrét, az egyedi kitérítésére, ha tetszik, a halálra, a destrukcióra épül, konstitutív módon.*²⁴ A beszédnek az eredetétől és referenciájától, a keletkezési kontextusától történő eredendő elszakadása is innen eredezhethető, az, ami a verssel mintegy tőle függetlenül, létfeltételeként, mindig már megtörténik: a benne beszélő ismét(e)l(het)ő gépezet, árnyékként visszajáró kísértet éppúgy, ahogy az általa megszólított, akiről, akinek életrajzi identitásáról a nyelv árnyéka és dekontextualizáló létmódja nem is enged már dönteni.

Mindketten rég halottak már, mikor a beszélő (József Attila) árnyalakja, akire e beszéde többé – miként a címzettjére sem – nem hathat vissza (csak a nevére, mely szerzői névként e szerelme iránti, akár biografikus érdeklődést is fenntartja), egyszer s mindenkorra a megszólítotthoz rögzülve, a *halálos szerelme* megígért (s lám, a másik ellenjegyzésétől valóban nem függő) összetartozásaként, még mindig visszajár, egyszerre őrizve az emlékezetét a vers keletkezése körüli beszédhelyzetnek, és szakadva ki abból, eredendően és uralhatatlanul. A genesis biográfiai körülményei

már leíródása momentumában sem tarthatták uralmuk alatt a verset, amely pedig tematikusan is az őt generáló aktuális helyzeten túlra tekint (még ha az ebbe az aktualitásba mint jelenbe vagy köz-eljövöbe való beavatkozás érdekében is), egy – ezen az aktualitáson túli, ha tetszik, ennek múltékonyságát feltételező – posztumusz állapotot vetítve előre, *amely túlra vonatkozás egybeesik a szöveg önmagára való visszahajlásával, az öntükrözés effektusával*: „én meg fogom majd ölni magamat / [...] s árnyék leszek, melytől szorongva félsz, / bíró, kitől büntetést nem remélsz”. Az így színre kerülő *posztumusz létmód* nem más, mint az az *előrevetülő jövő, amely rögzített múltként tér vissza a mindenkori jelenben*, amely rögzítettség azonban – s ezt nem lehet elégszer hangsúlyozni, kivált a genetikus kritika számára – *nem ellentétes saját eljövöre való nyitottságával*, ennek kalkulálhatatlanságával. Ahogy Werner Hamacher a filológiáról írott fragmentumaiban fogalmaz, a lineárisan felfogott időviszonyokat – ahonnan szemlélve csakis eltéveszteni lehet az itt szóba kerülő temporális mintázatot – finoman bonyolítja meg: „Nem a múlt ismétlődik, hanem az, ami a múltból a jövőbe került. A filológia ezt az irányt követi, és a jövőből veszi azt, ami a jelenből hiányzik.”²⁵

Másképpen mondva: a múlt és a jövő e körszerűsége, szimmetriája nincs ellentétben redukálhatatlan aszimmetrikusságukkal. S e hosszúra nyúlt kiterő berekesztése előtt tudatosítani szükséges az eddig elsősorban a szimmetria médiumaként szóba került nyelv aszimmetrikusságát, ennek legkülönbébb következményeit, amelyek mindannyiszor *a nyelven túlra irányuló nyelvi mozgásokban* aktiválódnak látványosan. Ezek közül a másik megszólítása és az ellenjegyzésének kitett versbeszéd már éppúgy szóba került, mint az életem és a halálon túlra vonatkozás tendenciája, és egyáltalán a nyelvnek a referenciális kontextusától mindig már elszakadó működéséből adódóan az, hogy a nyelv nem képes elérni a külső referenciát, amire irányul, beleértve önmagát mint nyelvet is az öntükröző visszahajlásaiban, amelyek csakis egy olyan nyelvet célozhatnak, amely éppen attól nyelv, hogy önmagától elvonatkoztatóként (vagy elvonatkoztatottként) nem lehet azonos önmagával, nem lehet maradéktalanul jelen önmagának. Ezért itt már csupán a deiktika bonyodalmairól röviden: „s ha nem volt még *halálos szerelem*, / azt akarom, ez halálos legyen” – a „halálos szerelem” mintha egy önmagát reprezentáló nyelvi formula, klisé vagy állandósult szófordulat lenne itt, amely – melodramatikus felhangoktól se mentesen – a szerelem beteljesedését és megsemmisülését (kudarcat) egyaránt jelentheti. A folytatás szerint: „értelmes kín: mert nincs értelme annak”, ahol is a *halálos* jelző s vele a *halálos szerelem* szintagma az *értelmes kín* szinonímája (utóbbi az előbbi magyarzó jelzője: *halálos*, azaz *értelmes*); s bármelyik értelmét vegyük a *halálos szerelem*nek, e formula egyszerre tekinthető itt a nyelv (és a kulturális emlékezet, az irodalmi és egyéb hagyomány) preformált értelemegységeként, azaz *értelemteliként*, valamint olyan *üres* fordulat, halott klisé gyanánt, amelynek talán soha nem volt még külső referenciája („s ha nem volt még halálos szerelem”), amely talán még nem történt meg sohasem, s amelyet a legáltalánosabb és legüresebb deixissel (ez halálos legyen) jelölt szerelemnek (a csak jelek révén közvetíthető belsőnek, a másik számára verifikálhatatlan érzésnek, állapotnak) kell *életre keltenie*, vagy ami végső soron ugyanaz, *értelemmel telítenie*, egyszeri és megismételhetetlen, ilyenként örök (megörökített, halhatatlan) szerelemként.²⁶ A nyelvi referenciának ez az elkerülhetetlen, mert strukturális és ugyanakkor eleve kudarcra ítélt mozgása (másképpen: a nyelv referenciális kényszere, a nyelvi és a nyelven kívüli referenciát felcserélő ideológia, illetve ennek, azaz a nyelv [ön]felszámolásának a lehetetlensége) – ami a nyelv másokra utaltságának és meghaladhatatlan önmagaságának kettőse, ahol a másokra és az önmagára vonatkozás elválaszthatatlan, akár csak e sorpárban tematikusan és az önrím (aminek a régi magyar költészetet alludálva szintén van itt archaizáló funkciója) visszhangjaként: „s ha nem szeretsz úgy, mint *tenmagadat*, / én meg fogom majd ölni *magamat*” – miközben kitorli a külső (vagy belső) referencia szingularitását, nyomot hagy, ha mást nem, a genezisést túlélő verset, amely *ekként* összetéveszthetetlenül egyedi s helyettesíthetetlen.

JEGYZETEK

¹ *A Szól a telefon...* kezdetű nyolcsoros darabot, pontos keletkezési vagy inkább másolási ideje és körülményei ismertek lévén, az új kritikai kiadás (*József Attila Összes versei I–III*, szerk. STOLL Béla, Balassi, Budapest, 2005) már nem a hónapokkal korábban írt *Meghalt Juhász Gyula* című szonett változataként, hanem – mivel a költő a halála napján másolta be Cserépfalvi Imréhez írott levelébe, s írta át egyetlen szavát (a *lám*-ot *most*-ra!) – József Attila utolsó verseként közli: „Szól a telefon, fáj a hír, / hogy megölted magad, barátom, / és konokul fek-

szel az ágyon. / A bolondok között se bírt // szíved a sorssal. Seholy írt / nem lőttél arra, hogy ne fájjon / a képzelt kín e földi tájon, / mely békén nyitja most a sírt.”

²Vagy ami ugyanaz, ami kezdettől fogva az életbe íródik, úgy, mint az élet önmagánál jelenlétének a lehetetlensége. „Szaporodik fogamban az idegen anyag, mint szívemben a halál.” A *Levegőt* című versnek ez a jól ismert hasonlata, amely a saját testen belültre helyezi a test és a lélek, az anyag és a szellem analógiáját, a halált a telő, múló élet felhalmozódásaként, a saját étellel együtt növekvő protetikusan idegenként (*idegen anyag*) és idegenségében is ismerősként (*szívemben a halál*) látta. „Szaporodik ... a halál” – az élet reprodukciójára használatos ige is nyomatékosítja itt élet és halál egymásroutaltságát. A telő élethez mint a halál szaporodásához lásd még: „Oh kínos, szögletes mulásom! / Percsel nyelődő pusztulásom! / Számban halálok keverednek” (*Kínos, szögletes mulásom*). Látni való itt, hogy a pusztulás nemcsak a halál növekedése, de egyúttal saját elnyelődése, fogyása is, az élet maradékként, a maradék túléleteként, minek következtében a *szájban keveredő halálok* képzete vonatkozhat a halál kettős jelentésére: a biológiai megsemmisülésre és a halál általi túlélésre a költészetben (a beszéd, a nyelv halált feltételező, absztrakt idealításában, ami a „halál” szó létmódját is meghatározza, s ami egyúttal a szájban, a szájból *elhangzó beszéd*, a felcsendülő hang *születve megsemmisülésének* érzéki-fizikai történése is).

³Vö. Jacques DERRIDA, *Marx kísértetei. Az adóállam, a gyász munkája és az új Internacionálé*, ford. BOROS Gábor, CSORDÁS Gábor, ORBÁN Jolán, Jelenkor, Pécs, 1995, 126.

⁴„Ezért jelenthette ki a pszichoanalitikus iskola, hogy alapjában véve senki sem hisz a saját halálában, vagy ami ugyanaz, hogy tudattalanjában minden egyes ember meg van győződve saját halhatatlanságáról.” Sigmund FREUD, *Considérations actuelles sur la guerre et sur la mort*, ford. S. JANKÉLÉVITCH, Payot, Párizs, 1968, 259. A halhatatlanság mozzanatát – Platónól Schopenhaueren és Freudon át Lacanig – a *túlélés* derridai ihletésű elgondolása révén dekonstruálva, Martin Hägglund Freud itt idézett írását kommentálva ezt írja: „Freud azzal érvel, hogy mivel nem tudjuk elképzelni a saját halálunkat, tudattalanul azt hisszük, halhatatlanok vagyunk. Freudnak bizonyosan igaza van, hogy nem tudjuk elképzelni a halott-lét állapotát – ez az általa hivatkozott pszichoanalitikus tapasztalat evidenciája –, mivel amikor így teszünk, túlélőként kell elképzelnünk magunkat ahhoz, hogy tanúi legyünk saját halálunknak, és ezzel szükségszerűen nem sikerül halottként elképzelni magunkat. Ebből az érvből nem következik mindazonáltal, hogy tudattalanul meg lennénk győződve a halhatatlanságunkról. Ami ezzel szemben Freud érvéből következik, az az, hogy még a halálhoz való viszonyunkban is a túléléről fantáziálunk. A halál utáni *túlélésről* [living on] fantáziálni nem a halhatatlanságról fantáziálást jelent, mivel a túlélés alárendelt marad a véges időnek.” Martin HÄGGLUND, *Dying for Time. Proust, Woolf, Nabokov*, Harvard U. P., Cambridge (M.), London, 2012, 114.

⁵Jacques DERRIDA, *Séminaire La bête et le souverain, Volume II (2002–2003)*, Galilée, Paris, 2010, 176.

⁶JÓZSEF Attila, *Öngyilkosság? = József Attila művei I*, szerk. SZABOLCSI Miklós, Szépirodalmi, Budapest, (Magyar Remekírók), 1977, 718.

⁷„József Attila anyaverseire egy sajátos kettősség: a *ragaszkodás és lázadás* kettőssége jellemző. A gyermek ragaszkodását és hiábavaló lázadását fogalmazza meg a *Mama* is. Ragaszkodása olyan mértékű, mint amilyen az élethez való ragaszkodása, s lázadásának oka is ebből vezethető le: lázad, mert nem kapja meg, amit kíván, mert ragaszkodása hiábavalónak tűnik.” SZIGETI Lajos Sándor, *A József Attila-i teljességigény*, Magvető, Budapest, 1988, 54.

⁸Vö. ehhez Kulcsár-Szabó Zoltán elemzését a *Magány és a Ki-be ugrál* című versekről: KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Magány és énhiany József Attilánál = „Mint gondolatjel vízszintes a tested”. Tanulmányok József Attiláról*, szerk. PRÁGAI Tamás, Kortárs–Mindentudás Egyeteme, Budapest, 2005, 117–144.

⁹Az engem túlélő és az utánam, a halálom után jövő másokban élek túl a saját sírfeliratom, halotti beszédem közvetítésével, mindazokban, akik ezt a feliratot vagy beszédet elismételve, belé életet lehelve temetnek el, gyászolnak meg, siratnak el engem (halálom után sok-sok évvel is) és előre önmagukat, mintha én siratnám el bennük, az általuk ismételt szavaimmal, önmagamot és őket, az eljövőket, akiket versem(mel) túl fog(ok) élni, én lennék a gyászolt és a gyászoló, a temetett és az eltemető egy személyben, ami egyben azt is jelenti, hogy nem vagyok eltemethető, meggyászolható, hogy túléltem önmagam. A költemény mint a maradékom túléléte megakadályozza a teljes halálomat, elmúlásom lezáródását, voltaképp a minél inkább meghalok, annál inkább élek paradoxonában.

¹⁰Martin HÄGGLUND, *Radical Ateism: Derrida and the Time of Life*, Stanford U. P., Stanford (California), 2008, 191.

¹¹Sigmund FREUD, *A múlandóságról*, ford.: BÓKAY Antal = *Sigmund Freud Művei IX. Művészeti írások*, szerk.: ERŐSS Ferenc, ARGEJÓ Éva, Filum, Budapest, 2001, 202. Kosztolányit is idézhetjük ide, például az *Esti és a halál* című elbeszélésből a címszereplőt: „Enyém az élet – ujjongott –, mert majdnem enyém volt a halál. Végre igazán élek”, majd a zárlatban: „Csak az él igazán, aki minden pillanatban kész a halálra. Aki elkészült a halálra, az elkészült az életre is.” KOSZTOLÁNYI Dezső, *Esti és a halál = Uő, Összes novellája*, szerk.: RÉZ Pál, Helikon, Budapest, 1994, 1010.

¹²Vö. Jacques DERRIDA, *La carte postale*, 295. Lásd még ide Derrida fejtegetéseit utolsó szemináriumi egyikén: „egyedül a halálom teszi lehetővé, hogy élvezzek és örömet leljek – ebben a pillanatban is. [...] A gyász nélkül, és önmagam gyásza nélkül, a „jelen vagyok”-om gyásza nélkül nem lenne öröm.” A gondolatfutásban a francia filozófus egészen az öröm, minden öröm vagy gyönyör halva születtségéig eljut, amit idiomatikussága (a *pas* szócscsa tagadószói és főnévi [lépés] jelentéseinek szülteptikus kiaknázása) miatt csak eredetiben érdemes idézni: „Mes plaisirs sont mort-nés. Autre façon de dire et de penser le pas de plaisir le pas d'une jouissance qui est d'avance le passé d'elle-même, qui est un pas comme passé, comme se qui se passe de plaisir présent dans le plaisir et dont je ne jouis que dans la trace du pas de plaisir.” Jacques DERRIDA, *Séminaire La bête et le souverain, II*, 89., 90., illetve lásd: 88–91.

¹³Stoll Béla írja kritikái kiadásának második kiadásában a vers kronológiai és tárgyi jegyzeteként: „Előző kiadásomban a Gyömrői Edít-szerelem töredékei közé soroltam az »ölés« motívuma miatt. Ez azonban a Flórához írt levelekben is szerepel: »Ne félj attól, kedveském, hogy megöllek, ha megcsalsz, talán magamat ölöm meg...«

(Illyés Gyuláné, József Attila utolsó hónapjairól, 46.). Hangja a 622. sz. verssel [Ezek a *Ha nem ölelsz...* és a *Ha nem szorítsz...* kezdetű, egymás változataiként számon tartott versek, melyek később szóba kerülnek még az itt íródó könyvben, s melyek az idézett kritikai kiadásban: 622a, 622b jelzetekkel – az én közbevetésem: B. T.] rokonítja: a sorok elején ismétlődő *ha* kötőszó és a *félsz–élsz* rímpár. Szabolcsi Miklós korábban ugyanekkorra datálta: »A költemény ... a Flóra-versek sorába tartozik« (Élet és irodalom, 1959/17). Monográfiájában (*Kész a leltár*, 709.) az ÖV alapján az Edit-versek között említi. József Attila *Összes Versei*, III, 249.

¹⁴ Míg a gyerekkori öngyilkosság iménti felidézése azt tanúsítja, hogy a gyerek – és a vele azonosuló s róla megemlékező felnőtt – az anyával identifikálódik, bizonyos lévén ennek az iránta érzett szeretetében, amelynek megnyilvánulását öngyilkossági kísérletével kiprovokálja, ami én és másik, anya és fia között egy maradéktalan affektív cseremozgás bezáruló körét rajzolja ki, addig emitt éppen a nem magától értetődő (viszont)szerelem előhívási kísérletéről van szó, aminek eredeténél egy aszimmetria, én és másik áthidalhatatlan különbsége tétéleződik. Ezért lehet, hogy a gyermekkori szcénában az anyával való azonosulás és ezen át az önmaga iránti részvét az uralkodó modalitás.

¹⁵ Nyilván nemcsak a variációk kipróbálásaként szerveződő írásmód magyarázza, hogy a Gyömrői Edithez írt versek egyes részletei a Flóra-versek között is feltűnnek. A *Ne bánts*d című és ennek változataként a *Ne bánts*d a *kuruzslót...* kezdetű, átkozódó formulákkal átszótt vers(ek) egyik sora („nem adtál két pofont neki”; „s nem adtál két pofont neki”) visszaköszön a Flórához írt *Kedvesem betegem...* kezdetű darabban, amelynek hangvételét hirtelen megtörni látszik: „Mért fekszel betegem? / Mi kéne? Két pofon?” E verssor fölötti meglepődéséről maga Flóra: ILLYÉS Gyuláné, *József Attila utolsó hónapjairól*, Szépirodalmi, Budapest, 1987–1988², 34. De itt említhetők a *Ha nem leszel...* kezdetű darab változataiban cserélődő sorok is, amelyek a másikat a viszonztszerelméről meghozott döntésre sűrgetik: „Nem vagyunk erdőn lapuló vadak, / mondd hangosan, ha kellek”, amelyek variánsai: „nyögdecseld ki, ha kellek”, „nyögdi ki végre, ha kellek”. Lásd *József Attila Összes Versei*, II, 480.

¹⁶ A lélektani folyamatokat a költő anyaképre összpontosítva felrajzoló egyik legösszetettebb elemzés a két szerelem között lényegi kontinuitást érzékel, miközben éles szemmel pillantja meg a Flóra-szerelem darabjaiban az utolsó halál-versek testamentaritásának közvetlen előzményét: „és a Gyömrői Edit iránt érzett szerelem, mely az analízis nyomán felfakadó elfojtott érzelmeket lobbantotta lánggra (s melynek lassú lecsengése volt a későbbi, már jóval kevesebb feszültséggel járó, Flóra iránti érzés), az érzelmi élet utolsó lehetőségét aktiválta”. BENEY Zsuzsa, *A két anya* = Uő, *A gondolat metaforái. Esszék József Attila költészetéről*, Argumentum, Budapest, 1999, 38. „A Flóra-versek nagy része József Attila halál-költészetének darabja; a Flóra kezéből átvett vagy az ő Persephone-i alakjában megidézett halál azonban gyökereiben különbözik az Edit-versekben nyilvánuló pusztító és önpusztító indulatoktól. E versekben József Attila már minden realitáson, az élet minden reményén és várákozásán túl van.” BENEY Zsuzsa, *Flóra* = Uő, *i. m.*, 265. Az értekező pontosan látja a két szerelem implikálta anyaképzetek különbségét, amelyek közül az első testies, anyagias jellegű, míg a második tündéries, meseszerű, idealizált. Vö., *A két anya*, 26. Lásd még ide: BENEY Zsuzsa, *Legyen, hogy ne legyen. József Attila és Gyömrői Edit* = Uő, *i. m.*, 248–260.

¹⁷ Fontos lehet itt, hogy a *s ha nem volt még halálos szerelem...* itt kommentált sorpárja egy ugyancsak töredékben maradt rövidebb darabban (?) is visszaköszön: „Miként a tiszta űrben a világok, / lebeg keringve bennem a hiányod. // majd árnyék leszek s te szorongva félsz: / óh hát ne hagyj meghalnom, amíg élsz” (*Miként a tiszta űrben...*).

¹⁸ Ahogyan például az *...aki szeretni gyáva vagy* című versben – és ezt a *halálos szerelem* összetétel egyik jelentése is tartalmazza – a közös halálnak ez a képzete látszik felbukkanni: „Nem éreznéd, mily veszély fenyeget / téged, életem s engem is, ki vágyom, / ha másra nem, hát hogy veled legyek / s ha másutt nem, hát a halálos ágyon.” Persze ez a közös halál csak a többértelmű szerkezet egyik olvasata, lévén a halálos ágy e sorokban éppúgy lehet a megszólító és/vagy a megszólított halálos ágya.

¹⁹ Három közismert és természetesen elemzés nélkül leegyszerűsítőnek tűnő példa: „József Attila, hidd el, hogy nagyon szeretlek, ezt még anyámtól örököltem, áldott jó asszony volt, látod, a világra hozott” (*József Attila*); „Mozdulatlan, hihatt fekszem az ágyon, / látom a szemem: rám nézel veled. / Halj meg! Már olyan szótlanul kívánom, / hogy azt hihetném, meghalok bele” (*Magány*); „Sok ember él, ki érzéketlen, mint én, / kinek szeméből mégis könny ered. / Nagyon szeretlek, hisz magamat szintén / nagyon meg tudtam szeretni veled” (*Gyermekké tettél*). Elemzés helyett erős olvasatokhoz irányítjuk az idézett darabokról: Kulcsár-Szabó Zoltán már hivatkozott tanulmánya (*Magány és énhány József Attilánál*) mellett Bartal Mária emlékezetes értelmezéséhez. BARTAL Mária, „és még mindig kérdezem: Hol vagy?” (*Énkonstrukciók József Attila három szövegében*) = *Hang és szöveg. Költésztörténeti kérdések a lírai modernségben*, szerk.: BEDNANINCS Gábor, BENGI László, KULCSÁR SZABÓ Ernő, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Osiris, Budapest, 2003, 268–290.

²⁰ „nem hogy szerelmem vagy bosszúm mutassam” – ebben a sorban a bosszú a másik – szerelemmel korreláló – gyűlöletének, a szeretet ambiguitásának freudi képlete jegyében, s még inkább én és másik szimmetriájának és helyettesíthetlenségének közegében az öngyilkossággal ellentétes gyilkosságot, az én helyett a másik destrukcióját is konnotálja, ami különösen a Gyömrői-szerelem összefüggésében kaphat (szöveges) támogatást. „Te rongy, aki szeretni gyáva vagy, / akinek több a biztosító munka, / melyet a tetves ég taszít nyakunkba, / küldvén máris az első fagyokat, – / fordított ringyó, ki a kötelesség / aranyát gyűjtöd az élő nap alatt: / a gyermek rimánkodhat, hogy szeressék, / én nem tehetem, elpusztítalak” (*...aki szeretni gyáva vagy*).

²¹ Vö. BENEY Zsuzsa, *A két anya*

²² Vö. Jacques DERRIDA, „*Spéculer*” sur Freud = Uő, *La carte postale*, 295–310.

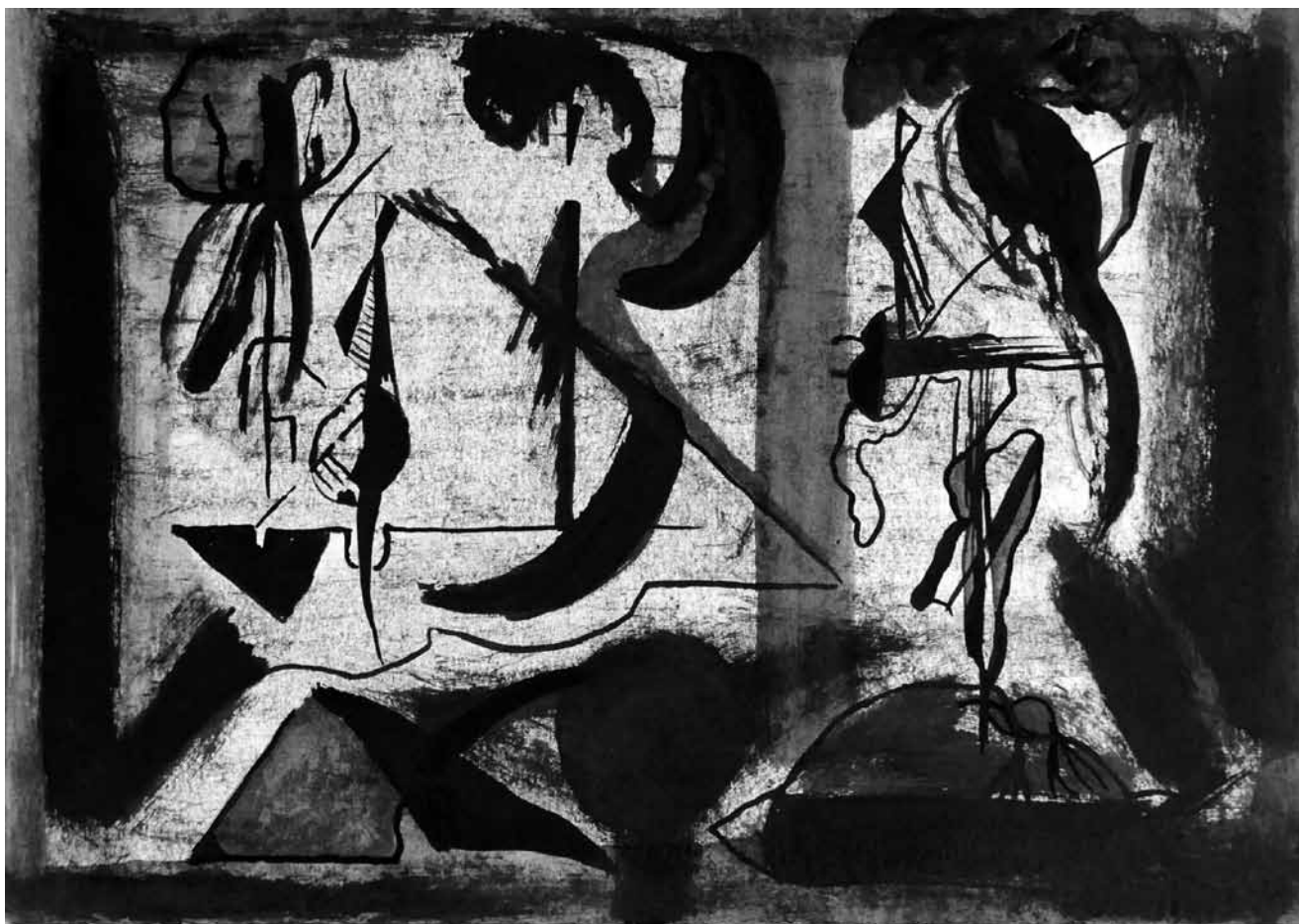
²³ A kín emberi megértelmesítéséről lásd még „Egyéb dolgoktól is szenvedett, valójában *beteg* állapot volt: ám neki nem a szenvedés maga okozta a problémát, hanem az, hogy hiányzik a válasz e messzehangzó kérdésre: »Mi végre e szenvedés?« Az ember, a legbátrabb és a szenvedést legjobban elviselő állat, önmagában nem a szenvedést utasítja el; akarja, sőt keresi is, ha megmondják neki, *miért* szenved, ha rámutatnak a szenvedése értelmére, a szenvedése *Okára*. Az emberiségre nehezedő átok mind ez ideig nem maga a szenvedés volt, hanem a szenvedés értelmetlensége – és az *aszketikus ideál fölkinálta ezt az értelmet!*” Friedrich NIETZSCHE, *Adalék a morál genealógiájához*, ford. ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor, Holnap, Budapest, 1996, 55. A kín nagyon gazdag és

szerteágazó megértelmessítő kontextualizálásaihoz József Attila költészetéből álljon itt néhány hevenyészett példa: „Nekem mindegy volt már a kín, / hisz gondjaid magamra vettem, / az árnyékvilág árkein / most már te örködj énefelettem” (*Nem emel föl*); „Páros kint enyhíthet alázat” (*Nagyon fáj*); „Gyermekeké tétél. Hiába növesztett / harminc csikorgó télen át a kín. / Nem tudok járni s nem ülhetek vesztég. / Hozzád vonszolnak, löknek tagjaim” (*Gyermekeké tétél*).

²⁴ Másképpen mondva: minden nyelv *értelem*teli, értelemmel telített és telítő médiumának ez az ismételhetőség, idézhetőség a létfeltétele, az, ami egyúttal az értelmet aláásó, kitörő, felfüggesztő *ürességéért*, kontextuális át-helyezhetőségéért is felelős a nyelvnek. Ha tetszik, a destrukció, a halál a nyelvben egyszerre az értelemnek és az értelem aláásásának egymástól elválaszthatatlan mozzanatait „hordozza”. Vö. ehhez Jacques DERRIDA, *Aláírás, esemény, kontextus*, ford. KICSÁK Lóránt = *Performatív fordulatok*, szerk. ANTAL Éva, KICSÁK Lóránt, SZÉPLAKY Gerda, Líceum, Eger, 2015, 43–69. Lásd József Attiltól ehhez: „De hogy volna helyes a fogalomnak ez a meghatározása [a fogalom: elvonás – az én közbevetésem: B. T.], amikor nem is meghatározás, hanem metafora! Mégpedig rossz metafora, mert sokkal több joggal mondhatnók úgy, hogy a fogalom gyilkosság, aminthogy meg is öli a valóságot, hogy örökséghez jusson az igazság!” JÓZSEF Attila, *Estétikai töredékek = József Attila művei*, szerk.: SZABOLCSI Miklós, Szépirodalmi (MR), Budapest, 1977, II., 298–299. Természetesen a magyar költő közel sem ugyanazt mondja itt, mint a francia filozófus, a két diskurzust nem a homogenizálás, inkább a nyelv mibenlétét illető kérdéseik konvergenciái miatt helyezük itt egymás mellé. József Attila nyelvszemlélete inkább Hegel és Bergson, semmint Nietzsche hatástörténeti távlatában helyezhető el inkább.

²⁵ Werner HAMACHER, *Minima philologica*, ford. Catharine DIEL és Jason GROVES, Fordham U. P., New York, 2015, 83.

²⁶ Mintha a halálnak a saját fogalmi referenciáján, önnön nyelvi-tudati képzetén *túlra irányulás* vezetné e sorokat, jelentése végső definíciója, a halál (szó) teljessé tétele, *telítése*, vagyis voltaképpen az az esemény, a halál tényleges elérkezése, amely mindentől megfosztó, *kiüresítő* pillanatában, egy áthidalhatatlan aszimmetria jegyében, el is választja magát minden rá irányuló megismeréstől. Miközben a szöveg csupán rámutatni, azaz felé mutatni képes a rajta túli, vele heterogén halálnak, minek következtében ez utóbbi a maga eseményszerű beíródásában a költői műre mutat vissza, addig az olvasás ezt az *üres deiktikát* a költői mű és az életrajz hátterén, összjátékában kibontakozó szenvedéstörténet affektív és egyéb ökonómiájával *telíti*, értelmesíti meg.

PETŐCZ ANDRÁS

Zsoltárparafrázis – Hazudni

„Csüggedezésemben ezt mondtam én:
Minden ember hazug.”

(Zsoltárok könyve 116,11)

Megtanítottak hazudni – élni kell, mindenáron, elmondták neked, mit kell tenned azért, hogy hiteles legyen a hazugságod, milyen, amikor már ösztönösen tudsz hazudni, *természetesen*, tiszta tekintettel, rezzenéstelen arccal, milyen, amikor már önmagadat is végképp becsapod.

Mindenki hazudik, mondtad, gyerek voltál még, *a felnőttek is*, mondtad, és erre nem lehetett mit válaszolni, nem tudom, hogyan történt mindaz, ami megtörtént, visszatekerném az időt, de nem tekeredik sohasem a megfelelő irányba, megyünk valahova, addig, amíg mehetünk, ameddig lehet.

Van valami sírhatnék bennem, *semmi se úgy*, *ahogy kellene*, hibát hibára, bűnöket bűnökre pakol az egyszeri utazó, keresztüllépve mind a határokon, s nem veszi észre, miféle sebet ejt, miféle hazugság-mérgeket fecskendez azokba, akik körülötte vannak kiszolgáltatva, ártatlanul.

Zsoltárparafrázis – Tenyérsnyei napok

„Ímé tenyérsnyivé tetteid napjaimat,
és az én életem te előtted,
mint a semmi.”

(Zsoltárok könyve 39,6)

Tenyérsnyivé lettek napjaim, tenyérsnyei lett az időm, mondom magamban, csupán csak suttogom – valami már végképpen belém kövesedett, nem tudom kilöki magamból, nincs olyan erő, ami kivezetné testemből azt, ami *ott*, amikor arra gondolok, *hogy*.

Visszahozhatatlanok a pillanatok, amikor másképp kellett volna lépni, amikor nem *úgy*, *ahogy*, nem volt bennem erő, *akkor*, akarat sem volt bennem, nem tudtam, mi ellen is küzdök, nem tudtam azt, miképp győz felettem, aki épp győzedelmeskedik.

PETŐCZ ANDRÁS (1959) Budapest

Harcoltam, persze, ahogy mindenki harcol,
akit agresszió ér, picinyke égi szerencse,
ha lett volna, de *semmi, semmi, semmi*,
legfeljebb szánakozó tekintetek, ennyire
futotta a sorsból, az isteni gondviselésből,
ennyire futotta – előttem tenyérnyi napjaim.

NAGY ZOPÁN

Az agy formázása

Ocskay László (Doky) képzőművész

alkotásai (nyomán)

NAGY ZOPÁN (1973) Budapest

Ocskay László (Doky) alkotói munkásságát immár 22 éve kísérem figyelemmel. A MAMŰ Társaság (Marosvásárhelyi Műhely / Maszülető Művek) oszlopos tagjaként sok-sok csoportos kiállítás részese és szervezője. Ugyanakkor, párhuzamosan, az 1990-es évek elejétől (harminc évig) működő jászberényi Art Camp művésztelep és szimpózium tagjaként is aktívan tevékenykedett...

Az elmúlt 11 évben Doky négy önálló kiállítását nyitottam meg: a budapesti Magyar Írószövetségtől a Magyar Műhely Galérián és a balassagyarmati Szerbtemplom Galérián át a Random Galériáig. A fentiek jegyében: remélhetően *érthető* a személyes hangvétel – és az irodalmi-képzőművészeti találkozások sajátos feltárása is!

Az alábbi írás egy összegző kivonat kísérlete:

Mint amorf szobor-csoportok, meta-szerkezetek, fiktív lombikok vagy gondolat-átalakító gyár-romok örökké kíváncsi *boncmestere*: áttetsző talárban, szakavatottan áll az orvos – és a nézőkkel elnézően (kissé szórakozottan): saját készítésű, nikkelezetesen csillogó, majd opálosan tompuló, ismeretlen műszert *artistic-mechanistic* simogat... – írtam, illetve gondoltam hasonlókat egykoron, egy borgesi eszmefuttatás kapcsán Ocskay László (Doky), alias Ulumaj-professzor látomásos szerkezeteit elemelve: s mindezt (akkoron) egy önkéntes-vizionárius *Agy finom-mechanikája* szimultán kivetülések által le is exponálta...

Az *exponenciális* körbejárás, a szimultán boncolgatás, a kivetülés folytatódik!

*A bőr alatti fénytől áttetszik, serceg egy koponya,
melyben ott dereng, és már-már fölsejlik az egyed agya*...
Feslett-foszlott, kérgeire bomlott bőr-lebernyeg,
kőzet-ráncos Mag, ökölnyi mag, réteges cafat...*

Ó, vastag csonttréggel átölelt agy-gerincvelői folyadékban lebegő gondolatok, ó, hárták mögötti vérkeringések, neurotoxinok: rejtőzködő, de aktív idegmérgek! Ó, ovális talamusz: agykérgi, érzékinerületi szerv-szelet, ó, nyúlt-velő (medulla oblongata), te szívdobogtató-lélegeztető!

Cerebrális parézis és *belbecs-csakra kinézis*: mászott és furakodott be egy (ezennel levédett) kifejezés az egyik elme-rekeszbe, mint szű a kerges járatokba, vagy mint írószer az írói vénába, mielőtt egy újabb eszméletvesztés bekövetkezett... = A mozgás sebessége függ a stimulus erősségétől! Orthokinézis. Példa: a szellem-bogár mozgása függ a hőmérséklettől. Amikor nő a páratartalom, akkor a bogár (a szellem) mozgása lassul, majd egy határnál (a Határnál) mozdulatlan marad...

A vázlat, mint homályos gőztengerbe merülő, áttetsző váza: egy ismeretlen szoba éj-rétegeiben lebeg, tompán koppan, majd karcosan köhint, mert valaki éppen tapogatja...

E szoba egy óriási, levágott fej, amely jobb arcára zuhanva *fekszik*: a lakást szinte teljesen betöltve. A konyha felől, a dermedt ércsomók, beszáradt, vérmaradványos húsfoszlányok díszítette nyaki ajtó-táto(n)gáson át léphetünk a szoba-fejbe, a fej-szobába, ahol hasított, lógó, lengő bőrcaf-függönyöket félre-hajtva haladhatunk...

A heverő az agy helyén található (számítógéppel, könyvespolcokkal összenőve). Az agy tehát ágy. Képlékenyen éteri, nyugtalanító rémálom-duzzasztó elmélet-halmaz.

* Cerebrum – Corpus callosum: az agy két féltékéje közötti csatornában lévő, azokat összekötő masszív fehérállomány, ami több mint kétszázmillió axon-nyúlvánnyal rendelkező idegnyaláb, mely nyaláboknak egy része – elméleti tükröződések által – a néző szembogarába mászik, részecskéibe hatol, retinájába hág...

A sarokban, a fallal egybeépülő homlok és beszakadt orr alatt, a félre-nyitott szájon át jár(ul)hatunk be a mellékhelyiségekbe... A bársonyhuzattal bevont néhány fog pedig sajátos puffként funkcionál. A profil fekvésű fej-szobában: az arcüregben egy rozoga csontlétra támaszkodik, azon juthatunk föl az átszakadt füljárataba, ahol (a plafon alatt) fél-spirális zug, egy fészekszerű rejték hely fogad...

A belső szemek, mint gumi-állagú, nagy relaxációs labdák: némiképpen nyugalmat árasztanak. A két gömb között zenesugárzó csatorna húzódik, ahonnan gondolat által párolog a különféle hanganyag. Az agy (az ágy) most progresszíven táguló preparált zongora (is)...

Jelenleg Stockhausen *Oktophonie*-részletei szűrődnek át hártás hangfalakból, s különféle opusokkal keveredve alkotnak sajátos egyveleget: főleg fuga-részletek, oratórium-törödékek, vagy pl. (a leíró elme-hangtárából) Alfred Schnittke *Piano Quintet*-elemei határozzák meg a „jelenlegi” kipárolgást...

A távolban pedig Witold Lutostawski *Musique funèbre, in memoriam Béla Bartók* című művének mélyvonó-szikéi, érintés nélküli vágásokkal, kegyetlen-gyönyörűen szaggatják és formálják át a *String Symphony Orchestra* egységét...

Ocskay László szemorvos professzor, képzőművész: festői és grafikai munkássága mellett irodalmi, illetve komolyzenei érdeklődése, műveltsége is említésre méltó! Rajzai elképesztő mennyiségben (többnyire kiemelkedő minőségben) sorakoznak a sok évtizedes alkotói munka mögött. Életműve szinte átláthatatlan és kibogozhatatlan...

Határ Győző *Özön közöny* című filozófiai-lélektani könyvének szentelt rajz-sorozatában a (szinte öngeneráló) folyamatokra, az érzékelések újra- és újraéledő (*valós és valótlan* időket átívelő) perspektíva-mélységeire koncentrált. Fókuszálása nagy látószögű, egyszerre érdes és csiszolt, egyszerre hermetikus és nyitott!

A megismerés alapvető kényszerének eredetét fátyol fedi, de az alkotások kíváncsian vetülnek a lepel mögé, s árnyjátékszerűen rajzolják meg a mögöttes mikrouniverzumot. Ha mindez a kozmikus kíváncsiság és a kitűnő rajzkészség geometriai precizitással is párosul, akkor érvényesülhet a *centrális perspektíva*: ami a korai reneszánsz (quattrocento) nagy felfedezése! Nézzük meg például Piero della Francesca toszkán festő alkotásait...

Doky régebbi és újabb munkái között egyaránt rezegnek különféle rejtjelek és kalligrafikus *kódok*, ám ezen rezignációk egyáltalán nem rokoníthatóak pl. Mirónak és társainak játékosan rajzos vagy *kalligráf* jelképekkel teli szürrealizmusával, de a kínai ideogrammákhoz, az ősi, konkrét, kötött – és egyben költői – írásjelekhez sem társíthatóak...

Mindinkább *individualista influenciáknak* nevezném őket. Miképpen több alkotását is, a rengeteg közül kiemelve.

Elfelejtett elmék, elképzelt városok, avagy: Borges és Határ Győző szellemi találkozása a Szerb-templom Galéria szakrálisan letisztult, hús rezgés(ter)ében:

Az ismeretlen elméletek úgy lebegtek az éjszaka azúrnán, mint elsüllyedt hajókból a tengerszínre maradt, tépázott vitorlák... A metaforák pedig úgy vonultak a párolgó utakon, mintha vér-indákból átszőtt formák képtelenségeit akarnák meghódítani egy idő-szerűtlen térben, amely mögött képzeletbéli fej-belső, agyvelő-kipárolgások rezonáltak... – Jegyezte le egy fiatal (*kortalan*) néző, mielőtt még elindult volna a kiállításra...

Ocskay László (Doky) konstrukcióinak fiktív tereiben belső felhőrétegek, felhőfoszlány-átalakulások is megjelennek, visszatérően kísértének. Néhol ér- és rézhorgokra akadva, néhol az agytekervények (velős) részecskéibe tapadva, elmejáratokban megrekedve, ám onnan is hamarosan kiszabadulva, újabb, új-absztrakt, illetve metafizikus formákat bontva...

Az Idő Újabb Cáfolatán túli ittlét-deformációk, illetve: a szellemiség (szintetizálódott) problematikája... – így elmélkedtem egy-egy *poszt-alkímiai* rezignációval átítatott, poétikus-metafizikus szerke-

zeteket feltáró rajz-sorozat kapcsán, ismét az *Elfelejtett városok (In memoriam J. L. Borges)* című kiállítására nyomán:

Átjárások! Lebegő-összenyíló építmények, belső városok, rétegződő *látományok* a tudattalan labirintusaiból a légtérbe ívelő/évelő, lehetetlenül átalakító/átalakuló gyár-konstrukciók és a zaklatott templomok között... Ők: hullámmozgó női hajakat növesztő, frusztrált templomok, *metamorfikus* szobrok (az emlékezés megnevezhetetlen szobrai)... – gondoltam eltévedve, mintegy beékelve magamat a megénekelhetetlenbe...

Konjunkció és digestio, feloldás, ill. szétozlatás (a kiválasztódás előkészítése) – mindez egy elfeledett város elfeledett (vagy elképzelt) épület-pincéjének elme-rendszerében: visszajáró revelációk között...

Ocskay László képalkotásaiban az áttetszően konstruktív elemeket az expresszív lelkület transzformálja, s az egymást egyrészt feloldó, máshol pedig támogató motívumok: önjáró szerkezetekként élnek tovább. – Ekképpen hagyva nyomokat *kibernetikus* terekben, tér-képzetekben: szubjektív idő-préseket idézve meg, a szerves és szervetlen működéseinek bizonyos kereteit is absztrahálva, feszegetve: a „dinamikus rendszerek” vizsgálatának jegyében...

A *leíró* most szalagos magnetofont tart a mikrofon elé: Borges hangja recseg a távolból, háromszor is köszönti az egybegyűlteket, majd a 17 *haiku* egyikét suttozja:

*La vieja mano
sigue trazando versos
para el olvido...*

Szabad fordításban:

*Évülő kezem
tovább rója a verset
a felejtésnek...*

Az orvos is megérkezik:

A titokzatos *heroína* medúza-hajzata úgy lebegett az éjszaka azúrjában, mint elsüllyedt hajókból a tengerszínen maradt tépázott vitorlák... A metaforák pedig úgy vonultak a párolgó utakon, mintha vérből fogalmazott dogmák képtelenségeit akarnák nekilódítani egy idő-szerűtlen kulisszában, mely mögött szürkejég-arcú (nemtelen) fejek olvadoztak, s a kitért szélben mérgezett-piros kis kabátok ropogtak, mint puskagolyóként pattanó bimbók... – Jegyezte le egy ismeretlen néző; így, ez lehetne az egyik oldal látképe!

A *másik oldalon*: egy bíboros-maskarás vagy éppen vérpiros-maszkos, jelmezes sereg úgy térdelt le, mintha a katartikus szél egyetlen nagy hullámmal terített volna a földre egy pipacstáblát – és hangosan imádkozott... – Ábrándozott egy időződő író (a láthatatlan látogató)... Mindezt a farkasvátság előtti órákban – s mindezt egy kiállításmegnyitó perceiben: Ocskay László (Doky): Ulumaj úr szimultán módokon is jelen lévő szerkezeteinek külső-belső tereiben, miközben szubjektív kristályok sisteregnek, s az ég egy kis darabja (pókhuzalra, drótockára kötve, mint szelídített fogoly) is jelen van.

A *fináléban* pedig az Úrnak anyaga, esetleg a feloldódott felolvasó: *meglátá* és *átérezé* az üvegcsékben és a földuzzadt lombikokban az extro-, majd introvertált operák tökéletessé cseppfolyósított – s belélegezhetően kóstolható dallamát...

A megemlékezés, a művek (egyféle) magukra-hagyásával: igazán így kezdődhet el! A *leíró* eközben *Non*-versét, egyik *Szentkuthy-hommage* szövegét ajánlja az Ocskay-művek (sajátos) megközelítéséhez:

*Ősi anatómiám flórája
Organikus szabad-tér-kép-ész lét...
Vér-sejtjeim betegség-tájképek.
Éjszakám vétkes hormon-erjedés...*

*A Non: az abszolút szüksézsavóság.
Plazma: semmi és valami teste...
A szépség formáiba fulladni!
Tátott száj légzés-merevedve...*

*A virág kontúrjai elvontak,
Bonyolult-rajzú füvek: költészet!
A maszk pillanatnyi lüktetése:
Szeszélybe mártani az egészét...*

*A Non: minimumnyi emberszerű.
Nem egyszerű ön-ornamentika...
Kesztyűben táncolni (éjszakában):
Valós tudásod anti-logika...*

•

A jelen (megoldásokat nélkülöző) romjai mögött potenciális jelenségek élnek. Szövevényesen, archetípussal teli, valóság előtti dimenziókból sarjadva: áttételesen és módszeresen... Az ősi labirintusból, a mitológiai utalásoktól sem teljesen mentes agytekervények útvesztőiből: a művész elsősorban nem megmenekülni akar, mindinkább felderíteni szeretné azt, újra-alkotni – és továbbgondolni...

OSKAY LÁSZLÓ (DOKY), Cím nélkül, 2018, olaj, vászon, 150x110 cm

OCSKAY LÁSZLÓ (DOKY), Az Agy formázása I-II., (2x) 2014, ofszet print, vászon, 120x170 cm

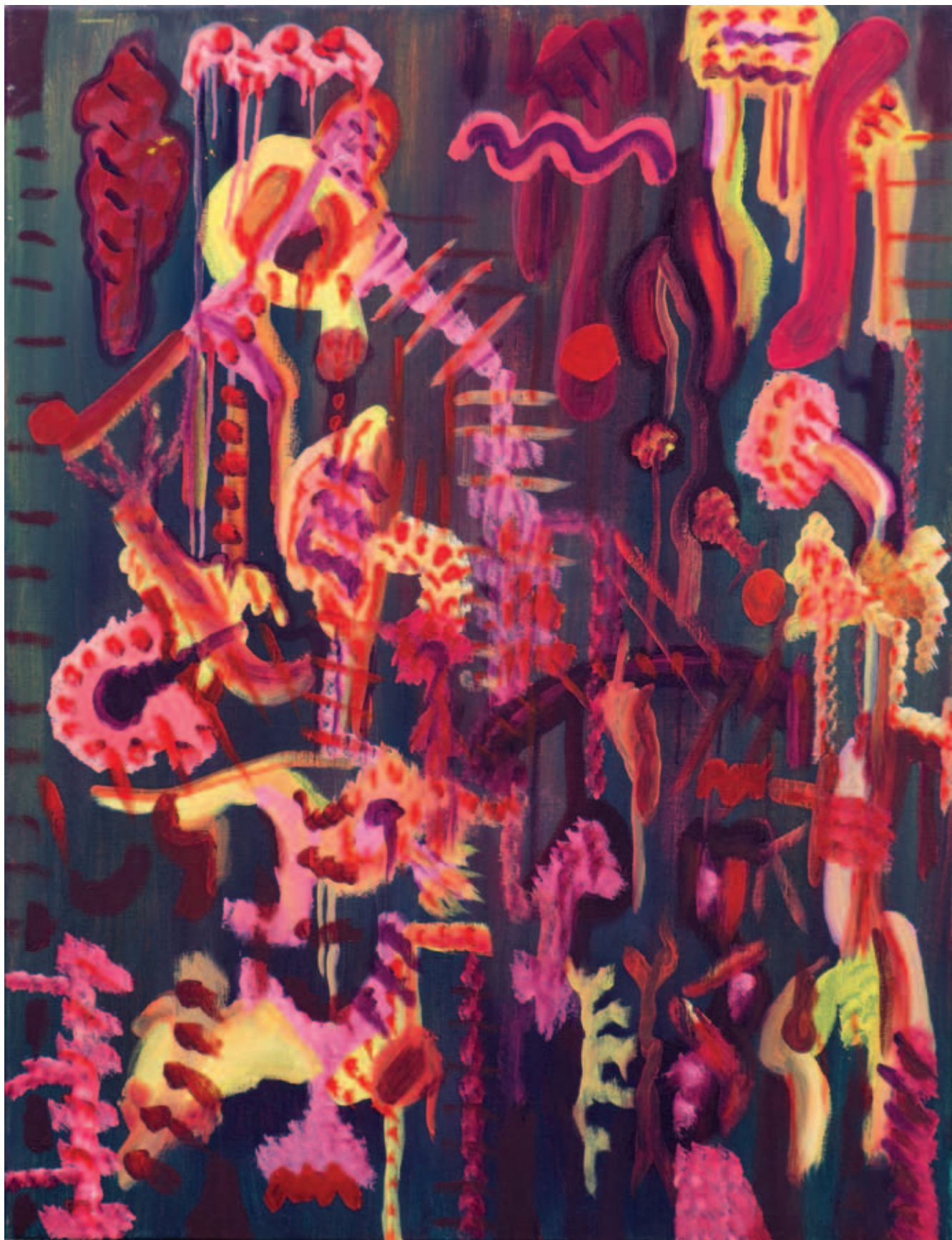
OCSKAY LÁSZLÓ (DOKY), Bálványok, 2019, olaj, vászon, 110x150 cm;
Az Agy formázása III., 2014, ofszet print, vászon, 120x170 cm

OCSKAY LÁSZLÓ (DOKY), Cím nélkül, 2018, olaj, vászon, 120x200;
Cím nélkül, 2018, olaj, vászon, 80x100 cm

OCSKAY LÁSZLÓ (DOKY), Mélytengeri lények, 2019, olaj, vászon, 110x80 cm

OCSKAY LÁSZLÓ (DOKY), Hommage à Ion Țuculescu sorozat I., 2019, olaj, vászon, 110x100 cm

OCSKAY LÁSZLÓ (DOKY), Hommage à Ion Țuculescu sorozat II-III., (2x) 2019, olaj, vászon, 100x110 cm

**OCSKAY LÁSZLÓ (DOKY), Fluxus, 2018, olaj, vászon, 80x100 cm;
Ikonok félhomályban (diptichon), 2018, olaj, vászon, (2x) 100x80 cm**

OCSKAY LÁSZLÓ (DOKY), Cím nélkül, 2019, olaj, vászon, 100x80 cm

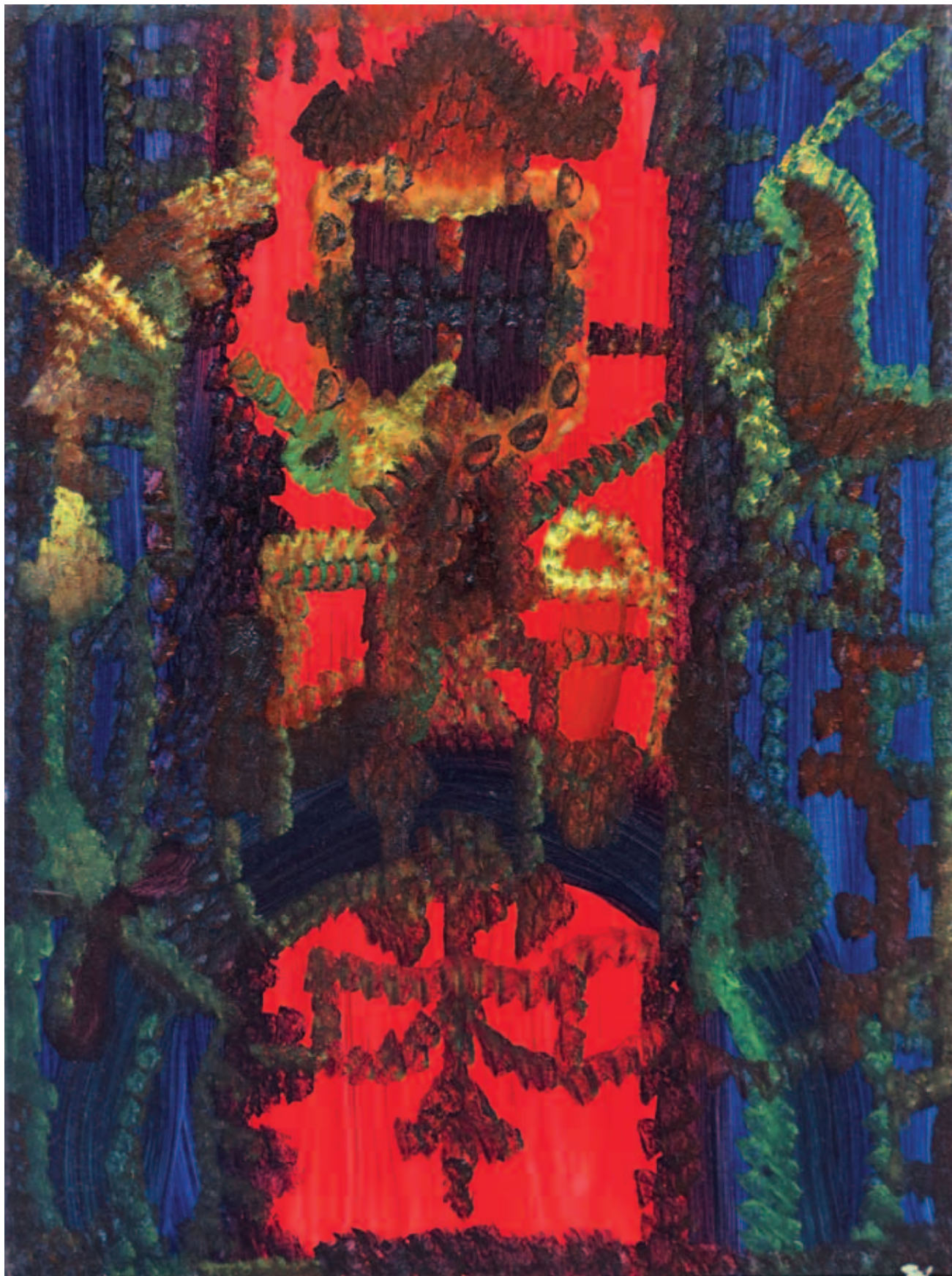
OCSKAY LÁSZLÓ (DOKY), Cím nélkül, 2019, olaj, vászon, 80x60 cm

OCSKAY LÁSZLÓ (DOKY), Cím nélkül 1-2., (2x) 2019, olaj, vászon, 80x100 cm

OCSKAY LÁSZLÓ (DOKY), Metamorfózis, 2020, olaj, vászon, 100x110 cm (felül); Cím nélkül, 2020, olaj, vászon, 80x100 cm (alul)

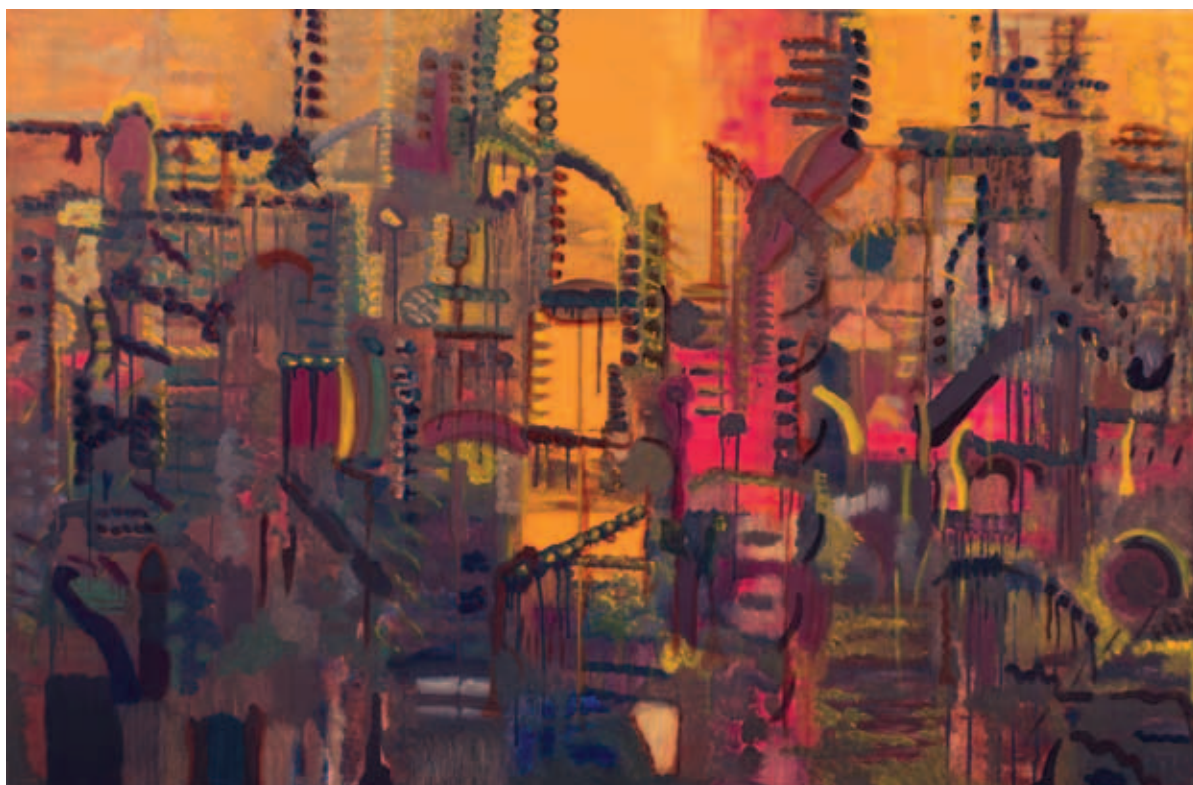

OCSKAY LÁSZLÓ (DOKY), Szamuráj árnyéka, 2021, olaj, vászon, 100x80 cm

OCSKAY LÁSZLÓ (DOKY), A kígyó árnyékában, 2022, olaj, vászon, 110x150 cm;
Cím nélkül, 2022, olaj, vászon, 110x150 cm

OCSKAY LÁSZLÓ (DOKY), Cím nélkül, 2022, olaj, vászon, 110x150 cm;
Cím nélkül, 2023, olaj, vászon, 110x150 cm

OCSKAY LÁSZLÓ (DOKY), Cím nélkül 1–2., (2x) 2023, olaj, vászon, 110x150 cm

ORAVECZ IMRE

Alkonynapló

ORAVECZ IMRE (1943) Szajla

(Kielégülés) Még mindig, még most is, öregen, ezt a naplót vezetve is, ha bármely dologról számolok be, azzal a céllal teszem, hogy egyszer mind kielégülést is szerezsek magamnak. Ez utóbbi ritkán sikerül, és ha mégis, nem tart sokáig. Egyazon percben, órában semmivé válik, elillan, és a következő bejegyzéssel újból meg kell küzdenem érte. Mindegyikkel újra és újra. Néha, mintha csak az számítana, és paradox módon azt akarnám, hogy maradjon, állandósuljon, ami egyenlő volna örök halálával, hiszen akkor nem lehetne, de nem is kellene többé írnom.

(2 hét) Ennyi idő van még hátra 80. születésnapomig. Izgatottan várom. Nem azért, hogy megérem-e. Az alig érdekel. Az foglalkoztat, attól tartok, ha sikerül, olyan érzésem lesz, mintha kiérdemeltem volna, mintha teljesítettem, véghez vittem volna valami nagyot, fontosat. Holott csak annyi történik majd, hogy még nem következett be, hogy elnapolódott, tovább halasztódott, ami időszerű, esedékes, ami elkerülhetetlen.

(A 11-es hívás) Viberen is csetelünk J.-tal, de jobb és praktikusabb az élő beszéd, a telefon. Nap közben többször hívjuk egymást, egyeztetett időpontban és anélkül is. Minden beszélgetés fontos, de nekem a legkedvemrevalóbb, az elalvás előtti, a 11 órai. Ha jó volt a napom, ez megkoronázása, ha nem, reményt ad, hogy a következő az lesz. Nagyon várom. Annak jegyében telik az estém. Hozzá igazítom teendőimet, a tornát, a vacsorát, a mosogatást, a tévé nézést, a mosakodást, a fogmosást, az olvasást stb. És úgy végzem, hogy ne csak beleférjenek a hátralévő időbe, hanem miután lefeküdtem, a lelkemnek is maradjon pár perce a felkészülésre. Ez a művelet néha nem sikerül. Zavar például, ha J. valamely váratlanul fellépett, akadályozó körülményre hivatkozva közben viberen kér még 5 vagy 10 percet, vagy én cselekszem ugyanezt. Attól meg kifejezetten ideges leszek, ha az új időpontot esetleg én sem tudom betartani. De aztán elfelejtem, vagy meg nem történtnek tekintem, és örülök, mikor végre az ő hívását jelzi a készülék, vagy én hívom őt. Előfordult már, hogy a későbbiek során öröm vegyült az örömbé, még hozzá rettenetes adag. Olyasmi került szóba, amin úgy összekülönböztünk, hogy szakítottunk. De ez semmit nem von le a 11-es hívás értékéből. Továbbra is szeretem és várom.

(Számítások) J. kiszámította, hogy ha megérem a 80-at, akkor addig 29 220 napot éltem. Hm, ijesztően nagy szám. De legalább ilyen ijesztőek, sőt, kicsiségük folytán ijesztőbbek azok a számok, amelyek 80-on túl várhatók. Ha van még, mondjuk, 2 évem, akkor az 730 nap, de ha csak 4-5 hónapom, akkor 120-150. Utánanéztam két alacsonyabb rendű élőlény adatainak. A földi giliszta pontosan 730 napig, a szitakötő 120-150 napig él. Tehát egy gilisztányi vagy egy szitakötőnyi idő áll majd rendelkezésemre.

(Fűtés 2) Gázzal fűtök. Kombikazánom van, amely meleg vizet is szolgáltat, de működtetéséhez villanyáram is kell. Dúl az orosz-ukrán háború, és a politiku-

sok azt találták ki, úgy vetnek neki véget, hogy energiahiányt idéznek elő Európában. És odáig fajulhat a dolog, hogy egyszer csak nem lesz se gáz, se áram, és ez azt eredményezi, hogy nálam vége a fűtésnek. Van ugyan egy nyílt tűzteres kis kandallóm is, de az a dolgozószobában, és alacsony a hatásfoka. Inkább csak arra való, hogy kora ősszel, késő tavasszal, amikor még és már nem kell fűteni, és itt van J. is, leülünk eléje, és a lángokat bámulva elmélázunk. De ha sok meleget adna, sem lenne mivel tüzelni benne. Nincs tűzifám. Nem készültem, nem lett volna értelme favásárlással készülni erre a helyzetre. Helyesebben régről van valamennyi, de csak annyi, hogy háromszor-négy-szer még látványtüzelhetek vele. Közben legalább nem gondolok arra, hogy mi lesz, ha nem lesz fűtés.

(Interjú) Egy baloldali napilap, amely nevében népfelséget hirdet, interjút akar velem készíteni az alkalmából, hogy ha minden jól megy, két hét múlva betöltöm a 80-at. Elzárkózom előle. Nem mert baloldali, vagy nem jönne jól ilyen reklám, hanem mert nem felejtettem el, hogy ez az orgánum pár éve írást kért tőlem, később pedig interjút, de aztán egyiket sem közölte.

(Interjú 2) Ódzkodom a interjúktól. Jó párat adtam, mióta tudomást vesztől a sajtó, és úgy érzem, mindent elmondtam már, ami érdekelheti a közt. Ezen felül, ha hangfelvétel alapján készül, az a bajom velük, hogy utólag olyasmit is a számba adnak, amit nem mondtam, vagy mondtam ugyan, de a tulajdon szavaimmal, és nem máséival, amelyeket esetleg nem is használok. Ezt elkerülendő, újabban, ha mégis kötélnek állok, írásban kérem a kérdéseket, és írásban válaszolok. Ettől, persze, előadódhat, hogy visszalépek, és nem lesz a beszélgetésből semmi. Például ha rosszak, buták a kérdések, vagy van köztük olyan is, amely egyértelműen turpisságról árulkodik. Most éppen ez az eset forog fenn. Egy internetes újság munkatársa azt is firtatja, milyen viszonyban vagyok az elmúlással. Hogyhogy? Hát nem tudja? Nem. Miért? Azért, mert nemhogy nem olvasta a dolgaimat, hanem beléjük sem olvasott. Ha megtette volna, ha készült volna, akkor tudná, hogy azok, ha nem is kizárólag, de jórészt arról szólnak. Így hát színlelt, hamis az egész kíváncsiszkodás.

(Vacsora) Steinbeck *The Chrysanthemums* című elbeszélésében Henry Allen földműves a 30-as években szombaton a *ranchán* autóba ülteti, és egész heti nehéz munka után kárpótlás gyanánt egy salinasi étterembe viszi Elisát, a feleségét vacsorázni. Melyik szajlai parasztember kedvezett azokban az esztendőkből a párjának azzal, hogy egész heti gürölés után szombaton estebéd céljából elszekerezett vele egy péterkei vagy egri vendéglőbe? Semelyik. Se akkor, se máskor. Soha. Micsoda különbség!

(Közöny) A halálban talán az a legmegnyugtatóbb, hogy miután átestünk rajta, mi vagyunk az egyetlen, akit hidegen hagy, nem rendít meg, és önző módon bár, de nem osztozunk a bennünket gyászolóknak fájdalmában sem.

(Böngésző) Ijesztő, hogy eltávolodtam, elszakadtam a nőktől, akiket valaha szerettem, sőt feleségül vettem, és szinte mint idegenekre gondolok rájuk. Itt van például T., akivel együtt, egy egyetemen voltunk diákok. Ma valamiért eszembe jutott, és azt kérdeztem magamtól – ha nagyjából velemkorúról van szó, 70 után már mindig ez az első kérdés –: ugyan él-e még? Évekkel ezelőttről megvan a telefonszáma, e-mail címe. Írhattam volna neki, felhívhattam volna, de úgy éreztem, ehhez már nincsen jogcímem. Kutató, számos könyv szerzője, marad hát a böngésző a világhálón. Bepötyögtem a nevét, és

megtudtam, hogy igen. Ez, persze, nem feltétlenül igaz. Lehet hamis adat is. Attól függ, mikor frissítették.

(CT) Az ultrahang egy gyanús cisztát talált a májamban, és CT-re kaptam időpontot. Félek, szorongok a vizsgálatától, mert ha rákot állapítanak meg, nem sok időm van hátra. Furcsa, mintha nem mindegy lenne, hogy fél év, vagy egy egész, esetleg másfél.

(CT 2) Megvolt a CT, de eredmény, vagyis lelet csak két hét múlva. Tovább szorongok hát. Annál is inkább, mert sűrűn vizelek. Lehet, hogy első renden prosztatatarákom van, és az áttétet adott a májamban. prosztatatanagyobbodás következtében eddig is gyakran kellett, de nem ennyire.

(Keresztelő) Éjjel, 11 tájban, miután telefonban elköszöntünk egymástól, adok J.-nak egy sivatagi növénynevet, és egy végső *Jó éjszakát* kíséretében viberen elküldöm neki. Ő is beleszeretett Anza Borregóba, és nagyon tetszik neki ez a naponta ismétlődő, furcsa keresztelő. Tervem, hogy ha kifogyok a növénynevekből, áttérek a madárnevekre.

(Hold) Ma estfelé előbb láttam meg a Tarnában, mint az égen. A vízen lebegett, három nádszál és egy kicsiny békalencsesziget között. Egy helyen kevés hiányzott a pereméből, és nagyon fehér volt.

(Önhit) Thomas Mann Csehov-tanulmányában nem érti és nehezményezi, amit a nagy orosz hitt önnön képességeiről, tehetségéről. Azt, hogy szerinte túlságosan szerény volt, magával elégedetlen és kétkedő, mialatt remekműveket alkotott. Igenis, állítja, az író, a művész higgyen magában, ha azt akarja, hogy higgyenek benne, hogy jól fogadják. Lehet, hogy ez volna a helyes, kívánatos, és bizonyos ismertség, elismertség esetén némely olvasóra talán van is ilyen kedvező hatása, de a pozitív önértékelés aligha hatja meg a kritikusokat. Vagyis a valóság ezzel szemben az – én legalábbis eddig ezt tapasztaltam –, hogy ha kezdők vagyunk, vagy haladók ugyan, de újszerűvel, merőben szokatlanul rukkolunk elő, amellyel ellenállást, rosszsallást váltunk ki, hihetjük magunkat a lenagyobb zseninek, a világot ez ítéletében nem befolyásolja, sőt, esetleg füttyül ránk.

(Zizegés) Miután feljöttem a pincéből kezemben a kis műanyag zacskóval, amelybe lent a krumplilevesfőzéshez szükséges pár szem krumplit és egy fej vöröshagymát tettem, a tornácon folyamatos zizegésre lettem figyelmes. Megálltam, figyeltem, majd hogy nagyobb teret fogjak be a fülemmel, hátráltam pár lépést az udvar irányába. Mintha valami kis rágcsáló, egér vagy patkány papírhulladék, száraz falevél vagy valami más laza szemét közt matazott volna. Furcsának azt találtam, hogy egyenletes volt a hang, és hiába kerültem távolabb, nem veszített az erősségéből. És mintha egyszerre jött volna a műhely oda nyíló ajtaja mögül, a két kukából, a tetőszerkezetből, a sarokban lévő macskaházból, de még az udvar felől is. Már éppen le akartam térdelni, hogy bekukkantsak Okoska lakába, amikor hirtelen rájöttem, hogy tőlem származik, magam okozom. A fej hagyma külső héjai leváltak, és annyira reszket a bal kezem, amelyben a zacskót tartom, hogy az átveszi a reszketést, és továbbítja a héjaknak, amelyek ettől ütemesen zizegnek.

(A vágy változása) Nem láttam Indiát, Alaszkát, a Húsvét-szigeteket stb., és nem is fogom már. De nem hiányoznak. Nem vágyom oda, ahol nem jártam, ami idegen, nem arra, amit kihagytam. Nem érzem, hogy ezzel lemaradok va-

lamiról. Már csak ott szeretnék lenni, ahol voltam, ahol az van, amit ismerek, szeretek.

(Vivódás) Örülök, ha sikerül összehoznom egy jó bejegyzést, olyat, amellyel valami számomra fontosat rögzítettem, és amely a kívülállót, a feltételezett olvasót is érdekelheti. Ez az állapot azonban nem tartós. Pár perc, másodperc, és elillan. Felmerül a kérdés: minek ez, ha így van, minek ez a naplósdí? Nem volna-e jobb nem bejegyezgetni, hagyni az egészet a fenébe, és mást írni helyette? Verset, regényt? Regényt nem. Az nagy munka, erő és több év kell hozzá. És nekem már egyik sincs. Verset esetleg igen. Ám azt is minek? Hogy több legyen? Hogy legyen még egy kötet vagy egy ciklus? De ha eddig restségből vagy a körülmények folytán nem írtam meg, vagy nem azt írtam meg, ami rám méretett, akkor meg minek törném most hiábavalóan magamat? Mit kellene hát tennem? Érzem be a pusztá létfenntartással? Akkor meg mit szegeznék szembe a hanyatlással, a pusztulással, a véggel?

BÁGER GUSZTÁV

Rilke, Handke, Tandori

Ariel angyalai

BÁGER GUSZTÁV (1938) Budapest

A legjelentéktelenebb dolgokat se érdekelte már,
Érzékeli-e őket, vagy hagyja, hogy elmúljanak
Egy szó nélkül.
A legkedvesebb tárgyak most is hatottak a lelkére.
Az írógép, az ódon almárium, a falióra.
Mint aki nem tud élete végéről,
Mint aki valóban elhiszi, hogy ő kivétel.
És vele nem az lesz, ami másokkal megesik *olykor*.
Úgy ült ott a tengerparton Teddy mackóval
Az ölében, a drágakövekkel a zsebében.
Amiket utoljára még értékesít.
A piacon, ahová elindult reggel.
Egy brandy után.
De először el akart köszönni a kőszikláktól.
A völgytől, ami egy női öl képe volt.
A fű selyme izgatta. A természet jó illata.
Az odvak, mohák, gyanták. A bimbók és rügyek.
Ezekről kellett volna írnia, nem a virágokról,
Amik becsapták, elringatták a gyakorlati énjét.
Rá kellett volna hagyatkoznia a csillagokra.
Ahogy az elődök, a zsalugáter lovagjai.
A túlcsondult ég matrózai.
Az eltékozolt világűr nagyjai.
Ariel angyalai.

KOKAS NIKOLETT (1972) Budapest

KOKAS NIKOLETT

T. D. sírversének margójára

Tandori Dezső lírája ötven éven át izgalomban tartotta a magyar művészetet. Folyamatosan megjelenő köteteiben egyedülálló módon számolta fel a művészet és valóság közötti határokat, vég-sőkig feszítve a magyar nyelv lehetőségeit, miközben a nyilvánosság teljes kizárásával jelenítette meg „életírásaiban” mindennapjait. Paradox módon úgy volt művei által folyamatosan jelen az irodalom porondján, hogy fizikailag ő lett a művészeti közélet nagy hiányzója. 2019-ben bekövetkezett halála mérhetetlen űrt hagyott mind az irodalom szakmai közösségében, mind barátai és a család életében.

Két évvel Tandori halála után, 2021-ben avattuk fel a Fiumei úti temetőben Jovánovics György *Tandori Vers Emlékhasáb* című síremlékét. A mű nemcsak méltó nyughelye a magyar költészet egyik legmeghatározóbb alkotójának, hanem a magyar szobrászat remekműve is. A sors iróniája, hogy az eredetileg csak a költő számára készült sír végül az időközben tragikus hirtelenséggel elhunyt Tandori Ágnes nyughelyévé is vált.

A síremlék egyik érdekessége formaképzéséből fakad, hiszen nem szabályos hasábformát tervezett Jovánovics, hanem egy olyan sírhasábót, amelynek nincs két egybevágó oldala és szöge. A sírverset tartalmazó homlokoldal még az előtte húzódó járdával sem párhuzamos, hanem a város felőli bejárat felé fordul, így jelöli ki az olvasás irányát. A márványhasáb felületét beborító 750 betű a sír három oldallapján véletlenszerűen került egymás mellé. Egy költő síremlékéhez semmi nem passzolhatna jobban, mint a sírkövet elborító betűk, hiszen a teleírt hasábbal megidéződik Tandori fő médiuma, az A/4-es papír. Jovánovics műveinek univerzális jellegéből fakadóan a könyvre vagy egy papírpalástra asszociáló síremlék előképének tekinthetjük az egyiptomi papírhengereket, a holt-tengeri tekercest, a Házsongárdi temető teleírt tumbáit, akárcsak az emberiség őstudományát őrző oszlopokat. A távoli előképek mellett azonban a síremlék legszorosabban mégis egy Tandori-versre, *A jól villanyozott írógépre* (DAS WOHLTEMPERIERTE SCHREIBMASCHINE) utal vissza, amelyre érdekes módon csak a mű megtervezését követően bukkant rá a szobrász, így, még ha utólagosan is, de igazolást nyert alkotói elképzelése.

Tandoriék síremléke tehát egy szabálytalan hasáb forma, teleírva a magyar ábécé betűivel, és az előlapon olvasható *T.D. sírverssel*. A Tandori papírtekerceit megidéző hasáb betűáramlása a sír hátoldalán megszakad, amit Jovánovics György impresszumoldalnak nevezett el, és amiről a vele készített interjúmban mesélt: „Nem felejttem el. Én vezettem, Tandori Ágnes ült jobboldalt, és az ő válla fölött tekintettem ki a jól ismert Csorba Géza Ady-síremlékére. Az Ady-posztamens részén három betű: AD, és a nem is magyar betű: Y. És akkor bevillant nekem, hogy ez a síremlék nem az lesz, hogy Tandori Dezső, író, költő, műfordító, született 1938-ban, meghalt 2019-ben. Hanem TANDORI. Úgy, mint ADY vagy KOSSUTH. Itt jól fog lebegni ez a nem rövid szó: TANDORI. Ki fogja feszíteni a föl-ső részét egy hasábnak T-től I-ig. Villogni fog ez a hét betű.”

A *Vers Emlékhasáb* előlapján a random bevéselt betűpalástba rejtve olvasható az a kétszer négysoros Tandori-sírvers, amelynek a betűk káoszából rendet teremtő hangulata utolsó üzenetként szól hozzánk a távolból. „Ez a vers minden idők egyik legnagyobb költőjének egyik leg-szebb alkotása”, gondoltuk többen, és Tandori Ágnes is, amikor ezt a verset választotta a síremlékre:

*Égi királyság
földi lovagja:
végre mi vár rád,
kezdve ki adja.*

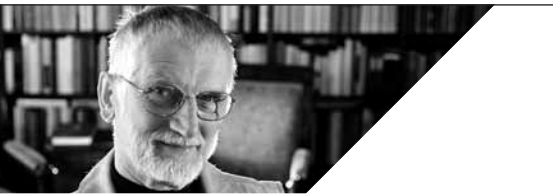
*Tűnni csak annyi:
újra-eredni;
járj, odahagyni
s visszaszeretni.*

A létezés körkörösségének térbeli kivetítése, az „odahagyás” és „visszaszeretés” egymást feltételező mivolta már önmagában indokolhatná a szobrász versválasztását. Mégsem kizárólag ez a sírvers inspirálta Jovánovics Györgyöt a *Tandori Vers Emlékhasáb* tervezésénél, hanem Tandorinak a magyar nyelvhez és jelkészletéhez való hozzáállása, illetve az írógéphez kapcsolódó szokatlan munkatársi viszonya. Az írógép Tandorit nem egy tárgyiasult eszközként kísérte végig közel ötven éven át, hanem alapfokú költői kiindulásként, költőtársként is. Gondoljunk az *Hommage Veszelszky Bélának* készített betűvers-sorozatára, ahol az írógép billentyűzetének jeleiből, betűiből Veszelszky festményeinek inspirációjára véletlenszerűen kerülnek egymás mellé a magyar ábécé betűi. Akárcsak a *Koppar köldüs* kötetre vagy *A gyalog jelölhetetlensége osztatlan mezőn* című rendhagyó, a költészeti sémákat megkérdőjelező verseire.

A *Tandori Vers Emlékhasáb* előlapján olvasható nyolcsoros vers a lét és a nemlét egymástól elválaszthatatlan lényegét ragadja meg. Tandori a földi lovag létbevetettségét, a kezdet és vég dimenzióinak kirajzolódó képét nem apokaliptikus látomássá, hanem mélyen emberi üzenetté fogalmazza. A vers feszes ritmusa soronként ugrál: ég–föld-, vég–kezdet, tűnni–újraeredni végpontjai között. Az emberi létezés végességéről szóló gondolatokat a vers utolsó két sorának felszólító hangneme azonban felülírja. Az örökké ismétlődő létezés értelme a vers utolsó sorának egyetlen gondolatába sűrítve olvasható: *visszaszeretni*. Ettől a gondolattól vált Jovánovics György szerint „minden idők egyik legnagyobb költőjének egyik legszebb alkotásává” a vers.

Így válik érthetővé az, miért ez a vers szerepel az általa készített *Emlékhasábon*. Ez a síremlék nem egyszerűen csak földi jele az emlékezésnek, nemcsak egy utalás Tandorinak minden korábbi irodalmi és beszélt nyelven történő határátlépésére, és nemcsak a temetőművészet egyik legkiválóbb alkotása, hanem Tandori sírversével egyenrangú, a végső bölcsességet magában hordozó emlékmű. A megszűnés, az elemekre való visszabomlás és az örök körforgás metaforája. A sírversen körbefutó betűpalástban megszűnik minden fogalmiság. Mély szobrászi önzetlenség és alázat tette a *Tandori Vers Emlékhasábot* az irodalom és a szobrászat csodálatos összjátékává.

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

SZIGETHY GÁBOR

Egy korty magyar bor XXII.

(Minek nevezzetek?) Régi mondás, régi tévedés: *Jó bornak nem kell cégér.*

Valóban nem kell: ha már ittam, ízleltem, szerettem azt a bort, és emlékszem rá – akkor nem kell reklámszagú csinnadratta; keresem, megtalálom, újra boldogan kortyolom.

De ha még soha nem ittam?

A borász tudja: el kell adni a bort. A vásárló a borkereskedésben nem a borással, csak a borospalackkal, a palack küllemével, és nem tartalmával találkozik. Nem a bort kóstolja, csak a palack formáját vizsgálja, nézegeti a színes ábrákat a címkén, silabizálja a számára néha érthetetlen ajánló szöveget.

Elgondolkodik, ha a palack oldalán azt olvassa: *Billikom*. Vajon mi fán terem a billikom? Aki tudja, mit jelent a német nyelvből magyarrá lett régi szó jelentése – *ünnepi serleg* –, kíváncsi lesz. A *Billikom* tehát ünnepi bor? Reménykedik. Vásárol. Ám akinek nézelődés közben eszébe jut Hamlet királyfi, Arany János fordítása, a Shakespeare-tragédia utolsó jelenete, amikor Claudius hangosan felkiált – *Bort billikomba!* –, és felidéződik emlékeiben a színházi pillanat, amikor a király mérgezett gyöngyöt dob a borral telt billikomba, megmondolja magát, és óvatosan visszahelyezi a polcra a *Billikom* nevű bort.

Minek nevezzetek? – bolyongott szerelmes álmaiban Petőfi Sándor.

*Minek nevezzetek,
Ha a merengés alkonyában
Szép szemeidnek esti-csillagát
Bámulva nézik szemeim,
Miként ha most látnák először...*

Minek nevezzetek? – újszülött borát először ízelve minden bölcs borász ezen töpreng, mert tudja: a jó bornak is kell a cégér.

2022. április 6-án Egerszalókon, borkóstoltatás közben ajándékozott meg Kőrösi Gyula egy szabálytalan méretű palack száraz vörösborral: *Egri cuvée, Estók Pincészet, 2004*. Többet a borról a címke nem árult el, csak a bor nevét: *Herz Dr*. Vajh' miért lesz egy egri bornak német neve? Ráadásul *doktor*?

Napokkal később, már otthon nyitom a palackot: a dugó gyönyörű, a tizennyolc éves bor színe

sötétlila, illata meglepően vonzó. Telefonon hívom, hallgatom Kőrösi Gyulát: *Német turistacsoportnak tartottunk borkóstolót. Ezt a bort kínáltuk, nem volt még neve a bornak. Mi általában Bikavért készítünk, de abban az évben a Kékfrankost elverte a jég, anélkül nincs Bikavér. Viszont gyönyörű volt a Biborkadarka, amely szőlőt sokan kevésre becsülnék. Ebben a cuvée-ben a Biborkadarka volt az alapbor, és mosolyogva magyaráltam jókedvűen iszogató német vendégeinknek, hogy a Biborkadarka nagyon egészséges bor, szívbetegeknek hatásos gyógyszer, egészségeseknek örömforrás, szíverősítő. A borkóstoló végén megkérdeztem a német hölgyeket, urakat: melyik borunk ízlett a legjobban? Többen mondták, hogy az utolsó, az a „szívdoktor”. Nem mi, hanem a borkóstolók nevezték ezt a bort így: Herz Dr.*

Gyorsan ürül a palack, a tizennyolc éves asztali vörösbor ma is kellemesen iható, jóízű itóka – volt. Tudatosítom magamban: bornak álcázott panacea, szíverősítő patikaszert ittam.

(Generosa) Számomra tökéletesen ismeretlen, korábban még a nevét sem hallottam bort ittam 2016. április 26-án. Népes társaságunknak a soltvadkerti borász, Frittmann János mutatta be a nemesített, új magyar fajtát: *Generosa, 2015*.

A szőlőnemesítés igényes, hosszadalmas, zsákutcákkal bonyolított folyamat. A *Generosa* – eleinte csak *K15* – Bíró Károly és dr. Hajdú Edit *teremtésnyelvére*: 1951-ben kezdték a nemesítést, Ezerjő és Piros Tramini volt a két alapfajta, Frittmann János 2011-ben palackozta először ezt a bort. Poharazás közben lelkesen méltatta társaságunknak az új magyar szőlőfajtát s a belőle készült pompás fehérbort: „A jövő egyik nagy fajtája, az egyik, ha nem a legnagyobb reménysége a magyar szőlőnemesítésnek.”

Új magyar szőlőfajta, nincs-neve-még bor: *Minek nevezzetek?*

Borbarátok körében sok éve már nagyon népszerű a Bakonyi Károly nemesítette szőlő és bor, a Cserszegi Fűszeres. A magyarul értők-beszélők körén kívül azonban nincs ember a földgolyón, aki ennek a bornak a nevét képes lenne érthetően-értelmesen kimondani.

K15: minek nevezzetek? – töprengtek a szőlőt nemesítők és a szőlőt termelő borászok.

Frittmann János szerint dr. Hajdú Editnek jutott eszébe a remek név: *Generosa*. A név nem hangzik magyarosan, de a világ minden táján érthető, ki mondható. Magyarul is muzsikál a latin gyökerű szó: *generosus* – nemes, jóféle; nagylelkű, lelkes. Értik az olaszok: *generoso* – nagylelkű, előkelő; ha szőlőről van szó: *vite generosa* – bőtermésű szőlőtő; ha borról: *vino generoso* – nemes bor. Mondják, ahogy mondják, nyelvük törvényei szerint, de értik az angolok, értik a franciák. A német borívó polgár számára – *Generosität* – ez a bor izgalmasan illatos nagylelkűség, nemesség.

Kortyolva a bort hívó embernek eszébe juthat *Szent Generosa*, annak a tizenhét vértanúnak egyike, akiket Karthágóban halálra ítélték, és Krisztus után 180. július 17-én lefejezték. Aki Rómában jár, kísérelhet *Generosa* katakombájához, az oda vezető *Via delle Catacombe di Generosán*. A dél-olaszországi, Palermo közeli falucska – *Polizzi Generosa* – lakója azt is hiheti: náluk termett ez a remek fehérbor.

Mindenkinek nagyon ízlett 2016. április 26-án a Budavári Önkormányzat dísztermében az új magyar bor. Mindenki egyetértett Frittmann Jánossal: „A bornak akkor kell jónak lenni, amikor isszuk. Az, hogy jó volt, vagy jó lesz, az senkit nem érdekel.” Aznap este mindenkit meghódított a *Generosa*, palackban még első születésnapját sem megélt új magyar bor.

2022. augusztus 2-án otthonunkban két palack *Generosa* arra vár, hogy feleségemmel kettesben megigyuk. Egy kétéves, tartályban gyermekeskedett és egy ötéves, hordóban felnőtté érett bor: *Kunsági Generosa, 2020. és 2017.*

Palackon címke, rajzos festmény: farkasszem néz velünk egy titokzatos pillantású kislány. A borász szerint a kétéves bor *könnyed, mégis kerek, frissítő, citrusos aromák jellemzik* – így igaz, de számunkra a nem egy értelmű, de sokféle hangulatot őrző kifejezés jellemzi valójában ezt a remek italt: *igazán vidám bor.*

Kortyolgom feleségemmel a nedűt: nemcsak a bor vidám, mi is jókedvűek vagyunk.

Az ötéves, hordós *Generosa* – állítja Frittmann János – illatában trópusi sárgahúsú gyümölcsök sorakoznak. Feleségemmel egyszerre kiáltunk fel: *ananász!* Ananász nem terem a Duna és a Tisza közé szorított Kiskunságban, de ananász illatú szőlő és bor – igen.

Kóstolgom a bort, vitatkozom Hamvas Bélával: „A soltvadkerti [a csengődinél] duhajabb és hangosabb. Egyszólamú bor, korcsmabor, a hideg ételeket szereti, a kolbászt, a hagymát. Ivási ideje főként a késő ősz, amikor kint köd van, esik az eső és a sár feneketlen.” Az ötéves *Kunsági Generosa* nem duhaj,

nem hangos, nem egyszólamú és nem korcsmabor. Nem hideg ételekhez, sokkal inkább frissen sült baltoni halakhoz, fogashoz-süllőhöz kínálná a borász. Ma este nincs köd, nincs sár, barátságosan süt be ablakunkon a nyáresti telihold: borkóstolásra elképzelni sem tudok kellemesebb időt.

Nemcsak Frittmann Jánostól hallottam 2016-ban, más bortudósok is sokszor elmagyarázták: különböző poharakban más és más a bor illata, íze. Nem hittem el, úgy gondoltam: *borász-bölcsélet*. Ma este eljött a nagy pillanat, úgy döntöttünk: pohárpróbát tartunk. Sorakoznak az asztalon a kiválasztott ivóeszközök: tokaji, fehérboros, pezsgős, bordeaux-i, nagyöblű bordeaux-i, burgundi, tulipános. Mindegyikben néhány kortynyi ötéves *Generosa*.

A tokaji pohárból mintha egy hordót nem látott fiatal bort innánk.

Fehérboros: feleségem csak az elmajszolt sárgabarack ízét érzi.

Pezsgős: alig érezhető a bor illata; talán nincs is?

Bordeaux-i: illata hosszan tartó, újra íze van a bornak, mint félórával ezelőtt, amikor először kóstoltuk.

Nagyöblű bordeaux-i: itt a fejbevágó meglepetés – hosszan érezni a *Generosa* aromáit, és ebben a pohárban egy illatár zúdul ránk.

Burgundi pohárban alig érezni a bor illatát, a tulipánosban végleg eltűnik.

Lehet, hogy igaza van a bor tudományához értő borászoknak: ötéves *Generosát* ezentúl csak nagyöblű bordeaux-i pohárból fogok inni. Abban tökéletes a Frittmann *Generosa*.

Az utolsó korty ötéves, hordós Frittmann *Generosa*, Hamvas Béla bölcsességével búcsúztatom: „Azzal, hogy korcsmabor, nincs szándékomban lebecsülni. Sőt. A korcsma civilizációnknak egyik legfontosabb intézménye, sokkal fontosabb, mint például a parlament. Az egyik helyen a sebeket osztják, a másik helyen gyógyítják.”

(Vizsolyi Kelyhesek) Vizsolyban – ahogy hajdan írták-mondták: Visolyban – a református templom tágas árudájában (kegytárgy, Biblia, könyv, bor, souvenir) vásároltam 2021 nyarán egy palack négyéves tokaji száraz Furmintot. Izgalmasan titokzatos, számomra értelmezhetetlen volt a bor neve. Nem a bort vásároltam meg, hanem a palackon díszelgő rajzos címkét: *Vizsolyi Kelyhesek, 2017.*

Vizsoly a református Károli Biblia (1590) szülőfaluja, de – Fényes Elek óbor illatú geográfiai szótárában olvasom – a kicsinyke helységben 1851-ben múltját feledtetve négyszer annyi katolikus élt, mint református.

A kelyhesek a huszita mozgalom mérsékelt irányzata 1430 és 1450 között. Képviselői nem akartak kiszakadni a katolikus egyházból, de a papok nemzetük nyelvén akartak prédikálni és az Úrvacsorát két szín alatt – *kenyér és bor* – kiszolgálni a hívőknek.

Kik lehettek azok a vizsolyi kelyhesek? S miért ez a neve ennek a bornak?

Olvasom a címkén: *Vizsolyi Református Pincészet. Termelte és palackozta Kiss István Pincészete, Tolcsva*. Kortyolom a bort: mára kellemesen íható itallá simultak benne a hajdani hitéleti háborgások. Eszembe jut evangélikus édesapámtól örökölt Károli Bibliám, a lapjai között őrzött, hajdan könyvjelzőként szolgált, kézzel írott öreg cédula. Valamilyen ősym nagyon szerette, lemásolta az ismeretlen, 17. századi poéta jó borért lelkesedő rigmusát.

*Igaz kántor torka az bortul megzendül
Úgy, hogy az híveknek fülök is megcsendül:
Kántorral poéta mind egy húron pendül.
Tapsolnak mindketten, mikor szőlő zendül.
Minap egy patrónus szegény voltom szánta,
Borral megitata – elmém azt nem bánta –,
Mert az sok szép verset csak úgy szórta-hányta:
Akkor én poémám ugrott s nem volt sánta.*

Verset nem írunk, szeretjük a bort, feleséggel napi gondokról csevegve ízlelgetjük az öt éves száraz tokaji Furmintot. Jó illatú, hibátlan dugó, a bor színe nem mélysárga, de átlátszó és tiszta. Az ital süreje szép nagy cseppekben folydogál lefelé pörgetés után a pohár belső falán. Ez a Furmint nagy bor soha nem volt, de az elmúlt öt évben nem öregedett, maradt, ami születésekor volt: délutáni beszélgetős bor. Iszogatás közben feleséggel egyeztetjük heti naptárunkat, nézeteltérünk, egy korty bor, nézetazonosulunk, mindkettőnknek minden pohár bor egyre jobban ízlik.

A kelyhesek ragaszkodtak a két szín alatti áldozáshoz. Az első magyar nyelvű Biblia-fordítók,

Újlaki Bálint és Pécsi Tamás (*Huszita Biblia*, 1450) így fordították *Máté evangéliumát*: „És vevé az kelyhet, és hálátat tőn, és adá azoknak, mondván: Igyatok ebből mend. Mert ez én vérem új törvénynek, ki sokakért elönttik bűnöknek bocsánatjára.” Pontos fordítás, Pápai Páriz Ferenc szerint: *Calix – pohár, kehely* (1708), Finály Henrik szerint: *pohár, kehely, serleg* (1884).

A katolikus Jézus Krisztus magyarul évszázadok óta kehelyből issza a bort az utolsó vacsorán: „Fölajánljuk neked Urunk! az üdvösség kelyhét, kérvén kegyelmedet...” (Pázmány Péter, 1606); „És vevén a kelyhet, hálát ada és nekik adá, mondván...” (Káldi György, 1626); „Azután vette a kelyhet, hálát adván odaadta nekik...” (Simon Tamás László o.s.b., 2017).

A református Jézus Krisztus magyarul évszázadok óta Nagycsütörtökön pohárban kínálja apostolainak a bort: „És vevén a poharat és hálákat adván...” (Károli Gáspár, 1590); „És mikor az pohárt vötte volna, és hálákat adott volna...” (Szenci Molnár Albert, 1612); „Azután vette a poharat és hálát adott...” (Magyar Bibliatársulat Bibliafordító Szakbizottsága, 2003).

Vizsolyi Kelyhesek – Tolcsván termett száraz Furmintot, szakrális múltat idéző bort iszunk: kehelyből vagy pohárból? Amit kezemben tartok, amibe a bort öntöttem, nevezhetem pohárnak, kehelynek, serlegnek... Amit pörgetek benne, a Vizsolyi Kelyhesek nevű száraz Furmint a lényeg: egy pohár borban – ma este bennünk! – kibékülnek, elsimulnak, emlékezésé oлдódnak évszázados hitviták.

Füst Milán bölcs szőlőművesére emlékezem, aki...

*leballag a hegyről s hol borpincék nehéz szaga terjed,
Puttonyát s számos szerszámaid hűs kamarába teszi
vissza...*

*S míg felenged a tél s a hordók kotyogó bora erjed,
Vidáman heverész és derűs kedvvel borocskáit issza
S tiszta bölcsességnek örül, amíg kívül hull a hó.*

Idén is nyilatkozhat adója 1+1 százalékaról

Személyi jövedelemadója egy plusz egy százalékkal idén is támogathat egy Ön által választott hazai civil szervezetet, vallási közösséget vagy a Nemzeti Tehetség Programot. A háború és az energiaválság a civil szervezeteket és az egyházakat sem kímélte, ezért most minden eddiginél nagyobb jelentősége van a felajánlásoknak. A nyilatkozat legegyszerűbben az eSZJA online felületén nyújtható be 2023. május 22-ig.

MUZSNAY ÁRPÁD

Dsida Jenő szülővárosában érettségizik

I. rész

A budapesti és beregszászi éveket követően az I. világháború talán legmozgalmasabb esztendejének napjaiban tér vissza a Dsida család Szatmárnémetibe. Így szülővárosában folytatja a költő Beregszászon elkezdett gimnáziumi tanulmányait, s érettségizik a Szamos-parti városban 1925 nyarán.

Meglehetősen rövid utalásokban, csupán néhány mondatot szentelnek e költőzésre, a vele járó iskolaváltásra az irodalomtörténészek.

Láng Gusztáv legújabb Dsida-monográfiájában erről a következőket írja: „1918-ban visszaköltöznek Szatmárnémetibe, az apa ugyanis, aki a háború első esztendejében orosz fogságba esett, ekkor tér haza, s e városba nevezik ki állomásparancsnoknak. Ettől kezdve a költő 1925-ig, családja 1926-ig itt él.”¹

Lisztóczy László (Dsida Jenő életének és munkásságának másik legjobb ismerője) a költői pályaképről szóló kötetében így tájékoztat: „Dsida Aladár csak a háború utolsó évében, 1918-ban került haza az orosz fogságból. Ekkor a szatmárnémeti vasútállomás parancsnokává nevezték ki, és családjával visszatért az élethalálharcát vívó Erdélybe.”² „Dsida Jenő a szatmárnémeti Pázmány Péter Királyi Katolikus Főgimnáziumban folytatta tanulmányait. Az impériumváltozást követően az intézmény a Liceul Mihai Eminescu³ nevet vette föl. Átmenetileg a helyi református gimnázium fogadta be őt és diáktársait, majd visszatértek korábbi iskolájukba.”⁴

Jelen pillanatig ismeretlenek a Dsida Aladár hadifogságból való szabadulásának, valamint a család Szatmárnémetibe való visszaköltözésének pontos dátumát bizonyító iratok, dokumentumoknak tekinthető újság- vagy egyéb közlemények. A Dsida család Szatmárnémetibe való „hazatérésének” időpontja az előző (a még beregszászi 1917–18-as) tanév júniusi zárása és az 1918–19-es szatmári tanév szeptember eleji kezdése közé, vagyis az iskolai beiratkozásokat megelőző hetekre tehető.

Megviselhette a költőt a költőzés, az édesanyja által említett betegség utóhatása, a dühöngő spanyolnátha miatti tanév eleji, egymást követő kényszerszünetek, az őszirózsás forradalom, majd pedig a tanácsköztársaság és ez utóbbinak Szatmárnémetiben már 1919. április 19-én véget vető – teljesen új helyzetet teremtő – román megszállás.

A beregszászi tanulóévekben végig tiszta jeles Binder Jenő szülővárosában a „jók” közé csúszik vissza.⁵

Az első világháború utolsó esztendeje hangulatának és történéseinek valós megítélése céljából érdemes idéznünk az 1918–19-es tanév értesítőjének *Az iskola 1918–1919. évi életéből* című fejezete néhány mondatát:⁶

A világháború legzavarosabb esztendejét élte át iskolánk a lefolyt tanévben. Bár az évet rendes időben kezdtük meg, s a tanulók felélénkült szorgalma szép eredménnyel kecsegtetett, külső körülmények miatt csakhamar félbe kellett hagyni az iskolai munkát. Ugyanis a világszerte dúló és városunkban is pusztító spanyol influenza miatt, bár ez éppen a középiskolai ifjúságból szedett legkevesebb áldozatot, szakértők javaslata alapján a hatóság szeptember 23-án bezárta az iskolát. A szünetelés többszöri meghosszabbítással egészen november 25-ig tartott. Azonban alig nyílt meg az iskola, a járvány újból nagyobb erőre kapott, s így a városi hatóság 1918. december 3 – 1919. január 3. napjaira ismét tilosnak jelentette ki az iskolai munkát; tehát az előadások újból szüneteltek. [...]

Eközben beállott a harcban álló hadsereg teljes összeomlása. Visszaözönlő katonákkal együtt visszatértek tűzhelyükhöz és foglalkozásukhoz népfőlkelő szolgálatot teljesítő tanáraink is. [...]

Az állami életben előállott nagy megrázkódtatások erősen éreztették hatásukat az iskolával. [...] Ezt a felfordulást végigszenvedte iskolánk is teljes mértékben. Külsőleg abban

nyilatkozott ez meg, hogy Papp Aurél tanár mint a tanácsköztársaság politikai megbízottja április 12-én Bagossy Bertalan igazgatót és ennek akkori betegségében helyettesét, Groza Ferenc tanárt elmozdította az intézet kormányától, és Mlinarecz Lajos ideigl. r. tanárt mint „főbizalmi”-t bízta meg az iskola vezetésével. De hogy az ifjúság lelkében micsoda helyrehozhatatlan károkát idézett elő annak a rendszernek számos intézkedése, azt csak a jó Isten tudhatja.

A kommunizmus által megvalósított boldogságtól április 17-én a székely hadosztály szabadított meg bennünket, április 18-tól kezdve pedig [valójában egy nappal később: április 19-én történt – M. Á.] a városba bevonult megszálló román kir. csapatok biztosították a régi rendet. Az igazgató ismét átvette az intézet vezetését. [...]

Május 1-én megjelent az igazgatói irodában Brebán Sándor nagybányai gör. kath. esperes plébános úr, s megbízólevelét felmutatván igazolta, hogy őt a nagyszebeni román kormányzótanács Szatmár vármegye közoktatásügyének vezetőjévé tette. Előadta, hogy kapott utasításai értelmében az intézet további működését s a tanév befejezését csak abban az esetben engedheti meg, ha a tanári kar teljesíti a következő kívánalmakat: 1) Aláír egy nyilatkozatot, melyben kötelezi magát, hogy a nagyszebeni kormányzótanács rendeleteinek engedelmeskedik. 2) A román nyelvet minden osztályban valamennyi tanulóra nézve kötelező tantárggyá teszi. 3) A magyar történelem tanítását beszünteti. A tanári kar a kívánalmaknak eleget tett.⁷

4. szám. *Prinder Leon*

S. Kath. vallású, született *1897* évben *augusztus* hónap *24* napján.

Szül. helye: *Bánanemeth, Szatmár* vármegyében, ...

Polgári állása: *háziapostás*

illetékeségi helye: *Szatmárnémeti (Kisvárdánál), Szatmár* vármegyében.

Nevezett tanuló az *1919-20* isk. évben a szatmárnémeti református főgimnázium *II/c* osztályába járt és *alacsony* osztályzati bizonyítványt érdemelt.

	Az I-ös félév végén	Az isk. év végén	Észrevételek
Magaviselet:	<i>jó</i>	<i>jó</i>	
Szorgalom:	<i>jó</i>	<i>jó</i>	
Vallásán:	<i>jó</i>	<i>jó</i>	
Magyar nyelv:	<i>jó</i>	<i>jó</i>	
Latin nyelv:	<i>alacsony</i>	<i>alacsony</i>	
Görög nyelv:			
Görögpótló irodalom:			
Görögpótló rajz:			
Német nyelv:			
Történelem:	<i>alacsony</i>	<i>alacsony</i>	
Földrajz:	<i>alacsony</i>	<i>alacsony</i>	
Természetrajz:			
Természettan:			
Ménektan:			
Rajzoló mértan:	<i>alacsony</i>	<i>alacsony</i>	
Bölcsészeti előtan:	<i>alacsony</i>	<i>alacsony</i>	
Egészségtan:			
Román nyelv:	<i>alacsony</i>	<i>alacsony</i>	
Testgyakorlat:	<i>alacsony</i>	<i>alacsony</i>	
Egyházi éneklés:	<i>alacsony</i>	<i>alacsony</i>	
Műeneklés:			
Szépítés:			
Gyorsírás:			
Szabadkézi rajz:			
Írást és dologzatokat kitölti alakja:	<i>maradjon</i>	<i>maradjon</i>	
Elmulasztott leckéiről száma:	igazolt	igazolatlan	
A tanári testület zárt értekezési ülésén:	<i>alacsony osztályba feljuttat</i>		
Az újraoltás kötelezettségének:	<i>eleget tett</i>		
Tandíjmentes volt vagy segélyezett?			
Élvezett-e ösztöndíjat és mely alaphól?			
Kelt Szatmár-Németi, 1920. június hó 10. napján.			
<i>M. J. ...</i>			

ROMANIA - ARHIVELE NATIONALE - SATU MARE

Az igazi kálvária a következő tanévben kezdődött, az 1919–1920-as, majd az azt követő esztendő az eddigieknél is komolyabb megpróbáltatásokat hoztak. Olyan változásokat, amelyekről (évi iskolai értesítők megjelenésének hiányában) csak 1921-ben, az 1920–1921-es iskolai évről kiadott értesítő *Az 1920–21. iskolai év története* című fejezetében számolt be Scheffler János akkori helyettes igazgató, az egyházmegye később boldoggá avatott, mártír püspöke.

Hadd idézzük sorait! Számtalan, napjainkban ismétlődő, visszaköszönő történeésekről, a román hatalom jól ismert taktikázásairól szólnak.

1919. július 13. és 14. napján a román közokt. kormány a szatmárnémeti kir. kath. Főgimnázium szép, új épületét és minden felszerelését az intézet akkori igazgatójától, Bagossy Bertalantól átvette. Augusztustól ebben az épületben helyezték el a helybeli román állami líceumot és annak internátusát. Ily módon a régi kath. gimnázium növendékei hajlék nélkül, tanárai pedig foglalkozás nélkül maradtak. A szatmári kath. püspökség érintkezésbe lépett a helybeli ref. főgimnázium fenntartó testületével, és módot találtak arra, hogy a kath. gimnázium régi tanárai és tanítványai ideiglenesen a ref. főgimnázium keretében helyezkedjenek el. Nem emlékezhetünk meg a hányatott 1919–20. tanévről anélkül, hogy hálás szívvel ne köszönnök meg a testvérgimnáziumnak azt a kollégialis vendégszeretetét, amellyel a hajléktalanság évében befogadott bennünket.⁸

Érdeemes e példaértékű megoldásról kissé részletesebben szólni, idézni a szatmári református főgimnázium, valamint az azt fenntartó Lános-templom református egyházközsége presbitériumának évekkal Reményik Sándor *Templom és iskola* című verse prózában megfogalmazott mondanivalójával rimelő határozatáról.

A Lános-templom presbitériumi jegyzőkönyvei tanúsága szerint⁹ 1919 közepén a református egyház vezetősége többször is foglalkozik az oktatás ügyével. A július 6-ra datált gyűlés jegyzőkönyvében¹⁰ például a következőket olvashatjuk:

Lelkész elnök jelenti, hogy a román megszállás folytán iskoláink tetemes államsegélytől estek el, hogy nincs módjukban a működő tanároknak a megélhetést biztosító fizetést folyósítani; vajon az államsegélyeket a jövőben folyósítani fogják-e, kérdés tárgya, amennyiben a folyósításért az iskoláinknak autonómiájukba vágó jogairól kellene lemondaniuk, ezért indítványozza, hogy [a] presbitérium tegye megfontolás tárgyává, hogy az iskolák eddigi államsegélyét legalább részben pótolja [...]

[...] Presbitérium tudatában van annak, hogy iskoláink a közel jövőben a magyarság erős bástyái tartoznak lenni, a maga részéről mindent megtesz, hogy azok anyagiakkal ne küzdjenek, sőt, kívánatosnak tartaná az elemi iskola szervezését vagy legalább a képzéssel kapcsolatos gyakorló iskola tovább folytatását.

Ennek az álláspontnak köszönhető az 1919. augusztus 30-i gyűlés egyhangú álláspontja:¹¹

Lelkész elnök jelenti, hogy a román megszállás következtében a magyar iskoláztatás vesztélyben van, azt a román kath. egyházzal teljes egyetértésben kell elintézni, mivel a kath. gymn. román lyceum számára lett lefoglalva, a gimnáziumra nézve az az egyezés jött létre, hogy az ott alkalmazott tanárok gimnáziumunkban mint óraadók szerepelnek, növendékeket létszámra való tekintet nélkül vesz fel, a jelleg református marad, a gimnázium és felső leányiskola tekintettel a tandíjmelésre deficittel nem fog küzdeni [...]

Bakcsy Gergely, a Református Főgimnázium igazgatója mindezeket így foglalja össze:

Az 1919–20. évi iskolai év úgytanítási, nevelési, mint anyagi szempontból a leggondterheltebb évek közé számítható.

Köztudomású, hogy 1919. szept. 1-től kezdődően a magyar állami és kir. kath. főgimnáziumnak működése megszűnt. Ez iskolák tanulói igyekeztek a felekezeti főhatóságok vezetése alatt álló intézetekben elhelyezkedni.

Jól látta e körülményt úgy főgimnáziumunk, mint a kath. iskolaszék vezetősége, és idejében megtörtént minden szükséges intézkedés arra, hogy a volt kir. kath. főgimnázium tanítványait intézetünk befogadhassa.

Megállapodás jött létre a két vezetőség között olyan formán, hogy igazgatótanácsunk megnyitja iskolánkat a volt kir. kath. főgimnázium tanulói előtt, a kath. egyház iskolaszéke pedig gondoskodik a szükséges helyiségekről.

E megállapodás alapján igazgatóságunk azonnal érintkezésbe lépett a volt kir. kath. főgimnáziumnak foglalkozás nélkül maradt összes tanáraival, és igyekezett őket megnyerni arra, hogy mint óraadó tanárok intézetünknel vegyenek részt az oktatás és nevelés nagy munkájában. Ezt szíves készséggel megígérték [...]

E helyen is köszönetet mondunk nekik szíves támogatásukért és áldozatkész munkásságukért.¹²

A teljesség kedvéért tegyük hozzá: a példás együttműködésnek, egymás segítségének nem ez volt az első esete. Már a Dsida Jenő szatmári iskolaévei előtti esztendő, az 1917–18-as tanév értesítőjében olvashatjuk, hogy a háború idején másfél évre katonai célokra foglalták le a katolikus gimnázium 1912-ben átadott impozáns és korszerű új épületét, s akkor is a reformátusok segítették ki őket.¹³

Az 1919–20-as tanévről (az eddigi kutatások szerint) a Szatmárnémeti Római Katolikus Főgimnázium az előző évek hagyományait kényszerből mellőzve évi értesítőt nem adott ki. Ezzel is magyarázható, hogy ennek a tanévnek a röviden összefoglalt történetét a következő év kiadványának, a már részben idézett *Az 1920–21. iskolai év történetéhez* című fejezet tartalmazza.¹⁴ A romániai magyar nemzetiségi oktatás kezdeteivel, Dsida Jenő szatmári iskolaévei légkörével való ismerkedés céljából is érdemes idéznünk a tájékoztató szöveg néhány mondatát:

Az 1920–21. évre azonban már saját otthont akartunk magunknak teremteni. A katolikus közvélemény egyetértett abban, hogy Pázmány gimnáziumát mindenáron föl kell támasztanunk.

Ennek a közhangulatnak az iskolaszék 1920. május 12-i gyűlésén egy memorandum-ban Dr. Göbl Alajos úr adott kifejezést. Az iskolaszék legnagyobb lelkesedéssel teszi magáévá az eszmét, és a püspökséghez terjeszti. Az egyházi hatóság jún. 5-én (746. sz. a.) kelt válaszában maga is feltétlenül szükségesnek tartja. [...] E célból meg is teszi az első lépéseket. A róm. kath. tanítóképzőben ad a gimnáziumnak helyiséget. Az előkészítés munkáival Dr. Scheffler János hittanárt bízta meg [...]

Július 1., 2. és 3. napján megtartottuk az első beiratkozást. Közel 200 tanuló sietett magának helyet biztosítani a kath. gimnáziumban. [...]

Szeptemberben minden készen várta már a növendékeinket. [...]

Javában folytak a beiratkozások, amikor villámcsapásként sújtott be a hír, hogy a mi új otthonunkat, a kath. tanítóképző épületét és felszerelését a közokt. államtitkárság román áll. tanítóképző céljaira akarja lefoglalni.¹⁵

Kihallgatások, beadványok... – a szokásos romániai húzd meg, ereszd meg taktikai lépéseivel összhangban, kihasználva ugyanakkor a román belügyminiszter szatmári látogatását is, közben előre látóan külön küldöttséget menesztve Bukarestbe tartják meg az évnnyitót, s próbálják a tanévet normálisan elkezdni és folytatni.

Alig kezdtük meg az előadásokat, mikor kézhez vettük a közokt. államtitkárság parancsát, amely szerint a tanítóképző épületét és felszerelését rögtön át kell adnunk a román áll. tanítóképző és internátus céljaira.¹⁶

A püspökség ezzel kapcsolatos levelezése, az új államhatalom (felső és helyi szinten egyaránt) gyakran egymásnak ellentmondó, nacionalista töltetű, tanüggyel kapcsolatos utasításainak gyűjteménye a szatmári állami és püspöki levéltárban eddig nem került elő. Feltételezhető, hogy az 1920. szeptemberi utolsó jóváhagyás, valamint az 1921–22-es tanév komolyabb zökkenők nélküli megkezdése és folytatása áttételesen kapcsolatba hozható a trianoni békeszerződés közelségével, az Európában tekintélyt kivívni igyekvő óvatoskodó román rezsimek törekvéseivel.

A római katolikus egyház szatmári püspöksége közüggé tudta tenni a főgimnázium segítségének, normális működésének támogatását. Messzemenően igaz, amit Scheffler János helyettes főgimnáziumi igazgatóként az 1921–22-es tanévvel kapcsolatosan követendő példaként említi:

A lefolyt iskolai évben iskolánk kénytelen volt anyagi tekintetben teljesen magára támaszkodni. Iskolai díjából fedezte minden kiadását. Érthető tehát, hogy jóra való szegénysorsú tanulónk csak nagy küzdelem és áldozat árán tudták volna folytatni tanulmányaikat, ha a jótékony intézmények és a nagyközönség nem dolgozott volna együtt velünk abban, hogy a mi gyermekeink is tanulhassanak. Istennek és sok jó szívnek – régi alapítóknak és új adakozóknak – köszönhetjük, hogy aligha van a környéken magyar tannyelvű kath. iskola, amely tanulóinak annyi anyagi támogatást tudott volna juttatni, mint intézetünk.¹⁷

A látszólag normalizálódás útján haladó intézetet azonban az 1922–23-as tanév végére megszüntetik, elveszti az iskola (mint hozzá hasonlóan a többi erdélyi magyar egyházi tanügyi létesítmény) a nyilvánossági jogot, s hogy az épületet román tanítóképzővé alakíthassák, az 1923–24-es tanév II–VIII. osztályos tanulóinak, az egykori Szatmárnémeti Római Katolikus Gimnázium diákjainak az Eminescu Líceumban biztosítanak helyet – a magyar oktatás fokozott megszüntetésére, elsorvasztására törekedve, hiszen magyar tagozatú I. osztályt 1923 őszén már nem indítanak.

A szatmári fejleményekről meglehetősen hiányosak az ismereteink. A püspöki levéltár ezen időpont iskolaügyeivel foglalkozó iratainak gyűjteménye vagy eltűnt, vagy valahol lappang. Ugyanakkor – minden bizonnyal a cenzúra egy sajátos eljárása miatt – Szatmárnémetiben egyetlen ép értesítője sem maradt fenn ennek az iskolai évnek. Az értesítők magánszemélyek által féltve őrzött, valamint a Szatmárnémeti Római Katolikus Püspökség levéltárából a jelenlegi Hám János Római Katolikus Iskolaközpont könyvtárába került példányai mindegyikéből barbár módon kitépték az iskolai év életére és a tanítás menetére vonatkozó – többnyire a 7–18. (esetenként még az azokat követő) – lapokat. Sértetlen értesítőt (az egykori köteles példányok egyikét) őrzik azonban a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban. Dávid Gyula irodalomtörténész hívta fel erre figyelmünket, jelezve, hogy abban *Az 1922–23. iskolai év története*, valamint a *Nevelés, tanítás* című fejezetek teljes terjedelmükben olvashatók.

Az említett csonkítás ellenére a kiadvány különböző részeiben – a sorok közt – a felekezeti iskola küzdelmeivel kapcsolatos alapvető információk megtalálhatók.¹⁸ Az 1922–23-as iskolai értesítő *Épület, felszerelés* fejezetében olvashatjuk a következőt:¹⁹

Ez az 1922/23. iskolai év is a róm. kath tanítóképző épületében folyt le. A püspök úr Ónagyméltósága a tanítóképző működését egyelőre megszüntette, és a tanítóképző épületét, felszerelését 796/1922 sz. rendeletével a gimnázium használatára engedte át.

Így mintegy saját épületében, dúsan felszerelt rajz-, tornaszertárral, természettani szertárral indulhatott meg az oktatás. [...]

Mivel ez az épület a telekkönyvben még mindig „kir. kath főgimnázium” néven szerepel, a minisztérium államvagyonnak nyilvánította, a törvényszék [...] a román állam nevére be is kebelezte. Hivatalosan az állam tulajdonába május 12-én vette át Széles Jenő liceumi igazgató és Sándor Viktor törvényszéki elnök, Pteancu Sándor dr. vezérigazgató úr.²⁰

Az 1922–23-as tanév értesítőjének *Magántanulók és évvégi vizsgálatok*, valamint a *Tudnivalók a jövő iskolai évről* című fejezetei²¹ rögzítik a szomorú valóságot, a nem várt és elszenvedett tortúrákat.

A gimnázium nyilvánossági jogának megfosztása következtében a tanulóknak összefoglaló vizsgálatra kellett megjelenniük. Különben az évvégi vizsgálatok elmaradtak volna. A vizsgálatok az Eminescu-liceum igazgatójának: Széles Jenő dr.-nak vezetésével szintén az Eminescu-liceum tanáraiból alakult bizottság előtt folytak le megértéssel, jóakarattal. A vizsgálatokon a mi tanáraink kérdeztek, azok, akik az év folyamán tanították a növendékeket. [...] Mondanunk sem kell, hogy különösen az alsóbb osztályokra nézve itt-ott kedvezőtlen volt a szokatlan vizsgáztatás. [...]

Mindazoknak, akik a gimnázium V. osztályába akartak fellépni, abszolutoriumra kellett jelentkezniük [...]. Rendes érettségi dolgozatot írtak a román, magyar nyelvből meg meny-

nyiségtanból, és feleltek az említett tárgy egyikéből [...] A román nyelvből mindegyik tanuló gyöngének találta a bizottság [...] az igazgatóság kérte a tanker. Főigazgatóságot, kivételesen engedélyezze, hogy szeptemberben úgy a dolgozatok alapján, mint a felelet miatt 1 évre visszavetett tanulók is ismételhessék meg az abszolutoriumot. [...]

Az eddigi intézkedések szerint tanáraink és osztályaink nem folytathatják tovább működésüket mint szatmári román. kath. főgimnázium. A Mihai Eminescu liceumnak azonban lesz magyar tannyelvű tagozata is, amelyre összes növendékeink beiratkozhatnak. [...]

Azok a IV. osztályt végzett és az abszolutóriumon vizsgázott tanulók, akik a gimnázium V. osztályába óhajtanak lépni, utasítást a nyári szünet alatt fognak kapni. Arra azonban már most készüljenek, hogy a román nyelvből mindnyájan megismétlik a vizsgálatot.

Nyomatékosítva a bizonytalanságot ezzel zárul a tájékoztató: „A fontosabb tudnivalókat kellő időben közölni fogjuk az újságokban.”

Beregszász elhagyását követően tehát az érettségit megelőző esztendő mindegyik tanéve stresszek sorozatával teli. Az őszirózsás forradalom, majd a kommün, a spanyolnátha és a skarlát – a fiatal költő gyenge egészségi állapota –, a román megszállást követő, oktatás körüli (fentebb is vázolt) bonyodalmak, valamint édesapjának, Dsida Aladárnak a háború végi hónapok és az impériumváltás okozta bizonytalan helyzete hatottak a beregszászi iskola éveiben jeles előmenetelű diák tanulmányi eredményeire. Az iskolai értesítők, valamint a fellelhető anyakönyvek tükrözik ezt.

Mindenképp feltűnő, hogy az 1917–18-as tanévben a beregszászi Magyar Királyi Állami Főgimnázium I. B osztályos kitűnő, tiszta jeles tanulója Szatmárnémetiben a Királyi Katolikus Főgimnázium II. B osztályában folytatva tanulmányait csak a jók között szerepel, majd a Református Főgimnázium által az 1919–20-as iskolai évben befogadott III. C osztályos tanulójaként csupán elégséges minősítésben részesül. Az 1920–21-es tanévben az újraalakított, szárnyaló reményekkel induló, Pázmány Péter nyomdokait követni akaró római katolikus főgimnázium diákjaként (korántsem véletlenül) ismét a legjobbak közt találjuk a még Binder Jenő névre hallgató költőt – csupán történelemből van 2-es osztályzata, a többi tantárgyból 1-essel büszkélkedhet az iskola IV. gimnazista tanulójaként.

Kimagasló eredményt ér el V. gimnazista korában. A tanév során ez az iskolai év adott legtöbbet az első világháború kezdete óta eltelt évtizedben a példás oktatói és nevelői tevékenység visszaállítása szempontjából. Arra lehetett számítani, hogy minőségi oktatásra törekedve Boromisza Tibor püspök elképzelései valóra válnak, példásan alkalmazkodni tud a főgimnázium az új körülményekhez.

Dsida Jenő számára is kivételesen kedvező az 1922–23-as tanév. Kiváló növendéke osztályának, s nyolcadmagával az a megtiszteltetés éri, hogy az iskolai értesítőben vastag betűkkel nyomtatják a nevét – ráadásul, akárcsak az előző esztendő, az 1921–22-es tanév értesítőjében (az 1923-as nyári kolozsvári névváltoztatási döntés életbe léptetését megelőzően) nem Binder Jenőként nevesítve. Az már a nyomda ördögének, korrektori hibának tudható be, hogy meglehetősen változatos módon jelent meg a neve. Az 1921–22-es értesítőben az V. gimnazisták névsorában s helyett zs-vel írva, míg a következő tanévről szólóban *Dzida* formában. De ugyanakkor a dicséretet és jutalmat kaptak felsorolásában az 1921–22-es esztendő értesítőjében helyes formában, az 1922–23-as tanévben azonban a könyvjutalmat kaptak közt zs-vel szerepel.

Csak hab a tortán, hogy a nyilvánossági jogukat elvesztő és az Eminescu Líceum gyámsága alá került szatmárnémeti római katolikus fiúosztályok névsorában ötödikesként Binder Eugen-ként találhatjuk meg.²²

Dsida Jenő költői indulása, figyelmet keltő és elismerést kiváltó szárnypróbálgatásai ezekre az esztendőkre tehetőek. Láng Gusztáv legutóbbi monográfiájának *A pályakezdő versek* című fejezete foglalkozik részletesebben ezzel.²³

Állítása szerint 1922 őszétől 1925 karácsonyáig ötszáznál több költeményt írt, s próbálta azokat Erdély különböző sajtótermékeiben megjelentetni. Irodalomtörténet-írásunk még adós annak tisztázásával, hogy költőnknek a Benedek Elekhez írt levelében említett²⁴ „sok helyre írok” állítás a Cimborán kívül milyen erdélyi lapokra vonatkozik. Pillanatnyilag nagyon szerények az ismereteink a verscímetek és a feltételezhető sajtóorgánumokat illetően.

JEGYZETEK

¹ LÁNG Gusztáv, *Dsida Jenő költészete*, Savaria University Press, Szombathely, 2021, 7. (Megjegyzi Láng Gusztáv, hogy „a költő gyerekkorára vonatkozó adatok anyjának, Dsida Aladárné Tóth Margitnak szóbeli közlései”.)

² LISZTÓCZKY László, *Ég és föld közt lebegő örök gyermek. Dsida Jenő pályaképe*, Dsida Jenő Baráti Kör–Kráter Műhely Egyesület, Eger–Pomáz, 2020, 24.

³ A két világháború között az iskola neve: Liceul de Stat Mihail Eminescu din Satu Mare – lásd az érettségiző Dsida Jenő 1924–25-ös tanévének értesítőjét: Anuarul al VI-lea al Liceului de Stat Mihail Eminescu din Satu Mare pe anul școlar 1924–25. Publicat de Dr. Eugen Seleș directorul liceului. Tip. Tipografia „Corvin” S. A. România Satu Mare. Román állami iskola, amit 1919-ben hozott létre az új hatalom. Az 1924–25-ös tanévről szóló értesítője ezért a hatodik a sorrendben. Jelenleg a névadó költő nevét „Mihai”-nak írják. Az intézmény neve napjainkban: Colegiul Național „Mihai Eminescu” din Satu Mare. Magyarul: „Nemzeti Kollégium” vagy „Főgimnázium”.

⁴ LISZTÓCZKY, i. m., 27.

⁵ Lásd a *Szatmárnémeti Kir. Kath. Főgimnázium 1918–1919. évi Értesítőjét*. (Szatmár-Németi Simon József Könyvnyomdája, 1919, 25.)

⁶ *Uo.*, 6–11. (A szövegben a tanácsköztársaság kapcsán emlegetett Papp Aurél (1879–1960) azonos az érkávási román görögkatolikus pap fiával, Ady Endre jó barátjával, a későbbi években Aurel Popp néven ismertté vált szatmári képzőművésszel.)

⁷ Szinte szó szerint, hasonlóan számol be ezekről a történeésekről a *Szatmárnémeti Református Főgimnázium 1918–1919 évi negyvenkilencedik Értesítője* (szerk. BAKCSY Gergely igazgató, 1919, Északkeleti Könyvnyomda, Szatmár-Németi) 4. lapján az *Adatok a főgimnáziumnak 1918–1919. évi történetéhez* című fejezetben.

⁸ A *Szatmári Római Katolikus Főgimnázium Értesítője az 1920–21 iskolai évről*, közzéteszi dr. SCHEFFLER János helyettes igazgató, Nagybánya, Nyomatott Morvay Gyula Könyvnyomdájában, 1921, 9–14.

⁹ Presbitérium jegyzőkönyvei 1918–1924 című kötet – a Lános-templom egyházközségének levéltárában.

¹⁰ *Uo.*, Az 1919. évi gyűlések tárgyai közt a 48. számú jegyzőkönyv.

¹¹ *Uo.*, 65. számú jegyzőkönyv.

¹² A *Satu-Mare-i Református Főgimnázium 1919–20. és 1920–21. évi ötvenedik Értesítője*, szerk. BAKCSY Gergely igazgató, 1921, Északkeleti Könyvnyomda, Satu Mare, 3.

¹³ A *Szatmárnémeti Kir. Kath. Főgimnázium 1917–1918. évi Értesítője*, Szatmárnémeti, nyomtatott a Pázmány Sajtó Könyvnyomdában, 1918, 5. (Összeállítója nincs feltüntetve, de az Bagossy Bertalan igazgató lehetett.)

¹⁴ Lásd A *Szatmári Római Katolikus Főgimnázium Értesítője az 1920–21 iskolai évről*, közzéteszi dr. SCHEFFLER János helyettes igazgató, Nagybánya, nyomtatott Morvay Gyula Könyvnyomdájában, 1921, 9–14.

¹⁵ *Uo.*, 9., 10., 11.

¹⁶ *Uo.*, 12. A jelenlegi Colegiul Național „Doamna Stanca” – „Doamna Stanca Nemzeti Kollégium” Stefan cel Mare (volt Kazinczy Ferenc utca) 5. szám alatti épületéről van szó.

¹⁷ A *Satu Marei (Szatmárnémeti) Róm. Kath. Főgimnázium Értesítője Az 1921–22. iskolai évről*, közzéteszi dr. SCHEFFLER János h. igazgató, Satu Mare (Szatmárnémeti). Nyomatott Simon József könyvnyomdájában, 1922, 37.

¹⁸ A *Sätmari (Szatmárnémeti) Róm. Kath. Főgimnázium Értesítője az 1922–23. iskolai évről*, közzétette RÓNAI János igazgató, Sätmar (Szatmárnémeti), nyomtatott Simon és Vescan Könyvnyomdájában, 1923.

¹⁹ *Uo.*, 46.

²⁰ Érdekességként jegyezzük meg, hogy Pteancu Alexandru – Pteancu Sándor Ptyánk Sándor néven – Nagykárolyban négy esztendőn keresztül Ady Endre osztálytársa volt. Érdemes idéznünk a nagykárolyi iskolájával szembeni magatartását, gesztusát: „A régóta sejtett vég 1923. szeptember 9-én következett be, amikor dr. Pteancu Sándor g. kat. pap, főinspektor megbízásából egy városi bizottság a román állam részére átvette dr. Schweighoffer János igazgatótól a gimnáziumot. Az intézet megfojtója Ptyánk Sándor néven 8 évig volt növendéke és felszolgáló fiú a piarista rendházban. Maga mondotta: »En mint szegény oláh gyerek kerültem ide a piaristák gimnáziumába. Szorgalmam, szerénységem révén annyira szerettek a tanárok, hogy a piaristák valósággal a tenyerükön hordoztak, és így elvégezhettem az iskolát úgyszólván egy bani kiadás nélkül. Minden okom megvan arra, hogy hálás legyek egykori Alma Materem irányában. És mégis mit tettem? Azt az iskolát, amely engem keblén melengetett, felnevelt, az első alkalommal ezzel a saját öklömmel zúztam agyon. Erre büszke vagyok és büszke leszek, amíg élek...« Büszkeség lehetett a főinspektor úrban, erkölcsi érzék és becsületérzés annál kevesebb.” A *Nagykárolyi Római Katolikus Gimnázium Évkönyve az 1941–42. tanévről*, Tóth és Komáromy Nyomda, Nagykároly, 1942, 21. Az iskola fennállásának CCXVIII. évében szerkesztette: KERKAI József dr. igazgató.

²¹ *Uo.*, 23–24., 59–60.

²² *Anuarul al IV-lea al Liceului de Satat Mihail Eminescu din Satu Mare pe anul școlar 1922–1923*, publicat de Dr. Eugen Seleș directorul liceului, tipografia Simon și Vescan, Satu Mare, 1924, 47. A VI. osztályosok névsorában Binder Eugen a második. A költő öccse, a II. gimnazista Dsida Aladár a 39. lapon közölt osztálynévsorban található.

²³ LÁNG, i. m., 22–40.

²⁴ *Uo.*, 18–19.; BENEDEK Elek *irodalmi levelezése*, közzéteszi SZABÓ Zsolt, Kriterion, Bukarest, 1979, I., 255–257.

BOZÓK FERENC

Bús és bős magyar költők

BOZÓK FERENC (1973) Budapest

Szomorúak vagy bőszek voltak a magyar jeles klasszikus költők akkor, amikor búsak voltak? Különös kérdés, és máig hálás vitatéma. Nem mindig olyan könnyű ebben minden esetben dűlőre jutnunk. Íme, egy Petőfi-idézet, amelyben nehéz eldönteni, hogy a közéleti vitát folytató kávéházi ifjak búsak vagy feldúltak voltak: „A kávéházban még csak néhány fiatal ember volt, kik nagy busan politizáltak” (Részlet Petőfi Sándor 1848-as naplójából). Természetes, hogy számos közismert idézetet tudunk hozni a *bús* melléknév elsődleges jelentésére, azaz amikor azt jelenti, hogy a bús személy, állat, természeti jelenség vagy egyéb bánatos, szomorú. „Mi ördögért vagy úgy a búnak eredve?” (Petőfi Sándor: *János vitéz*); „Hallod-e a fülemülét, / fülemüle bús énekét?” (Petőfi Sándor: *Ereszkedik le a felhő*). Czuczor Gergely és Fogarasi János *A magyar nyelv szótára* című munkájukban a szónak csupán közismert jelentését közlik, azaz bús, tehát bánatos, szomorú és ezek szinonimái. Meg kell jegyezni, hogy Vámbéry Ármin ezt a szűkített jelentést az említett nagy opus megjelenésekor azonnal kifogásolta is, hiányolta a szó többi jelentését.

*A magyar nyelv nagyszótárát*¹ is segítségül hívom. Eme jeles és legújabb (2021. július 16-án jelent meg a VIII. kötete) szótárunk a *bús* melléknévünknek alapjelentései mellett megadja két, ma már jószerivel feledésbe merült jelentését is. Eszerint egyfelől a *bús* szavunk a régmúltban jelentett borúsat és sötétet is, valamint elsősorban az irodalmi és főként lírai szövegekben bőszet, dühöset, indulatosat is. A török nyelvemlékek alapján semmi kétségünk nem lehet afelől, hogy a *bosszant* ige nyelvünkben török jövevényszó (*busan*).² Az ótörök nyelvemlékek ismernek egy *bus* igét, amelyet Clauson etimológiai szótára így értelmez: *to be irritated, annoyed*.³ *A Magyar Nyelv Értelmező Szótára*⁴ ezzel a felvetéssel tömörebben, kisebb terjedelemben, csekélyebb példatár-ral, ám lényegileg szinkronban foglal állást. *A Magyar etimológiai szótár*⁵ erre a problémakörre nem tér ki a *bús* szócikkében. *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára*⁶ szerint viszont az a megfejtési kísérlet, amely szerint a *bús* forrása a török *bus* (harag) vagy *busu* (haragos) lehetett, nem meggyőző. K. Palló Margit fent említett, tö-

rök igékről szóló jeles tanulmánya szerint viszont megállja a helyét.

Mi egyebet tehetnék, segítségül hívom további jeles klasszikus lírikusainkat. Arany János Pétere és Pálja a híres *A fülemile* versben „bírót búsít” azaz a perlekedő felek a bírót nemcsak szomorítják, hanem inkább idegesítik, zaklatják, abszurd madárfütty-perlekedésükkel bosszantják, nyugtatják is. Arany János példájánál maradvá idézhetjük Toldi alakját is, aki Laczfi Endre nádorral és se-regével való találkozására és nyilvános megszegyénítése után inkább indulatos, feldúlt, bár talán szomorúnak, elkeseredettnek, csalódottnak is mondható: „Toldi meg nagybúsán hazafelé ballag / Vas-kos lábnyomától messze reng a parlag.” Pázmán lovag egyértelműen indulatos, a *bús* szó mellett a *haragos* is szerepel az alábbi idézetben: „Oda mene jó lovag, bús-haragos Pázmán” (*Pázmán lovag*). A *bús* és *haragos* kifejezésnek azonos mondatban vagy szövegrészletben direkt egymás melletti használata nem ritka a magyar lírában (lásd lentebb példáimat). Ezen a ponton rögtön azt is meg kell jegyezni, hogy szintén a *Toldiban* láthatunk arra is példát, hogy Arany János a *bús* melléknevet az általunk jól ismert *szomorú* alapjelentésében használja. A harmadik ének így kezdődik: „Bezzeg nem busultak ám az ősi házban, / Szintén eltörődtek az evés-ivásban.” A negyedik énekben pedig ezt olvashatjuk: „Nagyon elbusúla Bence a beszéden, / Szánta kis gazdáját, hogy bujdosni mégyen.” Arany Jánosnál maradvá: a kismadár is inkább szomorú, mint indulatos a *Rákóczi*-ban: „Mi lelt téged bús gilice madárka?”

Az esetleges tematizálás önkényességének ódiáját felvállalva három nagy témacsoportot különítettem el elsősorban, de nem kizárólag 18–19. századi költőink verseiben, melyek esetében a *bús* melléknévünk indulatot, felbőszültséget, haragot fejez ki. A *bús* alapjelentését a költői szövegekben alapvetőnek tekintettem, ehhez ezért nem hoztam lírikusainktól sok idézetet. A témacsoportosítás részemről bevallottan esetleges. Emberek által megfogalmazott vagy kifejezett szavak vagy cselekvések, természeti jelenségek haragos mivolta, valamint felbőszült állatok haragja, indulati kitérősei adják a három témacsoportot.

Emberi indulatok, dühös, felindult lélekállapotok fogalmazódnak meg az alábbi idézetekben, a *bús* melléknévünk alábbi alkalmazásaiban: „követvén haragod első bús hevét” (Batsányi János: *Tartóztatás*); „Káldor erős volt bús dühödésében” (Vörösmarty Mihály: *A két szomszédvár*); „Bús csatákat” említ szintén Vörösmarty a *Szilágyi és Hajmásiban*, de bús csatákról példának okáért Tompa Mihály is ír *A testvérek* című versében. A további példák szédületes tömegét lehetne citálni: „Bús mérgében, haragjában Szeme sűrű szikrát hányt” (Kisfaludy Sándor: *Frangyepán Erzsébet*) „Teste béburkolva őszi nap ködével, Lelke bús haragnak sötét fellegével” (Arany János: *Toldi estéje*); „A bús férjfiak megrázzván lánczokat, hasztalan forralták titkos bosszújokot” (Verseghy Ferenc: *A Magyar Músának háládatos öröme*). Legismertebb példa természetesen a Kölcsey Ferenc *Himnusz*ából vett jeles idézet, mely irodalmi viták során elő is szokott kerülni: „nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára”. Ilyenkor a vitázó felek egyike-másika talán azt is beveti az érvek közé, hogy Mátyás serege sötét volt, azaz itt a fekete sereg fekete színére (is) gondolhatott a költő. Horger Antal nevét mindenképp említenem kell, ne csak József Attila megbélyegző *Tiszta szívvel* című verse okán jusson eszébe a kedves olvasónak ez a kiváló tudós. Horger egy 1902-es cikkében rámutat, hogy a *Himnusz* soraiban az említett Mátyás-had bús mivolta annyi, mint „felbőszült, dühös”. Horger Arany Jánosnak a már említett *A fülemile* versét szintén citálja, a „bírót búsít” idézetet szintúgy példaként hozza. Ezt írja továbbá: „Miért is volt bús Mátyás hada, mikor elfoglalta Bécsnek büszke várát; hiszen talán inkább örvendenie kellett volna fényes győzelmének. Pedig mai nyelvérzékünk szerint egészen jogosult volna ez a kérdés, mert a bús szó ma csak szomorút, bánatost jelent.”⁷ Ezen a ponton kellő tisztelettel, de kénytelen vagyok vitába szállni Horger Antallal, hisz az ő konkrét kortársai közül is több idézetet találtam, amelyek 20. századiak, és a *bús* szó haragos, dühös jelentését hordozzák. (Lásd lentebb, a másik két tematikus csoportosításban.) Nehéz kérdés azonban, hogy a 20. századi költők a szónak ebben a jelentésében esetenként nem szándékosan archaizáltak-e. Horger egy Berzsenyi-példát is közöl: „Téged dicőít a Zenit és Nadír / A szélvésznek bús harca, az égi fény.”⁸ Martinkó András irodalomtörténészt is foglalkoztatta Mátyás seregének bús jelzője. Izgalmas, *Értjük vagy félreértjük a költő szavát?*⁹ című kötetében foglalkozik a szóval: „A bús szónak volt egy sötét, fekete jelentése, tehát itt a fe-

kete sereg jelentésben is szerepelhet.”¹⁰ Itt Martinkó András vélhetőleg Zlinszky Aladár *Szemelvények a magyar nemzeti lyra köréből*¹¹ című gyűjteményére utal, amely műre egyébiránt röviden, és annak a fekete seregre vonatkozó felvetését határozottan elvetve Horger is hivatkozik. A szerző korábbi, a Magyar Rádió *Társalgó* című műsorában elhangzott, *Közismert versek nyelvi magyarázata* című sorozatát publikálta ebben az inkább népszerűsítésre, mint az irodalomtudós közgondolkodás számára összeállított kötetében. Mátyás király felbőszült seregének említése mellett a *bús* kifejezést Kölcsey Ferenc egyéb versében is említi hasonló jelentéstartalommal, például: „Harcol ő, de bús harcában Keble s arca sebesül” (*Vérmenyekző*).

A 18–20. századi magyar irodalmi művekben gyakran kerül elő a *bús* melléknévnek a vad, heves, bösz jelentése második választott témacsoportom esetében, a természeti jelenségekre vonatkoztatva is. Példák a megvadult természetre vonatkozóan: „Ah, menny-dörögj, bús Ég” (Bessenyei György: *Agis tragédiája*); „Forr a világ bús tengere, oh, Magyar!” (Berzsenyi Dániel: *A magyarokhoz*). A *Himnusz* kapcsán már idézett Kölcsey Ferenc a *Vész* című versében a *bús* melléknévet többször is említi, valahányszor a szónak a haragos, vad, heves jelentésében: „Bús vihar kél, duzzad a hab. [...] Fennzajong bús tenger árja.” Tompa Mihály szintén bús vihart említ a *Napraforgók* című versében. Amint Horger megjegyzése okán már említettem, 20. századi példákat is bőszéggel citálhatunk. Dsida Jenő 1938-ban írott, szépen, daktilikusan lüktető verséből idézek: „Szembe haladni a széllal, ázni ha bús zivatar vág” (*Őszintén megdicsérjük az egész világot*). Tóth Árpád az *Ott kint a télnek bús haragja* című versének már a címében is egyértelműen bösz, indulatos és véletlenül sem szomorú haragot ábrázol: „Ott kint a télnek bús haragja / Fagyosan zordul, dúlva dúl!” Somlyó Zoltán *A bús kovács* című versének kovácsa is inkább vad, mint bánatos. „Még áll a harc, még áll a vad, kegyetlen / Bús küzdelem, de lelkünk már szelíd” – írja Juhász Gyula a *Prológusban*.

Megvadult, felbőszült állapotok esetében egyebek közt az alábbi példák kínálják magukat: „bús bika módjára” (Földi János).¹² A költő által ábrázolt bika nyilván felbőszült, és nem mélabús. Arany Jánosnál a *Toldi szerelmének* hatodik énekében a bús bika töri a nádat a réten. „A Secláverekkel úgy megütközött, Mint a bús orosz lány a több vadak között” (Gvadányi József).¹³ Itt sem az orosz lány bánatával, depressziójával, hanem inkább harcias heveségével szembesülhetünk. Kosztolányi Dezső talán csa-

holó, vad kutyákra gondol, amikor külvárosi bús ebeket említ az *Én feleségem, jó és drága-drága* című versben, de ki tudja, mire gondolt a költő. Gondolta a fene! Lehet, hogy csupán mélabúsak voltak a külváros négy lábú. De vajon egy bánatos, lemondó kutya tud-e, szokott-e hevesen, vérszomjasan csaholni? Ady Endre közismert, *A grófi szérűn* című versében „lompos, bús kutya csahol”. A kutyaugatásra a vers szerint „koldus, rossz álmú zsellér ébred”. Itt is inkább vad, mint búskomor kutyákra asszociálhat a nyájas olvasó. Heves, csahos kutyák ugatására inkább felébred a zsellér, főként, ha rossz álmú.

Ismerjük szitokszóként is a *bús* melléknevünket, ez ráadásul ki sem ment a köznapi nyelvhasználatból, sőt: él és virul. A szitkozódásra, indulatos „Menjetez a búsba! Menjetez a bús francba!” – „Még egyik se hozta ki annyira a sodrából, hogy káromkodni kezdjen és elküldje őket a bús fenébe.”¹⁴ Durvább mai, közhasználatú példák is eszembe jutnak, de ezeket most nem idézném.

JEGYZETEK

¹ <https://nagyszotar.nyud.hu>

² K. PALLÓ Margit, *Régi török eredetű igéink*, Szeged, 1982.

³ ingerült, bosszús, mérges – *Uo.*

⁴ arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara

⁵ arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar

⁶ Akadémiai, Budapest, 1. kötet, 1967.

⁷ HORGER Antal, *Nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára*, Magyar Nyelvőr, 31. (1902), 523–524.

⁸ *Uo.*, 23.; ill. K. PALLÓ, *i. m.*, 56.

⁹ RTV–Minerva, 1983.

¹⁰ *Uo.*, 104.

¹¹ Franklin Társulat, Budapest, 1904; 128–131. oldal.

¹² FÖLDI János, *Magyar grammatikája*, szerk. GULYÁS Károly, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1912, 228.

¹³ GVADÁNYI József, *Rontó Pálnak egy Magyar lovas Köz-Katonának és gróf Benyovszki Móritznak életek [...] s véghez vitt Dolgaiknak le-írása*, Wéber, Pozsony–Komárom, 1793, 478.

¹⁴ GALGÓCZI Erzsébet, *Közel a kés*, Szépirodalmi, Budapest, 1978, 176.

ZIMONYI ZOLTÁN (1943) Piliscsaba

ZIMONYI ZOLTÁN

Prof. Kelet-Közép-Európa – a visegrádi ember

Kiss Gy. Csaba: Harminc év után

Kiss Gy. Csaba *Harminc év után* gyűjtőcímű, háromkötetes emlékiratának záró darabját (1989–1990) a Nap Kiadó a világvárvány miatt késve, 2022 tavaszán jelentette meg. Az előző részek a szerzőre jellemző pontossággal 2017-ben (1987) és 2019-ben (1988–1989) kerültek a könyvesboltokba. „Szemtanú és résztvevő kér szót” e kötetek lapjain. Kiss Gy. Csaba 1987-ben a lakiteleki találkozó egyik szervezője, a Magyar Demokrata Fórum alapítója volt. 1988–1989 között az ideiglenes elnökség, 1989–1993 között a választmány, 1990. június–december között az elnökség tagja, alelnök, 1989 szeptemberétől a Külügyi Bizottság vezetője, szóvivő. A nemzetközi pártkapcsolatok felelőse, irányítja a Sajtóirodát. *Rendszerváltoztató személyiség.*

Visszaemlékezésében ezeket a nagypolitikában töltött éveit idézi fel. Írása nélkülözhetetlen történeti forrás.¹ Arról szól, amit látott, tapasztalt, ahol személyesen volt jelen: a Bethlen Gábor Alapítvány születésénél, a lakiteleki találkozó szervezésében, a Hitel folyóirat engedélyeztetésében, a történelmi szerepre vállalkozó mozgalom, a Magyar Demokrata Fórum alapításában. A választási győzelem után – 1990 decemberében – elutasította jelölését a Fórum elnökségébe, ezzel el is búcsúzott a pártpolitikától. 1993-ban kilépett az MDF-ből.

Amikor elhagyta a pártot, publikált egy emlékiratot,² melyben megindokolta döntését: „úgy éreztem: akkor maradhatok hűséges az akkori MDF-hez, ha kilépek a mostaniból. Éppen azért, hogy ezután a független értelmiségi helyzetéből mérlegelhessem közelmúltunk eseményeit. Hiszen önvizsgálat, tüzetes elemzés nélkül nem lesz vállalható az a történelem, amelynek részesei voltunk.”

Ez a néhány mondat a visszaemlékezés *genezise*. Egyben *igénybejelentés*. A „szemtanú és résztvevő” a történelmi események dokumentálásán túl vallani akar *saját lelki, gondolati folyamatairól*, az emberi természet önmagában felismert erőiről, a sorsválasztás személyes történelmének legszemélyesebb motívumairól is. Tényfeltárás, számvetés, önvizsgálat a három kötet. Hogyan történt (amit 1993-as emlékirata első mondatában állított), hogy „a Magyar Demokrata Fórum elveszett a Magyar Demokrata Fórumban”. Keresi a választ a kételyeire: a nagypolitikában töltött négy év sorsa szerves, vállalható része, vagy kizárólagos, eltapsolt idő? Paradox módon a visszaemlékezés a hívő protestáns *gyónása*. És feloldozás: hűségirat a lakiteleki találkozó céljaihoz, az MDF eredeti szellemiségéhez. A legteljesebb írói katarzis. Memoárjának megírása terhes adósságtól szabadította meg. A harmadik kötet előszavában (*A tanúságtétel befejezéséül*) megkönnyebbüléséről szól.

A kötetek dokumentumértékét az előadás kettős idősíkjára növeli. „Harminc év után”, azaz történelmi távlatból tárgyilagosan ír az eseményekről és a szereplőkről. Nem ítélezik, nem címkézik – leír, elemez. Ugyanakkor megjeleníti korabeli nézőpontját is. Idézi felszólalásait, a szóvivői kommentárokat, cikkei, interjúi, magánlevelei szövegét, a korabeli hazai és külföldi sajtóvisszhangot. Kitűnő krétarajzokat készít a lakiteleki „atyákról”.

Kiss Gy. Csaba a visszaemlékezés sajátos formáját alkotta meg a két klasszikus alaptípus, a memoár és az autobiográfia ötvözésével. A nagypolitikai mozzanatok mellett felidézi utazásait, a tudományos munkásságához kapcsolódó konferenciákat, ismerteti előadásait, a családi nyaralások melengető emlékeit. Szövegét a művelődéstörténész finom miniatűrűi színesítik, így nemcsak tükre az 1987–1990 közötti négy év sűrű életritmusának, hanem színes olvasmány is. Nagy időket idéz.

A *Harminc év után* – alcíme szerint – személyes történelem. A második kötet bevezetőjében Augustinust idézi. „Belül cselekszem mindezt, emlékezetem roppant csarnokában. Itt rendelkezésemre áll az ég, a föld, a tenger, minden az érzékeim útján bennük tapasztaltakkal együtt. [...] Találkozom itt magammal is. Emlékszem, hogy mit, mikor és merre cselekedtem, s milyen érzés kísérté cselekvésemet.”

Ami a történésznek kútfő, a rendszerváltozás kortársainak, de magának a szerzőnek is *à la recherche*-élmény. Újraélt élet. Visszaadja a kor hevületét, az erdélyi tüntetés, az első és második

lakiteleki találkozó, Nagy Imre és mártírtársai temetésének életérzését, az MDF Jurta Színházban rendezett, nagyszabású, nyilvános ellenzéki fórumainak izgalmát.

A visszaemlékezés hitelét, értékét az emlékező személye adja meg. Ki beszél, milyen súlyú és karakterű a szemtanú? Kiss Gy. a nyitó kötetben kitágítja a memoár időkeretét az önéletrajz javára. A *Visszatekintve* című fejezetben felidézi (Goethétől és Németh Lászlótól kölcsönzött alcímek alatt) a tanuló- és vándoréveit, a készülődést, amely – „nem teljesen véletlenül” – predesztinálta rendszerváltoztató szerepre. A fejezet az olvasót is eligazítja, hogy milyen a szemtanú gondolkodása, milyen szűrőkön át látatja az eseményeket.

Az embernek *lehetősége több* is van, *sorsa* azonban *egyetlen*, amely a lehetőségek közötti választások sorozatában alakul ki. Kiss Gy. Csaba élete illusztrációja ennek a közhelynek. A lehetőségek számát a kor és az egyén adottságai növelik vagy szűkítik. Kiss Gy.-nek kora is, személyisége is sokféle utat kínált. 1945 áprilisában született. A hódoltság szovjet típusú rendszerében nőtt fel, amely hazánkat (is) kiforgatta a múltjából, elszakította Európától. Szocializálódni azonban lengyel mintára szocializálódott. „Vonzottak azok az írók és gondolkodók, akik eretnek utakon jártak, akik mertek kitérni a kijelölt iránytól, legyen az politikai vagy esztétikai előírás. Lázadásra volt bennem hajlam, tagadásra, kétkedésre. Irtóztam minden kánontól, hivatalosan előírt igazodási kényszertől. [...] ellenszenvesnek tartottam a rendszer valóságát.” Tizenkilenc évesen ötletszerűen indult el autóstoppal Lengyelországba. Az út meghatározó. Tanulni kezdi a nyelvet. 1974-től összehasonlító irodalomtörténeti (magyar–lengyel) témából aspiráns. Szellemi megtisztulást hoznak számára a megnyíló hosszabb tanulmányutak. „Biblikus képpel: meghasadt az ég kárpítja előttem. Ettől kezdve másképpen láttam helyzetünket. [...] lepattantak rólam a hazai nyelv bizonyos pántjai, hiszen miért ne beszélhetnénk mi is úgy, mint a lengyelek, néven nevezvén a dolgokat.” Wojtyła krakkói körével találkozáva egyre inkább a „Mit tehetünk?” kérdése foglalkoztatja. A párizsi lengyel emigráns folyóirat, a *Kultura* nemzetközi politikai kitekintést, széles látószögű tájékozódást tesz lehetővé számára. „És ami nekem különösen fontos volt, hogy rátaláltam itt a »lengyel« Közép-Európára, pontosabban a Kelet-Közép-Európa-szemlélet meghatározó forrásvidékére.” 1978-ban már az illegális sajtó, a szabad gondolat, szervezkedés Lengyelországa fogadja. „Egyértelmű lett számomra, hogy a kommunista rendszernek [...] egyszer vége lesz. [...] Fény az alagút végén. Távoli nagyon, de ott van. Lengyel tükörben néztem Magyarországot.” 1987-re – ekkor már a tudomány kapujában áll, kandidátus – eljut oda, hogy valami módon *személy szerint is, cselekvően* szeretne változtatni a rendszeren. Belép a nagypolitikába.

„Vándortermészete” addigra már keresztül-kasul bejáratta vele Európát. Tér-időben és virtuálisan is a művelődés tájain. Kapcsolatépítő, itthon és külföldön széles baráti-szakmai hálózatot alakít ki. Literátus készségű, szépen és jól ír. Poliglott, a német, a francia mellett megtanult „szomszéd nyelveken szólni”, talán valamelyest románul is. Tudós, rendszerező elme. Kitűnő előadó, pedagógus alkat. A szellem embere és közösségi elkötelezettségű. Nem lett volna meglepő, ha az MDF győzelme után a diplomáciai testületben vagy miniszteriális poszton, a külügyben vagy a kulturális tárcában találjuk vezető pozícióban. Nem meglepő az sem, hogy nem így történt, hanem a *közép-kelet-európai gondolat professzora* lett. Két évtizedig, 1999 és 2018 között vendégtanár előbb a zágrábi, majd a nyitrai, prágai és a varsói egyetemen. Kutatási területe: a közép-európai nacionalizmusok története, nemzeti mítoszok és szimbólumok Kelet-Közép-Európában, szomszédaink magyarságképe, kulturális kapcsolatok Közép-Európában. Ezek bizony a nagypolitikát is érintő (irritáló) témák. Könyves ember, önálló köteteknek száma húsz fölött van. Egyetemi oktatóként, hazai és nemzetközi konferenciák előadójaként, könyvei révén diákok, értelmiségiek, olvasók, vélhetően politikusok sokaságában ültette el a térség népei közötti dialógus szükségességét, munkaprogramját, az együttműködés formáit. A Magyar–Lengyel és a Magyar–Szlovák Történelmi Vegyesbizottság tagjaként is ezért dolgozik. Nézetei politikai erőként „materializálódtak”, hozzájárultak, hogy a kelet-közép-európai térség működő politikai-gazdasági-kulturális régióként érvényesíthesse az érdekeit. *Visegrádi ember*.

A visszaemlékezés visszatérő, szépen méltatott szereplője Lezsák Sándor. Az MDF-alapítók közül véleményem szerint Kiss Gy. Csaba mellett ő az, aki szintén „diófát ültetett”. Nappalim kis szentély-falán bekeretezve őrzöm a lakiteleki sátor eredeti darabkáját, amelyet Sándor a 25. évfordulón „jó emlékül” küldött mint résztvevőnek. Azonban nemcsak a kultuszt építette, a „sátor helyén” idővel köépületet emelt. Népfőiskolát, amely újabb és újabb nemzedékeket nevel Lakitelek szellemére, kovásza a patrióta polgári oldal ismétlődő kétharmados parlamenti győzelmeinek.

Kiss Gy. Csaba az MDF egyik „keresztapja”, a *fórum* szót ő javasolta. Lakitelek szelleme számára nyitottság, több eszmekör egymás mellett élése, doktrínellenesség. Az MDF három eszmei áramlatából – kereszténydemokrata, liberális, népi-nemzeti – kezdettől fogva (jelző nélküli) liberálisként határozta meg magát. A szabadelvűség: a jogállam követelése, világos hatalommegosztás, átláthatóság, a döntések ellenőrizhetőségének igénye. „Azt tartottam a legfontosabbnak, hogy minden szinten megfelelő garanciái legyenek a belső demokráciának. Hiszen mi olyan szervezetet akartunk kezdettől fogva, ahol megvan az ellentmondás és a különvélemény lehetősége, a vezető testületek – és választott vezetőink – esetleges túlhatalmának állandó ellenőrzése, és ha szükséges, korlátozása.”

Ha grafikonon ábrázolnánk a kötetek érzelmi-gondolati ívét, illetve az MDF útját, gyorsan felívelő, a siker csúcsára érő/diadalmaskodó és fokozatosan süllyedő görbe rajzolódna ki.

Az első kötet (1987) *indulás és felívelés*: a „másik Magyarország” lappangó kis szigeteinek felkutatása, a szabad szólást és cselekvést, a demokratikus átalakulást megalapozó legális, független terek létrehozása. Az első *lakiteleki találkozó*.

A második kötet (Mickiewicz-mottóval: „Ó, az az év!”) a *felérkezés mámor*a: „Csak csodálkoztunk és örültünk, hogy gyöngül a zsarnokság ereje, hogy lehet arról beszélni, ami hosszú ideje tiltva volt, hogy meglazult a cenzúra béklyója. Amikor a hazugságot kezdtük hazugságnak mondani.” Az eseményeket 1988 januárjától Nagy Imre és mártírtársai újratemetéséig tárgyalja. Ebben a másfél évben az MDF az ellenzék legnagyobb, legjobban szervezett mozgalma lett, párttá alakult. A Jurta Színházban rendezett, az ellenzék különböző csoportjainak is teret adó, nyilvános fórumain tabukat döntő témákat vitattak meg (parlamentarizmus, a határon túli magyarság helyzete, a nyilvánosság). Harmadmagával Kiss Gy. készíti az erdélyi magyarság helyzetéről szóló jelentést, a tömegtájékoztatás és oktatás fejezetét dolgozza ki. Megszervezik a legnagyobb tömeges demonstrációt 1956 óta, a békés, falurombolás-ellenes Erdély-tüntetését, majd Nagy Imre és mártírtársai újratemetését. Másodszer is felverik a lakiteleki sátrat, megjelenik a Hitel folyóirat, épül az MDF hálózata. Az alkotmányozó nemzetgyűlést nem sikerül létrehozni, a kerekasztal-tárgyalások veszik át – alkotmányjogi-aggályos módon – a szerepét.

A harmadik kötet 1989. június 17-től 1990. december 15-ig tárgyalja az eseményeket. Eleinte bizakodóan. A tónus megváltozik az első fiaskó, a négyigenes népszavazás (1989. november 26.) után, amely csorbát ejt az MDF önbizalmán. Az SZDSZ taktikai kezdeményezését a párt rosszul kezelte, vezető testületei a bojkott mellett döntöttek. A választási siker helyreállítja ugyan az önbizalmat, ám a győzelem mámorát lehúti a pártelnökök által a nyilvánosság kizárásával megkötött MDF–SZDSZ-paktum, pontosabban annak módja. Mindenekelőtt erkölcsi tekintetben. „A demokratikus Magyarország egyik első politikai lépése egy olyan alku, amelyből kimaradt az átalakulást kezdeményezők egyik legjelentősebb csoportja.” „Félreértés ne essék, nem általában a megegyezéseket ellenzem. De azt a módot, ahogy történt, nem tudom elfogadni. Már akkor is sejtettem [...], hogy nem csökkenteni fogja az indulatokat a két tábor, az MDF és az SZDSZ között, hanem ellenkezőleg: szítja majd az előítéleteket.”

A visszaemlékezés ettől kezdve fokozódó kételyekről szól, hanyatlástörténet, az MDF jövőjét illető Cassandra-jóslat. Hosszan idézhetnénk Kiss Gy. fenntartásait. A könyvbe emelt korabeli cikkei, feljegyzései tanúsítják, hogy ezek nem utólagos kritikák, a maga idejében nyílt, legális formában, feljegyzésekben, beszámolóokban, szóvivői tájékoztatóiban, elnökségi üléseken tette szavá. Nem békétlenkedő Petúrként, setét boltozat alatt. Úgy látta, és látja harminc év után is, hogy a demokrácia fontos követelménye, a döntési mechanizmusok átláthatósága fokozatosan elveszett az MDF-ben. A párt elnöksége nem tárgyalt az új kormány lehetséges szerkezetéről, személyi kérdésekről, az átalakítandó közigazgatásról, az állami vállalatok irányításáról. Elmaradt a kormányzati munkára alkalmas emberek számbavétele, az ágazatok szerint elkészített szakemberlistát az elnökség meg sem tárgyalta. „Elmaradt a pártvezetőség, a kormány és a parlamenti frakció viszonyának szabályozása, ami törvényszerűen lehetőséget kínált az egyéni túlhatalom kiépítésére. Az ügyek intézése nem az MDF vezető testületeinek a nyilvánossága előtt zajlik.” Fontos személyi döntésekről néha csak az újságokból szereznek tudomást. A választás után az MDF szervezése másodlagossá vált. A kampány szlogenjével szemben nemhogy nagytakarítás nem volt, még szimbolikusan sem vettünk búcsút a kommunista rendszertől. „Ezzel a morális hátteret is elvesztettük, ehhez jött a társadalom elszegényedése.”

A harmadik kötetben Kiss Gy. Csaba összefoglalja politikai krédóját. „Én magam nem tudok másban gondolkodni, csak abban a történelmi értékrendben, amelynek középpontjában sem jobb-, sem baloldalinak nem nevezhető, népi-nemzetinek, plebejus demokratának vagy nemzeti demokratának mondott szellemi-politikai progresszió áll, amelyben nem a leegyszerűsített »bal–jobb«-os politikai önmeghatározás, hanem hagyomány és haladás, nemzeti megmaradás és történelmi alkalmazkodás összhangja és szükségszerűsége adta a vezéreszmét.”

Miután kilépett a nagypolitikából, előszeretettel faggatták „az értelmiségiből lett politikusok és a politika által megkísértett, ám végül mégis korábbi létformájukba visszatérők dilemmáiról”.³ Ő maga sem hallgatja el, hogy vergődött abban, amibe „belekeveredett”: „Eltáncoltam ezeket az éveket.” „Kutyaszorítóban vagyunk mindnyájan, akik belekontárkodtunk a politikába, hiszen nem-szeretem dolog ez, de szabadulni sem könnyű tőle.” „Hamarosan az az érzésem kerekedik, hogy egy meggyötört férfival állok valóban szemben, aki kiszakadt korábbi háttéréből: a tudományra már nem tud elég időt fordítani, a politikában pedig csupán néző” – idézi Lieve Joris róla írt sorait.⁴

Árulkodó, hogy ezek a bejegyzések a „hanyatlástörténetből” valók. Érdemes közelebbről is szemügyre venni, mibe is keveredett bele Kiss Gy., mi a kutyaszorító számára.

A politikát értelmiségi szerepnek tartja. Írásaiban rendre emlékeztet arra, hogy az értelmiség politikai szerepvállalása térségünk hagyománya, a nemzeti önszemplélet része. 1993-as emlékiratában, az MDF elhagyását indokolva nem dilemmáról beszél, amely feloldásaként tért vissza a tudományos pályára, hanem mérlegelésről, önvizsgálatról. Az MDF-ben töltött évei alatt megőrizte, sőt növelte tudományos pozícióját a nemzetközi és hazai fórumokon. Ő maga pedig nem „a politika által megkísértett” személy. Láttuk: sorsa „nem teljesen véletlenül” predesztinálta rendszerváltoztató szerepre. Komolyan számolt államigazgatási, diplomáciai szerepvállalással is. A habitusa ugyanis tudós és politikus *szimbiózis*a. A kettő szembeállítás a látszólagos ellentmondás, antinómia, amely feloldható, és Kiss Gy. fel is oldotta. Az igazi dilemma – ahogy a kilépését indokolva 1993-ban meg is nevezte –: „az akkori MDF” vagy „a mostani”, a feloldás motivációja pedig a hűség az alapítók köréhez és közös politikai krédójukhoz: „én magam annak idején nem ilyen párt alakításán dolgoztam, ilyen típusú pártban nekem nincs helyem”.

Az *MDF átváltozása* kelepce számára. Személyes ellentétekké fajultak a politikai véleménykülönbségek. Hiányzik a bizalom, az őszinte beszéd. „Irányvonal kialakítására, tisztázó vitákra egyre kevesebb idő maradt, közben a személyes sérelmek sebekké mélyültek.” Drámai élethelyzetbe kerül. Alapérték számára a lakiteleki szellem, és célja, hogy az új elnökkel választásra készülő, majd győztes párt politikája sikeres legyen. Az MDF alapítóinak baráti-eszmetársi közössége és Antall József köre azonban nem integrálható. Kiss Gy. végső soron nem „a” politikából lépett ki, hanem az MDF emésztő, kilátástalan belső viszályaiból. Akkor, amikor már nem látta annak a hajónak a további útját, amelyet ők tettek vízre, de az irányát már nem tudja befolyásolni.

Bíró Zoltán, az első elnök 1989 nyarától fontolgatja lemondását korábbi MSZMP-tagságára tekintettel. Visszahúzódik, egyfajta interregnum alakul ki. Az ellenzéki kerekasztal-tárgyalásokon az MDF-delegációt vezető Für Lajos is visszalép, helyét Antall József veszi át, akit Csoóri Sándor ajánlására 1989. október 21-én megválasztanak az MDF elnökének. Antall meglehetősen bizalmatlan az alapítókkal. Elkezdődik Bíró Zoltán személyének lejáratása. A régi és új pártelnök között nincs együttműködés. Kiss Gy. Csabát is hideg zuhanyként éri, amikor Antall röviddel elnökké választása után javasolja – anélkül, hogy tájékoztatta volna a tisztet betöltő Kiss Gy.-t, az MDF első számú külügyesét –, hogy az elnökség Jeszenszky Gézáat bízta meg a Külügyi Bizottság irányításával (volt tanítványát és nem melleleg unokahúga férjét). „Zavarban vagyok kissé, ugyanakkor megkönnyebbülve” – kommentálja Kiss Gy. A szabadon választott parlament első, ünnepi ülésére – noha az MDF szövívője, a választmány tagja – nem kap meghívót, ahogy például Lezsák Sándor sem.

Kiss Gy. szépen ír Antall József államférfiúi adottságairól. Az ellenzéki térfél legképzettebb, vérbeli politikusa, „központi alakja pártunknak, s egyben a legerősebb politikai személyiség”; „ismeri a Kossuth által emlegetett egzisztenciák tudományát”; „óriási munkát végez, mintha tényleg erre készült volna évek óta. [...] vele született érzéke van a taktikához, jól eligazodik a közigazgatás mechanizmusaiban, méltó partnerként fogadták el sokfelé a külvilágban”. „Olyan politikai nyelvet beszélt, amelytől elszokott a magyar polgár. Demokratikus hagyományainkból építkező nyelvet.”

Kiss Gy. megérti, bizonyos esetekben el is fogadja kormányzása „centralizációs logikáját”, amely a bonyolult politikai helyzetből adódik. Hideg szemmel nézi viszont, hogy a miniszterelnök-

pártelnök főleg azokban bízik, akik függnek tőle, akik fölnéznek rá. Kialakult körülötte (a frakcióban, a pártban és a hivatalban is) egy mameluksoport. Az MDF-székházban sok az új, ismeretlen arc. „Már nem kockázatos ide jönni. Fölkerekedtek a szerencsevadászok.” Érdemes tülekedni, „a jól célzott fejbőlintások meghozzák a maguk hasznát. Külföldi utak, kapcsolatok, igazgatótanácsok. Erkölcseleg elég hamar korrumpálódott az új politikai elit nem csekély része.”

Erősödik a „békétlenkedők” hangja, számat kellene vetni azokkal a jelenségekkel, amelyek a kialakult helyzethez vezettek, megnevezve a felelősöket, ami viszont az elnököt is érinti, „pontosabban az általa pártfogolt segéderőket”. Antall köréből felcsattan a puccs vádja, a másik oldalon pedig, hogy a tagság „nem a magyar *autokrata* fórumba” jelentkezett.

Kiss Gy.-t valami mindig eltántorítja a politikai szerepvállalástól. „Nem könnyű erről beszélnem, mert – nem túlzás – az én életemet is sorsdöntően befolyásolta – írja a paktumról. – Ez volt az a politikai esemény, amely után elhatároztam, állami pozíciót nem fogok vállalni.” Tehát vállalt volna. Lezsák ösztönzi a képviselőségre. Ezt is fontolgatja. „Végül töprengéseimben a mérleg karját a Bem téri újjítések egyre harsányabb bevonulása húzta le.”

Korábban humán tudósok baráti összejövetelén találkozott Antall Józseffel, polgári, középosztályi-értelmiségi közegben, „amely más volt, mint Fekete Gyula vagy Csoóri világa” – teszi hozzá Kiss Gy. „Ugyan hová helyezhet engem a fejében Antall József?” – töpreng. Mintha bizalommal lenne hozzá az elnök. Ugyanakkor érezhette, hogy nem tartozik *föltétel nélküli* tanítványi tisztelői közé.

Antall próbálja a maga körébe vonzani. Egyik közös programjuk után arra kéri, üljenek le valahol egy szóra, szervezeti kérdésekről kíván vele beszélni. Két nappal azután, hogy „leváltja” a Külügyi Bizottság éléről, „külügyérként” viszi magával Bécsbe, a város meghívására utazó MDF-küldöttség tagjaként. 1989 decemberében, az MDF nemzetközi nagygyűlése előtt félrevonja, sorokat mutat egy levélből, amelynek az írója kifejti, hogy mennyire egyetért Antallal, milyen jónak tartja föllépéseit. „Talán vár valami megjegyzést tőlem. Hirtelen nem tudok neki mit mondani, bólogatok csupán.” Antall többet vár, a „jól célzott fejbőlintás” azonban elmarad.

1990 májusában még úgy tűnik, a kormányzati munkában Antall számít Kiss Gy.-re, aki svájci előadói körúton jár, meghívásoknak tesz eleget. Felesége továbbítja az elnök üzenetét: „Szeretett volna veled hosszasan elbeszélgetni. Arra kér, gondolkodjál el egy-két dolgon, és ha megjöttél, keresd meg. Azt mondta, hogy feltétlenül számít a te tudásodra, nagyra értékeli a nyelvismereteidet is. Sajnálja, hogy nem tudta, hogy elutazol, mondanod kellett volna, ezért úgy nézzél körül Svájcban, hogy a te német–francia tudásodat ott gyümölcsöztetően lehetne használni – mint svájci nagykövet, vagy kulturális vonalon itthon, vagy mint szláv szakértő szlovák–lengyel vonalon. Feltétlenül számít rád. Várja jelentkezésedet.”

Kiss Gy. Svájc álomvilágában elmereng ugyan a külszolgálat lehetőségén, de furcsállja, miért így üzent az elnök, hiszen elég sűrűn találkoztak a Bem téri székházban. Mi az, amin el kell gondolkodnia? Hogy a híve lesz-e? Átlép a csapatába? Érzí az „osztályfőnök úr” rosszallását is, mert nem tájékoztatta magánútjáról. Hazatérve nem keresi meg Antallt, az üzenetére „nem sikerült kiküzdenie” magában a választ. Az elnök pedig soha többé nem hozza szóba az üzenetet.

A bizalmatlanságot növeli az is, hogy a párt riválisai ellenpólust próbálnak Kiss Gy. Csabából kreálni, „mintha azt keresnék, hogy lehet széthasítani az MDF-et, erre figyelhettem volna. Antall József nehezen viseli a kritikát.”

Az MDF III. Országos Gyűlésén Antall egy *Bánk bán*-értelmezéssel példálózott. Ellentmondásos kapcsolatokról Kiss Gy. Csabával nekünk is Katona műve juthat az eszünkbe, szabadon idézve Endre királyt: *Hogy ily nemes szívek egybe férkezni nem tudtak!* Van a történetben valamilyen elrendelés.

Egyetemi éveiben hatottak Kiss Gy. Csabára Németh László esszéi, a *Készülődés, A minőség forradalma*: „a tájékozódás mélysége, a szövegek magyar európaisága és európai magyarsága – valósággal megráztak, magukkal ragadtak, meghatározó támpontokat jelöltek ki számomra. Lehet így is írni például a magyar történelem dilemmáiról, a közép-európai nemzetek irodalmáról. Meg kell ismernünk a szomszédok világát, magával ragadott ez az üzenete, hiszen ezen az úton próbálok én is járni.”

Nem említi ugyan, de jól érzékelhető, hogy a magatartását meghatározó életszabályok Németh László maximáira vezethetők vissza. Németh erkölcsi kötelességnek tartotta a *hűséget* az ember belső adottságaihoz („a belénk átkozott erőkhöz”), és a kor dallamának, *kategorikus imperatívuszának* meghallását.

Kiss Gy. Csabát személyiségjegyei, a *politizáló és tudós* attitűd vezették oda, ahová a kor kategorikus imperatívusza szólította, ahol legnagyobb volt a szükség. Korparancs volt a pártállami rendszer lebontása, a demokrácia helyreállítása. Politikusként szolgált érte, tudósként Közép-Kelet-Európa népei sorsközösségének erősítéséért, az európai integrációért. „Végül én megtettem a magamét Lakitelektől máig” – állapítja meg a politikai szerepvállalásáról.

Talán azzal kellett volna kezdenem a recenziót, hogy ki is beszél Kiss Gy. Csaba visszaemlékezéséről. Kerülgettem, de nem hallgathatom el, hogy korántsem elfogulatlanul olvastam-ismertetem a trilógiát. Közös nevezőn voltunk, mielőtt személyesen megismerkedtünk volna. A *Duna vallomása* jaidult a fülünkbe, Ady baljós verse a „Fél-emberek, fél-nemzetecskék / Számára készült” szégyenkalodáról, és a horizontunkon a kaloda széttörésének európai módja, a Németh Lászlótól belénk oltott közép-európai népek sorsközösségének ideája. A '70-es évek közepén ismertem meg, én mutathattam be Göncön a fiatal írók *Keleti Golf-áram* című antológiáját, a szerzőket Kiss Gy. Csaba, Kósa László, Kovács István és Varga Csaba képviselte. Plébános atya meghívott bennünket egy kupica barackpálinkára. Azóta sem ittam hozzá foghatót. Még most is a számban az íze. Csabával később többször megemlegettük.

Része volt személyes sorsom alakulásának, de ez más lapra tartozik. Miskolci éveimben a Napjaink szerkesztésében szerzőként, tanácsadóként számíthattam rá, éppúgy, mint a '90-es években „hazajáróként” az *Égtájak* rovat szellemiségének kialakításában. Visszaemlékezése harmadik kötetét „a régi barátsággal” ajánlotta. Bár a barátság valóságos jegyei nem voltak meg közöttünk, megismerkedésünk óta mindig baráti szívvel, eszmetársként tartottam/tartom számon. Köszönöm, hogy könyve visszaidézte – röviddel 80. évem előtt még visszaidézhetette – a sorsfordító napokat. (Nap, 2017, 2019, 2022)

JEGYZETEK

¹ Gazdag, zömében színes képanyag, illetve Marschal Adrienne összeállításában *Az idő táblája* (kronológia) és névmutató teszi még informatívabbá a köteteket.

² *Hol tévesztettünk utat? Nyílt levél Bíró Zoltánhoz, Csoóri Sándorhoz, Csúrka Istvánhoz, Fekete Gyulához, Für Lajoshoz, Joó Rudolphoz és Lezsák Sándorhoz, Kortárs, 1993/10.* Megjelent *A szabadság kísértése. Politikai lecke-szövegek* című cikkgyűjteményében is (Széphalom Könyvműhely, 1999). A könyv anyaga jelentős mértékben beépült a *Harminc év után* kötetébe.

³ PL. JAVORNICZKY István, *Függő helyzetben*, Világosság, 1995/3, 70–76.

⁴ Lieve JORIS, *A melankolikus forradalom*, Gondolat, Budapest, 2009.

BENCE ERIKA

Egy bácskai családregény vége

Vasagyi Mária: Eszter könyve

Egy bácskai nagycsalád 20. századi története: század eleji gazdasági felemelkedéssel és a vele járó közösségi tekintélyszerzéssel, belső konfliktusokkal, ármánykodásokkal, csalásokkal, árulásokkal, holokauszttal, partizánokkal, oroszokkal, halállal, pusztulással – ezt beszéli el Vasagyi Mária *Eszter könyve* című új regénye.

Az *Eszter könyve* fedőlapján Nagypáti Kukac Péter (1908–1944) topolyai festőművész *Falcion* című festménye látható, ami azt sugallja, hogy a térség ismert földbirtokosairól van szó, ám a fedőlapon kívül semmi sem utal e referenciális mozzanatra. A Falcione-ok életeseményei éppúgy felismerhetők a narratívában, mint a térség, azaz Bácska (az egykori Bács-Bodrog vármegye) bármely ismert birtokos nagycsaládjának sorstörténete.

A családregénynek könyvelőzménye is van: Vasagyi Mária 2002-ben, a Forum Könyvkiadó gondozásában napvilágot látott *Silentium album* című kisregénye; más interpretációk szerint novellaszorozat, amelynek darabjait az azonos szereplők és helyszínek fűzik össze. Noha sem a regény szüzséje, sem tere, sem ideje nem módosult különösebben, sőt, szereplői és történeteik is nagyrészt megegyeznek a *Silentium album* elbeszéléseiben megjelenítettekkel, mégsem érezzük és gondoljuk azt, hogy második kiadással van dolgunk. Ez leginkább abból következik, hogy a novellafűzér változó elbeszélői szövegeit egyetlen kívülálló, mindentudó narrátori látás- és beszédmód váltotta fel. A családtörténetet Eszter, a Félix ükapa által alapított dinasztia világcsavargóvá lett Mór nevű tagjának, Jusztin nagyapa fiának gyermeke beszéli el, pontosabban: mondja újra. A szemszög, amelyből Félix ükapa és az elbeszélésben még jelen levő Fülöp dédapa leszármazottjainak, számos gyermekének és unokáinak szerteágazó történetét láttatja, azért is sajátos, mert a félig zsidó származású kislányt a holokauszt idején Énekes dédanya sublótjának fiókjában rejtegetik, ahonnan egy levegőzés céljából vajt lyukon keresztül szemléli a világot. Később pedig, amikor újabb csizmások érkeznek, és veszik át a hatalmat a vidéken – miután elkobozzák a család minden vagyonát, többek között az események fő színterét képező, Kőkecskéhez címzett fogadót is –, hogy megszabaduljon a kifosztottság és megalázottság terhétől, Eszter a képzelete segítségével emelkedik a táj, a bűzös kenderáztató fölé. Partján, egy vályogviskóban tengetik napjaikat a család itt és életben maradt tagjai: Fülöp dédapa, Jusztin nagyapa és húga, az előbbi debella, de a gasztronómiában utolérhetetlen tehetségű leánya, Fruzsina, Eszter nagynénje és felnevelője.

Eszter „könyvével” a balladákat, mondákat és legendákat görgető családtörténet bibliai narratívákkal egészül ki. Noha a családot látszólag a kedvezőtlenül alakuló világtörténelem eseményei, valamint a belső romlás és széttartás: divergens, a családi hagyományoktól elrugaszkodott magatartások züllesztik szét, végig ott érezni a háttérben a fátum, illetve a büntető (őszövségi) Isten jelenlétét. A családi legendárium szerint a Franciaországból Pannóniába érkezett és a Dunántúlon letelepedett nemesi származású ősök már többszörösen átérték az otthonvesztés és idegenség tapasztalatait, mire a számadó juhász, majd földtulajdonossá lett Félix ükapa hihetetlen módon – a barázdában fellelt, arannyal teli, kecske formájú kő megtalálásával – „megjavítja” anyagi állapotukat és társadalmi helyzetüket. Így lesz az ősök kardot villogtató oroszlanos címere helyett kecske a család jelképe, s Jusztin nagyapa nagy családi perpatvar árán kivívott öröksége, a sárkánysori házban megnyitott fogadó neve is Kőkecske. A kőkecske-monda változatai azonban rendre összefüggnek az ördögnek eladott lélek motívumával. Félix ükapa hirtelen vagyonosodásával kapcsolatban is felveti a szóbeszéd, hogy „homályos dolgokba ártotta magát”. Fia, a három fivér közül csodával határos módon (kisdéd korában őt is „elkapta a göröcsös nyavalya”) életben maradt Fülöp és annak felesége, a petróci származású, éles nyelvű, saját lelki mocskát ostoba rigmusok révén a világba „köpködő” Keresztes Róza, azaz Énekes dédanya tíz fia és hét lánya közül tizenegyen érik meg a felnőttkort. Akiket nem a balsors vagy a végzet sújt halálra – mint Énekes dédanya Bálint nevű fivérét

saját, az út menti kőkeresztről visszapattanó lövedéke –, azok vagy örökre hátat fordítanak a családnak, vagy önkézzel vetnek véget életüknek.

Nem véletlen, hogy Félix ükapa temetését követően, az özönvíz-szerű eső áztatta Medárd napi osztozkodáskor veszi kezdetét a család végső pusztulástörténete, amikor a két egyhasi testvér, Jusztin és Jozefina, valamint öccsük, a mindig mosolygós Márk között éktelen veszekedés tör ki. A gyalázkodás és a mindhalálig tartó pereskedés pontos oka viszont soha nem derül ki, de egyértelműen köze van az atyai örökséghez, a földhöz, amelyet Jusztin nagyapa megszerez, majd a család többi tagjának ellenkezése dacára áruba bocsát: megbocsáthatatlanul „elkótyavetyél”. A közösségi emlékezet a kőkecske-legendára vezeti vissza a fő- és oldalági rokonság egyaránt csillapíthatatlan földéhségét, hogy – miként az elbeszélő mondja – „[v]ájják, ásózzák a talajt ott is, ahol nem kell, mint a piramisok feltárói, az idegen földet sem kímélik, ha módjukban áll távolabbi ég alatt kutászni. Földre szegett szemmel járnak mindenütt, mintha keresnének valamit.” Míg más hozzártatózókat a földet „hőslő” kapzsiság, Jusztin nagyapát gyermekkori álma vezérli. Egy alkalommal ugyanis, amikor apjával Pestre távozott fivérei, Antal és Gergely nyomába ered, előkelő étteremben ebédelnek a fővárosban. A vendéglő nyitásával a jobbágy/zsellér múltú család (a francia ősről szóló legenda ugyanis kitaláció) a polgári felemelkedés útjára lép, ám a bűn árán, mások vérén megalapozott vagyon nem vezethet semmi jóra. Sorsuk nemcsak azért teljeseedik be, mert Félix ükapa – talált kincs helyett – orgazdasággal tett szert anyagi javakra, hanem mert egytől egyig vétenek az erkölcsi és isteni törvények ellen; Jusztin nagyapa elsősorban azzal, hogy – miután nem kapja meg a beígért hozományt – kiszolgáltatja kapzsi, földhözragadt gondolkodású rokonsága kénye-kedvének világszép, a társadalmi ranglétrán fölöttük álló feleségét, Gyöngyös Ilust, majd amikor elhatalmasodik rajta a depresszió és a tüdőbaj, magára hagyja újszülött ikergyermekeivel. A hiedelmek világát idézi, ahogy a közösség a halott asszony gyermekeire tekint. Egy ideig otthagyják őket a mellén abban reménykedve, hogy „ha Isten is úgy akarja, magához veszi a kicsinyeket”. Ez azonban nem következik be azonnal: Izsót elsőáldozás után viszi el valamely, a korra jellemző gyermekbaj, míg Mór több évtizeddel később, világcsavargóként tűnik el – a legenda szerint – valahol az Indiai-óceán hullámsírijában. Babonák sötét, misztikus hangulatát hívja életre az a mendemonda is, amely Jusztin nagyapa újránősülésének történetéhez kapcsolódik. Felesége temetését követően öt hétre és két napra új asszonyt hoz a házba: korábbi ágyasát, Halász Veront, akivel majd tizennyolc évig él vadházasságban. Első éjszaka furcsa mocorgásra lesz figyelmes a leskelődő cselédség, majd reggel egy sárkányszerű lényt találnak a pincében: „Gyöngyös Ilus küldte a szörnyet, amiért a férje a halálos órán is magára hagyta.”

A családtörténeti narratívába több népköltészeti műfaj is szervesül. Az említett mondák és hiedelmek mellett a ballada világa érvényesül Senki Örzse és három hibás fia történetében. Az elszegényedett rokonsághoz tartozó, a városi véccsnéni státusáig lesüllyedt asszony maradék kis földcsekéjét Énekes dédanya utasítására Zabos Gáspár, talált gyermek (a szóbeszéd szerint Jusztin nagyapa szegedi vagy petrőci kalandozásainak következménye), a család mindenese szántja el teljesen, minden évben újabb métereket kanyarintva le belőle. Aznap este, amikor Gáspár már a viskó falánál szántja el az utolsó centimétereket, az épület hatalmas robajjal dől össze. A ballada forrása azonban nem ez, hanem a hozzá fűződő mitikus képzelet: „Csakhogy a tetemüket nem találták meg. Szappanyos Viktus a házomlás előestéjén az ablakhoz lopakodott meglesni, igaz-e, hogy Senki Örzse és a fiai fakéssel szelt követ esznek kenyér helyett, s látta, amint vacsoráznak, majd merített a kútból az asszony, megitta a fiait, maga is ivott, és a mélybe ugrott. Követte a süket, a vak, s végül a néma. Ez a legkisebb tétovázott, körülnézett, miközben a barna homály gátlástalanul habzsolta a falakat, s mire leörlődött az utolsó fénysugár, a szoba belseje olyan fekete lett, mint a kút szája. Akkor hallatszott az utolsó csobbanás.” A földet elszántó béres hamarosan mindkét kezére megbénul, hasznavehetetlensége miatt a szegényházban fejezi be életét. Az elbeszélés idején az elátkozott föld paragon áll a határban, Senki földjének nevezik, míg a ház helyére mutató sárga földdarab közepén feneketlen kút áll; napszállta után még a legbátrabb férfiak is messze elkerülik. A történet babonába forduló kimenete Mikszáth Kálmán *Az a fekete folt* című epiko-balladájára reflektál, ahol a Brezinai bacsa, Olej Tamás kunyhója és a – lányéért cserébe, a Talári herceg által reá testált – mérhetetlen nagyságú uradalom helyét jelzi fekete folt. Az apa ugyanis lelkiismeretétől hajtva (az elbeszélő szerint: elhunyt felesége szellemszava hatására) felgyújtja az aklot, majd örökre eltűnik a vidékről; metaforikus értelemben: legendává változik. Mikszáth anekdotikus regényeiben (példá-

ul *A szelistyei asszonyok, Sipsirica*) lehető fel a két vendéglő, Jusztin nagyapa Kőkecskéje és a Márk öccse által vezetett Fiastyúk vetélkedésének mintája, miként a történetbe ékelődő érzékletes gasztronómiai leírások előképe is.

Az alacsony sorból magasra emelkedett család életét és jövőjét a belső romlás és értékválság mellett a történelem katasztrófái is erősen megtépázzák, végül teljesen felőrlik. A saját testvérbátyja ellen is bármire képes, hamis mosolyú Márk az első világháborúban, Oroszországban fagy halálra. Nővérét, Jozefinát, aki hosszú évekig van segítségére a versengésben, belefásulva a hiábavaló hadakozásba és a kudarcba, öccse elvesztése és a tüdőbaj dönti le a lábáról. Vannak a rokonságban, akiket a hadifogságból hazaimportált cucilista eszmék fordítanak szembe a többiekkel, ami ellen Énekes dédanya kiátkozó fellépte sem jelent kellő védelmet: közülük kerülnek majd ki a kollaboránsok, az árulók és a földbitorlók. A holokauszt több családtag tragédiáját okozza. A Kőkecskét a modernség és az újdonság vívmányai segítségével felvirágoztató, bájos, a konyha- és más művészetekben is tehetséges, de előnytelenül testes Fruzsina szerelmét, Grünberg Pált elviszi a halálonvat, minek következtében a lány elveszíti törvénytelen magzatát, depresszióba esik; az újonnan létesülő partizánhatalom képviselői megverik, kifosztják, meggyalázzák. Noha Eszter rendkívüli hállával viseltetik felnevelője és megmentője iránt (a kislány ugyanis súlyos „senyveségben”, anorexiában szenved), ragaszkodása nem elegendő ahhoz, hogy Fruzsinát életben tartsa: a kenderáztató partján levő viskóban, vakon és elborult elmével fejezi be életét. Fülöp dédapa azt követően némul meg, hogy Jusztin fia örökre eltűnik – világgá züllik, miként a megszépítő emlékezet tartja meg történetét. Valójában felakasztja magát a bedeszakázott ablakú Kőkecske szalonjában. A dédapa temetése a családtörténet egyik legtragikomikusabb pillanata. Az új hatalommal „parvenünek számító stallumba jutott” cucilista rokonság ugyanis a kripta néhány négyzetméteres földterületének tulajdonjogát is elvitatja, ezért megakadályozzák, hogy a halottat a családi sírboltba helyezték. A temetési menet ekkor elindul új sírhelyet keresni. A temetőben bolyongva lelnek rá végül Eszter előre megátott, elfelejtett sírjára. Ugyanis annak idején azt gondolták, hogy a gyenge és beteg kislány nem marad életben, arra meg egyáltalán nem számítottak, hogy a zsidóüldözések és deportálások idejét is átvészeli.

A családtörténetet fenntartó szájhagyomány valóságrelativizáló hatásával szemben többen is a feljegyzés, a dokumentálás, a naplóírás segítségével próbálnak szembeszállni. Jusztin nagyapa egy pávaszemmintás mohazöld könyvbe írja be jegyzeteit üzleti kiadásairól, bevételeiről, családi eseményekről, nevezetes dátumokról. Ezekből és apja Santa Cibén, az ötvenes évek elején keletkezett naplófeljegyzéseiből közöl részleteket krónikájában Eszter, az elbeszélő, továbbá közzé teszi saját, az apjához írt, kezdetben Fruzsina által diktált, majd saját maga által fogalmazott leveleit is, néprajzi gyűjtést a temetőpalánk selyemtégláiba vésett üzenetekből, egy krakkói jiddis nyelvű, magyarra anyai ági nagynénje által fordított imakönyvből – valamennyi mögött tragikus sors történetek húzódnak. De az írást, a gyártás technológiáját rejelő iratot szeretné megszerezni Schein Ármin, a Budapestre települt, fotósszaküzletben segédmunkásként dolgozó egykori téglagyáros-ivadék, amikor a már felnőtté cseperedett Esztert látogatóba küldi a bácskai rokonsághoz. A pályaudvaron azonban tévedés történik: a lányt összekeverik egy másik érkezővel, így rossz családnál vendégeskedik egy teljes nap, mire kiderül a félreértés.

A kritika anno úgy értékelte, hogy a *Silentium album* legkevésbé sikerült, indokolatlanul túlírt fejezetét épp Mór említett ezoterikus, távol-keleti naplója képezi. A valóban szövevényes, csodás elemekben bővelkedő, cikornyás nyelven közreadott történetek Eszter elbeszélésében új jelentés szolgáltatásban állnak: az írás, azaz a történetmondás mint nyelvi fikció valóságot elfedő funkciójára mutatnak rá. Épp fordítottjára annak, mint amit a dokumentáló szándék, az írott szó eredeti formája jelent. A férfi, Eszter apja ugyanis a rettenetes valóságtól való eltávolodás, a felejtés szándékával alkotja meg magának és merül el véglegesen virtuális világában. Mivel módos apja és rátarti városi nagyszülei akarata ellenében Sárát, a kamanci izraelita kocsmáros árva lányát vette feleségül, hogy elkerülje Énekes dédanya és a család többi tagjának zaklatását (tanulva anyja, Gyöngyös Ilon történetéből, s emlékezve arra, hogy Fruzsina vőlegénye, Grünberg Pál után is milyen utálkozva mostak kezét és törölgették a bútorokat, az étkezéslet darabjait), Apatinnál beáll hajósnak. Hamis iratokkal utazó, mindenórás feleségét azonban az egyik kikötőből el akarják hurcolni. A megszépített, rejtélyes utalásokkal teli elbeszélésből csak nehezen szűrhető le, mi is történt valójában – csak feltételezzük, hogy a férfi megölte a csendőröket, majd Fruzsínára bízva életképtelennek gondolt kislá-

nyát, világgá megy, de az is lehetséges, hogy valamelyik csizmás hatóság megtorlásainak áldozatává válik. Sára a Kazán-szorosban, a Senki Vizén hozza világra gyermekét, de mire a pöfögő gőzös átér a szoroson, már nincs az élők sorában. A kikötői hivatalban Mór, aki nem beszél a helyi nyelvet, a Duna latin nevét mondogatja – Ister, Ister –, amit a hivatalnok Eszternek ért és ír be az anyakönyvbe. Az apa naplóját és néhány személyes holmiját – állítólag – annak mulatt élettársa juttatta el Eszterhez, miután holmija közé rejtve találta meg őket, hogy gyermekét megszülni az Adenbe tartó gyorshajóra szállt át, örökre szem elől veszítve a hajókatasztrófában eltűnt – de halottaiban soha elő nem kerülő – férfit. Van azonban a történetnek egy olyan epizódja is, amikor Eszter a vak Fruzsínának – mert Fülöp dédapa családi iratokat tartalmazó ládája teljesen üres – fejből, a képzeletére hagyatkozva olvas fel írásokat. A nem létező családi dokumentumokra történő utalás, a napló ezoterikus, fiktív helyeket és személyeket megnevező feljegyzései, illetve a mulatt élettárs létét is megkérdőjelező Fata Morgana hajónév alapján arra következtethetünk, hogy az apa naplója is – a pótolhatatlan hiányt kitöltendő – Eszter képzeletének és íráskészségének terméke, miként számtalan látomása és nem létező találkozása is élénk fantáziájának szüleménye.

Nevelői, Fruzsina és Fülöp dédapa halálát követően, az ötvenes évek elején, Eszter a család izraelita ágának holokauszt-túlélő tagjaihoz kerül – még nem nagykorú. A velük töltött sábesz a regény egyik legmeggrázóbb jelenete. A kivándorlásra készülő család tagjai ugyanis – búcsúzva szülőföldjüktől és otthonaiktól – imáikba foglalják az üldöztetés során, haláltáborokban elpusztult szeretteik nevét és emlékét; a holokauszt borzalmainak elképzeldhetetlen szenvedéstárát nyitva meg előttünk. Eszter azonban nem tarthat velük, mert apjától sohasem érkezik meg az áliázáshoz szükséges engedély. A hajó, amelyen Palesztina felé tartanak, elsüllyed a Jón-tengeren.

A hányatott sorsú, pusztulásra ítélt nagycsalád tagjait utoljára együtt az Énekes dédanya kilencvenedik születésnapján készült fényképen láthatjuk. A következő találkozás és együttlét már túlvilági. A szellemtérben újra megelevenedik a színház, amelyet Fruzsina alapított egykoron, és a Kőkecske udvarán állíttatta fel színpadát. A halott színészek a sárkánysori, nevezetes család történetét játsszák el a szintúgy halott közönség előtt, akik éktelen hangzavart keltve tagadják annak valódiságát, saját szájuk íze szerint magyarázva a történéseket. Az így reflektálódó múlt a róla szóló elbeszélés, az interpretáció sokféleségére irányítja a figyelmet: az egyetlen múlt többszörös történelmére.

Az *Eszter könyve* Vasagyi Mária (1941) Zomborban élő író hetedik önálló kötete. Első könyve, egy népköltészeti gyűjtés, 1981-ben Székely Mária név alatt látott napvilágot. A 2002-ben megjelent *Silentium albumot* még négy követte: a *Pokolkerék* 2009-ben, a *Fabella domi* 2013-ban, a *Kruspérudvar angyalai* című novelláskötet 2016-ban, illetve a *Cézár* című regény 2019-ben. A múlt század kilencvenes éveiben képzőművészeti esszéit Brankov Mária néven írta. A Vasagyi írói névről többen úgy gondoltuk, hogy a szerző lánykori nevének, a Féderernek a magyarítása. Egy interjújából azonban kiderült, hogy valódi név, anyai ági (topolyai) felmenőinek családneve. Noha néhány toponímia is felbukkan a regényszövegben, például a Zomborhoz közeli Apatin, az al-dunai Kazán-szoros, Ada Kaleh, illetve azonosítható irodalmi helynevek, Nyárfás, Lombos (Zombor és Topolya) – az *Eszter könyve* egyik bácskai városhoz vagy földbirtokos család történetéhez sem kapcsolható egyértelműen, s néhány apró mozzanat, illetve epizód kivételével a szerző személyes család- és élettörténetéhez sem. Azt viszont tőle tudom, hogy a vasútállomáson történt félreértés, amikor a vendég nem jó családnál kötött ki, megtörtént: Szabadkán esett meg az anekdota. Végso soron olvasói előfeltevéseinktől függ, hogy a több ismert bácskai család történetéből egygyé szervesült regény-narratívához milyen térbeli koordinátákat rendelünk. Én például az egykori Zombor helyeire ismerem benne: a sárkánysori fogadót a helyi vasútállomás közelébe képzeltem, folyóját a Mosztongával azonosítottam. A közép-bácskai olvasó valószínűleg Topolyát és a Kriváját látja meg benne. (*zÉtna*, 2022)

BALOGH GERGŐ (1991) Budapest

BALOGH GERGŐ

Lapis József: Elég

Alföld Alapítvány–Méliusz Juhász Péter Könyvtár, 2022

Milyen kritikus Lapis József? Röviden: több mint elég jó. Mint az *Elég*ben összegyűjtött kritikák is tanúsítják, szellemes, az irodalmat, a világot és önnön működését iróniával és gyengéd humorral szemlélő, ám túl szerény és túlságosan is nagyvonalú. Ennél is fontosabb lehet azonban az, hogy Lapis József olyan kritikus, akit érdekel a kritikai gyakorlat elmélete, így az is, hogy amennyiben csináljuk, miként érdemes csinálni. Az *Elég. Közelítések a kortárs irodalomkritikához* című kötetet, és ez nem kevés, éppen az különbözteti meg a klasszikus kritikagyűjteményektől – amikkel kapcsolatban, ahogy erre Nagy Hilda is utal (Nagy Hilda, *Egy kritikus intelmei*, <https://www.kulter.hu/2023/01/lapis-jozsef-eleg-kritika/>), felvethető a kérdés, hogy van-e a dokumentumértéken túlmutató jelentőségük egyáltalán –, hogy gondolkodik a kritika műfajáról. A mai napig alulreflektáltabb gyermekkönyvkritika-írásnak szentelt értekezések e tekintetben például különösen hasznosak lehetnek sokak számára.

A kritikairás Lapis-féle modelljéről közvetett módon a második blokk huszonegy írásából, közvetlenül pedig az *Elég* első blokkját kitevő metakritikai szövegekből, valamint egy, a kötetben helyet kapó beszélgetésből kaphatunk árnyalt képet. Ezeket a könyvben egy harmadik, irodalomértelmező esszét felvonultató blokk követi. Fontos megjegyezni, hogy Lapis kritikái messzemenően visszaigazolják az elméleti fejtegetésekben foglalt alapelveket, így az elmélet és gyakorlat viszonya itt meglehetősen harmonikus.

De miben is állnak ezek az alapvető ismeretek? Egyfelől már az első szövegben figyelhetünk arra, hogy a szerző számára igen fontos a kritikai és metakritikai diskurzus alapvető civilizációs normáinak fenntartása (ez később is visszatérő motívum), ami főként abban érhető tetten, hogy mind a személyeskedő, mind pedig a túl durva megnyilatkozásoktól távolságot tart, hol implicit, hol explicit módon rámutatva ezek problematikusságára. A kötetnyitó *Kis kritikai thesaurus* szócikkeinek iróniája tulajdonképp maga is ezt a szerepet tölti be: az irodalmi élet ágenseinek bemutatása során felvázolt portrék olyan típushibákat – gyengeségeket és elfogódottságokat – is ironikus reflexió tárgyává tesznek, amelyek elural-

kodása egyenesen vezethet a diskurzus lezúlléséhez. Lapis iróniája reflektált és reflexióra kész, lát és láttat, egyszóval didaktikai funkcióval bír. Másfelől olyan, az irodalomkritika szerkezeti és nyelvi felépítésére vonatkozó megfontolásokkal is szembesülhetünk, amelyek jóval nyilvánvalóbban és határozottabban vezetnek be a kritikairás alapjaiba.

Az *elég jó kritikus* című, első megjelenése óta számtalanszor hivatkozott írás a maga tíz pontba szedett kritikairói szabályrendszerét egy analógiával vezeti be: „Vasemberre és Thorra akkor van szükség, ha az univerzum (de minimum a Föld) áll sürgető elpusztítás előtt, de ők kicsire nem adnak. A romokat a S.H.I.E.L.D. háttércsapata takarítja el, s ők végzik a nélkülözhetetlen kulimunkát is.” Lapis analógiája szerint a S.H.I.E.L.D. az „elég jó kritikus” szerepét világlátja meg, ami azt is jelenti, hogy az elég jó kritikus, akár csak a szerző, tulajdonképpen a „középszerű, munkás kritikus” pozícióját foglalja el, aki nem alkot semmi eget rengetőt, és aki, ellentétben a szuperhősökkel, nem dönti romba Manhattan látképét, miközben a világot óvja a rá leselkedő fenyegetésektől. Amíg innen nézve a S.H.I.E.L.D.-et a hátramaradó világ érdekli, addig Vasembert és Thort az aktuális nagy – részben általuk is kreált – esemény köti le. Az elég jó kritikus ereje tehát éppen a középszerűségben rejlik: nem formálja át a világot, viszont mivel inkább része annak, nem is rombolja le azt. Működése, akár azt is lehetne mondani, fenntartható.

Az elég jó kritikus ilyesformán, mutat rá Lapis, a rendezett irodalomkritikai élet minimuma: a kritika ökonómiájának az elég jó és a formabontó kritikus éppúgy része, sőt, az elég jó kritikus tulajdonképp az utóbbi feltétele. Habár első ránézésre ennek nem feltétlenül érzékelhető a jelentősége, a szerző ezzel jelentősen feljebb teszi a léceket, hiszen a megbízható középszerűen rögzíti a minimumot, ahelyett, hogy belépési küszöbéről értekezne (a szöveg által rögzített egyszerű, gyakorlatias intelmek együttese korántsem olyan könnyen abszolválható, mint amilyenek elsőre látszik). Az *Elég* mindenekelőtt azért effajta minimumokat rögzít, mert a maximumokat tervezhetetlen, eseményszerű létmóddal bíró formációknak tartja: „a legérdekesebb kritikák épp [...] a szabálytalanok és öntör-

vényűek közül kerülnek ki, talán éppen ezért érdemes merengeni a kritikairás szabálytárán. [...] Jelen sorok írója [...] nem tud abban segíteni, hogy hogyan jöjjön létre körülöttünk szingularitás.” A kritikairás maximuma eszerint csak a minimumok, a szabálytalan a szabályos, a normatörő a normatív irányból lesz érzékelhető, és talán létrehozható is: megbízható, magabiztos szakmai tudás nélkül, és erről például a jobb költők a mai napig tudnak, aligha lehetséges egyedül létrehozni. Amíg a minimum Lapisnál meghatározható és meghatározandó, addig a szinguláris a maga nyitottságában válik elgondolhatóvá. Ez nem csupán arra mutat rá, hogy a kritika, ellentétben az olykor sajnos irodalmárkörökben is forgalmazott, a kritikusai potenciált egy félreértett demokratizmus miatt mindenkiben felfedező vélekedéssel, tanulandó és – még az értékelhető minimuma is – felkészültséget igényel, hanem arra is, hogy akár csak a szépirodalmi alkotás, kreatív munka, így korántsem magától értetődő az, amikor egy szerző értő, a művét izgalmas perspektívába helyezni képes kritikusára talál. A szingularitás megképződésének feltételei tanulhatatlanok, de tanulás nélkül senki körül nem képződik szingularitás, összegezhethetnénk az *Elég* belátását.

A kötet *A kritikairás fonákja* című szövege nemcsak arra mutat rá, hogy a könyveket, amelyekről a kritikus ír, érdemes elolvasni, hanem arra a rendszerszerű problémára is, ami a könyvek el nem olvasásához vezethet: túl sok a könyv és túl kevés a kritikus, ami az egy főre jutó recenziós példányok növekedésével egyenes arányban növeli a kiegészítő kockázatát is. Az ember vagy nemet mond, vagy kiég – Lapis maga is a kritikus kedve átmeneti felszámolódásáról ad hírt a könyv elején, és ez, noha a szerző ezt a *Kortárs irodalom és kritikai diskurzus...* című, a kötetben olvasható beszélgetésben hosszabban is kifejti, kötődik a saját ízlésbe vetett hit megingásához, nem függetleníthető a kulturális ipar egyre nehezedő teherként is érzékelhetővé válni képes működésmódjától sem. Az itt feltűnő, ám a kötet írásaiban egészében ki nem bontott etikai kérdés, vagyis az, hogy a kritikus a könyvnek vagy a könyviparnak (és szereplőinek) tartozik elsősorban felelősséggel, a kritikairói gyakorlat egyik alapvető problémája. Se seri, se száma azoknak a „kritikáknak”, amelyek egy recenziós példányért cserébe hajlandók eladni a jó véleményüket. Feltehető persze a kérdés: hogyha a kritikus feladatai közé tartozik, amennyiben inkább a könyv iránti felelősséggel szeret gondolkodni, miként va-

lósítható meg az elfogadható negatív kritika? Lapis frappáns érvmenete – amely frappánság, a nyelvi-szerkezeti ökonómia áldozatait szedve, a könyvben több helyütt gátat is szab a felvetett problémák szisztematikusabb tárgyalásának – szerint a megalapozott negatív kritika egyfajta adomány a szerző számára, hiszen éppen a jelentőséget igazolja viszsza. Ugyanakkor e szerint a nagyon is – jó értelemben – földhözragadt érvelés szerint a kritika nem csupán a műről és a műnek szólhat, vagy legalábbis nem feltétlenül csak arról és annak szól, hiszen a társadalmi nyilvánosságban különböző funkciókat is képes lehet betölteni.

A kritika innen nézve nem biztos, hogy csak akkor lesz izgalmas, ha a mű összetett, problémaérzékeny, a könyvet több (életmű, irodalomtörténet stb.) kontextusban is elhelyező értelmezését adja. Felveheti a párbeszéd megindítójának funkcióját is, mintegy lökést adva a diskurzus kialakulásának: „A kritika tehát adott esetben olyan eszköz lehet, mint a tóba hajított kő: célja a provokáció, az állóvíz felkavarása, vita kezdeményezése.” A kritika Lapisnál olyan multifunkciós eszköz, amelynek karakterét és pozícióját a kritikus szakmai felvérteztsége, tudása, irodalom- és kultúraszemlélete, valamint politikai elhivatottságának mértéke határozza meg, és amelylyel pontosan ezért kell körültekintően bánni. A kritikai tér funkcionális tagolódásának gondolatát hangsúlyozza más irányból a kötet *A kritika anatómiája* című szövege is. A kötetben szereplő kritikák és értelmező esszék pontosan erről a kimunkált, mérlegelő, rétegzett szemléletmódról adnak számot, nem mellesleg – folytatva a szerző *Lóra 2.0. Közéletek a kortárs magyar költészethez* című előző könyvének projektjét – a kortárs magyar költészet megbízható ízléssel felvázolt kritikai archívumát hozzáférhetővé téve az olvasó számára.

„A kritika az aktív és összetett gondolkodás egyik formája. S mint ilyen, a kultúra egyik alapköve” – olvashatjuk az *Elég* egyik kulcsfontosságú megállapítását. Lapis könyve e praxist – ahogyan ez számtalan helyen és formában visszatér benne – a párbeszéd létesítése és életben tartása révén tartja elgondolhatóknak. Az elég jó kritikus párbeszédbe lép a művel, az olvasóval, önmagával, miközben igyekszik megfelelni a magára mért teoretikus és praktikus követelmények sorának. A több mint elég jó kritikus azonban képes minderről átfogó igénytelenséggel gondolkodni. Az *Elég* a több mint jó kritika alapkönyve, amelyet legalább egyszer mindenkinek el kellene olvasnia, aki kritikairásra adja a fejét.

ROSONCZY ILDIKÓ (1953) Salföld

ROSONCZY ILDIKÓ

Solymosi József: Lázár Vilmos ezredes, a megbízható csapatparancsnok

Line Design, 2022

Egységes, német nyelvű, erősen központosított, de korlátlan uralkodói akarat érvényesítésével gazdaságában, közigazgatásában és igazságszolgáltatásában modernizált összbirodalom megteremtéséről álmodott Felix zu Schwarzenberg herceg, az Osztrák Császárság 1848. november 21-én hivatalba lépett miniszterelnöke. Schwarzenberg és uralkodója neoabszolutista állami berendezkedésről szőtt álmának megvalósítását akadályozta a birodalmon belüli alkotmányos önállóságért, majd függetlenségért vívott magyar szabadságharc. Az osztrák kormányzat az autokrata orosz cárhoz, I. Miklóshoz fordult fegyveres támogatásért, hogy alattvalói lázadását leverje. Az orosz uralkodó a gyors és biztos siker érdekében akkora hadsereget indított el a Habsburgok birodalmának területére, amely létszámában nemcsak a magyar honvédsereget múlta felül, hanem szövetségésének a háborúban bevetett haderejét is.

Bécszet megalázó helyzetbe hozta a honvédsereg 1849. tavaszi győzelemsorozata, majd az, hogy az orosz nagyhatalom katonai segítségére szorult. Ez a dupla megaláztatás is oka volt a brutális osztrák megtorlásnak, amelynek során a hadbírák a szigorú ítélet érdekében a haditörvényszékek eljárásrendjére kiadott utasítástól is eltekintettek.

Hogyan került Lázár Vilmos honvéd ezredes tizenharmadikként az Aradon 1849. október 6-án kivégzett tizenkét honvéd tábornok, a szabadságharc felső katonai vezetői mellé? Miért nem volt számára kegyelem? Solymosi József kötete nemcsak ezekre a kérdésekre adja meg a választ, hanem teljességre törekedve, bőséges dokumentumanyag közzétételével együtt válaszolja fel a talán legkevésbé ismert vértanú életútját.

Solymosi József könyvéből az is kiderül, hogy Lázár valójában még ezredes sem volt. Bem altábornagy ezredesi rangra csak augusztus 14-én Lugoson, utólagos jóváhagyás reményében emelte. Az előléptetésre ugyanis a Világos vára közelében húzódo szőlősi mezőn lezajlott fegyverletételt követő napon került sor, így azt hivatalosan már senki nem hagyta jóvá. Bem a frissiben előléptetett ezredes ugyanezen a napon kinevezte a IX. hadtest pa-

rancsnokává, mivel a helyben lévő egyetlen tábornok, Dessewffy Arisztid, a hadtest korábbi parancsnoka az emigrációra is gondolva augusztus 14-én reggel elhagyta a lugosi tábort. A déli határ közelében, Karánsebes és Orsova között összeszedett csapatok azonban már csak maradványok voltak a hadtestnek. Lázár, aki a határ felé vezető út biztosítását kapta feladatul, elvállalta a megbízatást, hogy parancsnokként rendjét megőrizve együtt tartsa az ugyan hadtestnek nevezett, de tulajdonképpen csak gyenge hadosztálynyi erőt. A fegyverletételről szóló hírek bizonyossá válásával és szembesülve katonái feláldozásának értelmetlenségével – de látva azt is, hogy már nem az addig védelmezett ügyről, hanem egyes vezérek személyes meneküléséről van szó –, élelmezés nélkül maradt csapatai sorsáról kellett döntenie. Ő maga, ahogy segédtsíztje, Matolai Etele feljegyezte, emigrálni semmiképpen nem akart, mert mint kijelentette, „ő ki nem megyen, inkább akar itthon meghalni, mintsem a külföldön akár koldus, akár király lenni”. De ekkor már számos példa mutatta azt is, hogy a szétszéledő vagy magányosan hazatérni igyekvő honvédeket a helybéli román lakosság agyonveri. A közelben lévő császári csapatok parancsnoka, Karl Simbschen vezérőrnagy levélben tájékoztatta Lázárt Görgei fegyverletételéről, és felszólította a kapitulációra. Közben megérkezett hozzá Franz Liechtenstein császári altábornagy levele is, aki tudomást szerezve arról, hogy egykori katonatársa, Dessewffy Arisztid szintén a térségben tartózkodik, neki és Lázárnak büntetlenséget ígért, ha leteszik a fegyvert. Lázár augusztus 19-én estefelé Karánsebes közelében mintegy 2500 emberével kapitulált. Dessewffy, bízva Liechtenstein ígéretében, a maga kíséretével ugyanekkor adta meg magát. Lázár Vilmos öt napig volt tehát igencsak csekély erőt jelentő önálló seregtest parancsnoka.

Az aradi haditörvényszék 1849. szeptember 26-án Lázár Vilmost kötélt általi halálra és teljes vagyonszerzésre ítélte, de az ítélet mellé kegyelmi felterjesztést mellékelte. Az ítélet elismerte, hogy Lázár csak alezredes és hadosztályparancsnok volt a honvédseregben, a kegyelmi felterjesztésben pedig

az szerepelt, hogy „soha nem volt önálló vezér és főnök”. Mint megállapítást nyert, „Haynau augusztus 31-én kiadott, a hadbírószági eljárásokra vonatkozó utasítása szerint Lázár a büntetendő 3. kategóriájába tartozik, ugyanis csupán Dessewffyvel való kapcsolata miatt került ez elé a haditörvényszék elé. Azaz csak egy későbbi időpontban kellett volna tárgyalni az ügyét, elkülönítve az 1. kategóriába tartozó tábornokoktól és a 2. kategóriába tartozó politikai vezetőktől. Maga Liechtenstein altábornagy is közbenjárt Dessewffy és Lázár érdekében, ahogy megígérte. Ennek ellenére vagy éppen ezért Haynau az ítéletet csak annyiban enyhítette, hogy e két vádlott esetében lőpor és golyó általi halálra változtatta a halálbüntetés végrehajtásának módját” – számol be a történész a Lázár sorsát eldöntő ítélet alakulásáról. Lázárék császári csapatok előtt tették le a fegyvert, nem az oroszok előtt, amit maga a hadbírószág is elismert, de mégsem tartotta különösebben méltánylandónak. A kivégzés módjának enyhítésénél többet egyébként nem javasolt a kegyelmi előterjesztés sem.

Lázár Vilmos az október 6-án kivégzettek között a maga 32 évével csaknem a legfiatalabb volt, nála csak a harmincéves Leiningen-Westerburg Károly tábornok volt ifjabb. A Nagybecskerekben, huszártiszt családjában született Lázárnak a szakirodalomban általában említett örmény származására vonatkozóan Solymosi József nem talált semmiféle megbízható adatot. Bő tizenegy évnyi katonáskodás után Lázár Vilmos cs. kir. hadnagy tiszt jellegének megtartása nélkül 1844-ben kilépett a szolgálatból, és feleségül vette a háromgyermekes özvegy báró Reviczky Máriát. Házasságuk szerelmi házasság volt, Lázár a gyermekeket sajátjaiként nevelte. Anyagi gondjaik 1847-ben megoldódni látszottak, ugyanis Lázár a Középponti Magyar Vasúttársaságnál vállalt főpénztárnoki állást, majd a társaság elnökének, a később muszkavezetőként elhíresült Zichy Ferenc grófnak a titkára lett.

1848 tavasza Pozsonyban találta a családot. Lázár belépett az önkéntes nemzetőrségbe, majd a volt katonatiszteknek szóló felhívásra tiszt állásért folyamodott a honvédseregbe. Októberben honvéd főhadnagy, novemberben pedig már századosként az utászkarhoz beosztva a Győr környéki sáncépítési munkálatokban vett részt. 1849. január elején a későbbiekben kolerában elhunyt Rápásy Mihály tábornoknak a Tiszántúlra visszahúzó tartalék hadtestébe került, és a tábornok segédtisztje volt 1849. március végéig. Március 31-én

már őrnagyként kapott kinevezést a Zemplén, Ung és Bereg megyei csapatokból szervezett dandár élére. Egyre fontosabbá vált ez a vidék, egyrészt a Galícia felőli határvédelem megerősítésének szükségessége miatt, másrészt mert ebben a régióban volt az ország hadianyaggyártásának egyik központja: a munkácsi vasgyár, valamint a turjaremetei és a felsőremetei fegyvergyár. Májusban dandárjával az északi hadsereg állományában, a IX. hadtest kötelékében Sáros vármegyében, főként Bártfa környékén állomásozott. Az ő katonái találkoztak először a magyar határt átlépő orosz főerők előcsapataival Bártfától délre, Lófalú közelében, ahol június 19-én kisebb összecsapásra is sor került közöttük. A magyar védelmet jelentő IX. hadtest és a lengyel légió az orosz főoszlopnak körülbelül tizedét tette ki. Fokozatosan hátrálva, az oroszokat többször szétbontakozásra kényszerítve lassították az ellenség előrenyomulását Miskolcig. A július 10-én alezredessé előléptetett Lázár már hadosztályparancsnokként végül „a déli hadszíntéren folyó harcok talán legmegbízhatóbb alparancsnokává nőtte ki magát”. Bátorságával, határozottságával kitűnt a Szeged kiürítését követő harcokban, az augusztus 5-i szőregi és augusztus 9-i temesvári csatákban. Láttuk, hogy az összeomlást követően is híven, katonái iránti felelősséggel teljesítette kötelességét.

Solymosi József kötetében a vértanú életrajzát 145 tételből álló dokumentumgyűjtemény követi, többségében eddig publikálatlan anyaggal: Lázár hivatalos és magánleveleivel, dandár-, majd hadosztályparancsnoki jelentéseivel, az utolsó napok, majd az aradi haditörvényszék irataival. Felesége, Reviczky Mária sógornőjéhez, Lázár húgához írott leveleiben családi életükről, mindennapi gondjaikról kapunk képet, de az asszony beszámol az 1848-as tavasz pozsonyi világáról, férje nemzetőri, majd honvédtiszt szolgálatáról és kivégzéséről is.

Lázár Vilmos már aradi fogságában német nyelven megírta visszaemlékezését a maga tevékenységére az 1849. áprilisa és augusztusa közötti időszakra vonatkozólag. Solymosi József terjedelmi korlátok miatt kötetébe nem vehette fel ezt az emlékiratot, amely azonban megjelent magyarul Katona Tamásnak *Az aradi vértanúk* címmel többször újra kiadott dokumentumgyűjteményében, így könnyen hozzáférhető. A visszaemlékezés ezekre a hónapokra fontos és hiteles forrás, de a Solymosi József által közzétett iratokkal együtt megismerteti az olvasót Lázár személyiségével is. Tisztességes emberről, szerető férjről és apáról, józan ítélőké-

pességű, éles szemű, katonai túlkapasokkal szemben szigorúan fellépő parancsnokról van szó. Henryk Dembiński-ről szerzett benyomásai nem igazán jók. Emlékiratában kitér egy márciusi esemény leírására, mégpedig a lengyel altábornagynak a főparancsnoki posztról a tisztikar követelésére történt 1849. március 3-i leváltására. A kápolnai „szerencsétlen” csatát követő viharos jelenetet szemtanúként tárgyilagosan, mégis humorérzékkel örökítette meg: Bayer József ezredes „nevetséges pátosszal” kéri a hadműveletekre vonatkozó napló átadását, „Dembiński kardjáért szalad, a mellékszobából három segéd rohan ki, kardjaikat menet közben kötve fel, Löwinger (vezérkari tiszt) hóna alatt tartja a jegyzőkönyvet, és esküszik, hogy csak holttestén át vehetik azt el tőle. Dembiński egyik kezében kardját, másikban egy jegyzőkönyvet tartván, dühös mozdulatokkal folyvást ordítóz. Már valóban hinni kezdém, hogy kénytelen leszek verekedésbe keveredni, amelynek oka is ösmeretlen volt, és amelyben hirtelenében nem tudtam volna, kit üssek, kit védjek? Én azonban összetett karokkal nyugodtan állottam...” A Kossuthra hivatkozó Dembiński leváltását végül maga Kossuth hagyta jóvá, s ez volt a honvédsereg tavaszi győzelemsorozatának feltétele és záloga. Debrecenben Lázár megtapasztalta, „mint gerjesztette Dembiński mindenkiben maga iránt a szánakozást, s mint izgatott Görgey ellen. Ez véleményem szerint nemtelen fegyver volt, és nekem ez az ember nem tudott tetszeni” – olvashatjuk Lázár sorait Matolai Etele fordításában.

A Line Design Kiadó 2016-ban indította el alaputatásokra épülő, iratmellékletekkel gazdagított életrajzi sorozatát *Aradi Vértanúk* címmel, Hermann Róbert szerkesztésében. Eddig megjelent Hajagos József tollából Török Ignác és Dessewffy Arisztid, Hernády Zsoltéból Schweidel József, Fleisz Jánoséból Nagysándor József, Csikány Tamáséból Vécsey Károly tábornokok biográfiája. Pelyach István nevével jelzett, több szerző közös munkája Damjanich

János tábornok élettörténete. A Kiss Ernő altábornagy életének szentelt kötetet négy szerző tanulmányából Hermann Róbert állította össze. Nem készült el még Aulich Lajos, Knezić Károly, Láhner György, Leiningen-Westerburg Károly és Poeltenberg Ernő életrajza. (Bár Hermann Róbert még 1998-ban kis kötetet adott ki Poeltenberg-ről *Mindig az elsők között* címmel.)

A kiadó tizenhét kötetre tervezi a sorozatot. Aradon ugyanis nem csak október 6. napja kezdődött kivégzésekkel. Augusztus 22-én felakasztották Ormai Norbert ezredest, a honvéd vadászcsapatok szervezőjét. (Életrajzát Süli Attila írta meg.) Október 25-én agyonlőtték a nyelvújító Kazinczy Ferenc fiát, Kazinczy Lajos ezredest. (Életét – amelyről Pásztor Emil munkája 1979-ben jelent meg – Solymosi József dolgozta fel, még a Lázár-életrajz megírása előtt.) Végül 1850. február 19-én felakasztották Ludwig Hauk alezredest. És az aradi mártírok között tartjuk számon Lenkey János tábornokot is, aki azért került el a halálos ítéletet, mert perét egyre jobban mutakozó elmeháborodottsága miatt fel kellett függeszteni. Lenkey, akinek huszárszázada 1848 tavaszán Galíciából szökött haza, a börtönben megalázó és nyomorúságos körülmények között 1850. február 9-én hunyt el. Ahogy a hadbíró jelentette Haynaunak, az „orvosok által már régen reménytelen esetnek ítélt” lázadóvezér „végre halál útján fogyatékbba jutott”.

Az *Aradi Vértanúk* életrajzi sorozatával a történetész-szakma régi adósságot törleszt. Ideje is, hiszen a nyugati történetírásban „egyre gyakoribb az a fajta teljesen téves értékelés, amely Schwarzenberget nagy liberális politikusként ünnepli, az aradi vértanúk kivégzését pedig osztrák szempontból nemcsak érthetőnek, hanem helyesnek is tartja”. A már említett Katona Tamásnak, az aradi peranyagokat közreadó történésznek ez az 1970-es évek végén tett megállapítása semmit nem veszített érvényességéből.

VÁRADI FERENC (1979) Nagykőrös

VÁRADI FERENC

Arról beszélni, ami van: In Memoriam Pilinszky János

Luther, 2021

A költő születésének centenáriuma alkalmából tavaly megjelent kötet igazi irodalmi különlegesség. A szerkesztők a Credo evangélikus folyóirat elmúlt tizenkét évének szépirodalmi közleményeit válogat-

ták és rendezték sajtó alá, a Pilinszky-életmű kulcsfontosságú motívumai, fogalmai köré rendezve a lírai szövegeket. Nagyon egyedi, már-már tudományos kísérletet idéző ez a szerkesztői gondolat:

egymással eredetileg szinte semmiféle kapcsolatban nem álló művek nyelvi, asszociatív világában tapogatózni az ott felsejlő, az *Apokrif* költőjének hangját és látását idéző vagy azzal párbeszédet kereső, ám önállóan élő és cselekvő költői gesztusok után. A kötet léte igazolja: e vállalkozás sikere szinte eleve elrendelt volt, köszönhetően az életmű elmúlt évtizedek alatt kialakult nagyon sajátos pozíciójának.

Pilinszky eredetileg már-már ezoterikus költői magatartása és a nem-beszéd csendjéből szinte hangonként, szótagonként előbukkanó közlései az elmúlt fél évszázadban mélyreható változásokat indítottak kultúránk költői nyelvvel még kapcsolatot kereső, azt befogadni képes regisztereiben. Lett légyen egy költői nyelv bármilyen zárt, intim és asszociatív – kifejező ereje, virtuozitása, szépsége az idő múlásával közismertté, sőt népszerűvé emelheti. A szövegek jellegzetes nyelvi megoldásai, témái, képrendszere már magát az életművet is megidéző heurisztikus jellegzetességgé alakultak – kézenfekvő lehetőségeket kínálva ezzel a szövegekkel való epigoni, de akár ironikus, parodisztikus kapcsolat kialakítására is. Pilinszky sorai a 21. században iskolai memoriterként, popzenei vendégszöveggént vagy kereskedelmi mottóként bármikor élénk bukkanhatnak.

Így a centenáriumi megemlékezések közül az egyik leginkább ambiciózus, a költői befolyásoltságot felvállalni képes szövegekből összeállított kötet a fenti ellentmondásokból kirajzolódó labirintusba merészkedik. „Ki nyitja meg a betett könyvet?” – kérdezhetnénk máris zavarba ejtő többértelműséggel: egyrészt utalva az életmű szövegeinek egyfajta populáris szakralizálódására, másrészt a szállóige-szerűsödés elkerülhetetlen kockázatára, harmadrészt pedig arra, mennyire nehezen nyitható meg valamiféle párbeszéd céljából a többféle értelemben is zártnak, befejezettnek mutatkozó életmű (amelynek kanonikus pozíciója ráadásul időről időre megkérdőjeleződni látszik). Hogyan válnak a kötet szerzőinek sokszínű és sokhangú szövegei a *Harmadnapon* költőjének monolitikus nyelvét (is) megidéző jelekké?

Az antológia tizenegy, önálló címadással jelölt fejezete konkrét Pilinszky-sorokkal idézi meg az életmű egy-egy aspektusát, nem titkoltan külön is kiemelve a költő kapcsolatát az Evangéliummal és a keresztény egyházzal. Így a nyitó fejezet *Valamikor a paradicsom állt itt* címen az *Apokrif* felidézése mellett a kortárs lírában is oly fontos képszerű tér-élmény megteremtését emeli ki. Az olyan fejezetcí-

mek, mint a második: *És megpróbálom feléd fordítani a fejemet*, a negyedik: *Ellátogatsz a legbelső szobába* vagy a záró, *Hányféle találkozás, Istennem* az imádságra nyíló lélek és emberi szó léthelyzetét idézik. Mert végül is valóban e kettősség alkotja a legendásan szikár Pilinszky-életmű vázszerkezetét: a végletekig vitt,

néha szinte már szótárszerűen igénytelen tárgyias-ság és a líra hagyományaiba a legmélyebb rétegekig hatoló érzelmközpontú személyesség.

Nehéz a kötet versei közül egyet-egyet külön méltatni, kiemelni: a jó antológiák lényegi vonása, hogy váratlan pillanatokban képesek korábban nem sejtett élményt, tapasztalatot kínálni az amúgy sem lineárisan haladó olvasónak. Például már a kötet elején, Miklya Zsolt *Por és birs* című szonettkoszorúja hosszú időre hatalmába keritheti a befogadót – a virtuóz forma előnyösen erősíti fel a szöveg enigmatikus vonásait. Jellegzetes példa a kötet szerkesztői megoldásaira a második fejezetet záró vershármás: Iancu Laura *Fogságban* című szövege már a címben jelzett fogolymotivum által is idézi Pilinszky világát, de szerepel a versben a villany lekapcsolásának a *Négyoroszból* jól ismert képe, valamint az irgalom jellegzetesen központi fogalma. Molnár Illés fejezetet záró verse (*Koncertnapló*) pedig a kötetet ihlető életmű, illetve annak alkotója legendás zenei érzékenységére adott reflexióként is olvasható.

Számos szöveg címében, mottójában, ajánlásában megnevezett módon is megidézi Pilinszkyt: a teljesség igénye nélkül Dobai Lili, Fenyvesi Félix Lajos, Fülöp Péter, Iancu Laura, Kertész Eszter, Regős Mátyás kötetbe válogatott versei közül egy-egy sorolható ide. Miklya Zsolt *Szárnykép: létszótár Pilinszkyvel* ciklusa él legbátrabban a költői imitáció eszközeivel: egyes darabok itt formai megoldásaikkal is megidézik Pilinszky jellegzetes, ellenpontos, szaggatott jambusait. Számos szerző, például Ayhan Gökhan, Jónás Tamás, Lackfi János, Szabó T. Anna, Petróczi Éva, Vörös István szövegei nagyobb távolságból „olvashatók össze” az antológia koncepcióját vagy az adott fejezetet keretező, Pilinszkytól vett gondolattal, motívummal. A kötet végén pedig két prózai szöveg: Fenyvesi Félix Lajos Vasadi Péterrel készült beszélgetése és Molnár Krisztina Rita *Néma szakítás* című írása további kiterjedéssel bővíti az antológia koncepcióját.

Ezért is jelenthető ki: a kötet változatossága jelentős kihívás elé állítja az olvasót, a versekkel való elsődleges ismerkedésen túl szinte azonnal elkezd-

heti keresni a megfejtéseket: vajon miféle korhoz vagy életműhöz is kötött összefüggésrendszerből kiemelve talált új helyet az adott mű a jelen kötetben? Akárhogy is: Pilinszky sok egyéb mellett *hangként* is velünk él, mégpedig a verset megelőző csendből mintegy előjel nélkül, esendő, de mégis tűpontos, megingathatatlan határozottsággal, intonációval felcsendülő hangként. Ugyanígy írott szövegei szabálytalan hosszúságú soraival, strófaival, pársoros verseivel és versszakaival jellegzetes, „földből kimeredő” vizualitással töltik meg az életműkiadások lapjait. E két ponton az *Arról beszélni, ami van* kétségtelenül igen közel jut az életmű jelenlétének megidézéséhez. A szinte közös poétikai

sajátosságként is megfigyelhető, gyakran szinte lapidárisan kemény verskezdő felütések és a roppant változatos, de klasszikus formákat csak nagy ritkán idéző mértékben írott versek a késő 20. századi költészet olyan vonásait mutatják, amelyeket lehetetlen volna Pilinszky költői hagyatékának hatásától elkülönítve megérteni.

A kötet fizikai megjelenése: négyzetes formája, matt puhakötése, Tordai Róbert leheletfinom, mégis szikár grafikai terve és Fülöp Péter illusztrációként felhasznált monokróm fotói egységes, és emlékezetes fizikai formában teszik tárgyként is szerethetővé a Credo-könyvek sorozatának első darabját.

SZABÓ FRUZZSINA

Cserna-Szabó András: Zerkó, Attila törpéje

Helikon, 2022

SZABÓ FRUZZSINA (1986) Budapest

A szabadszájú berber törpe, Zerkó kalandjait elbeszélő pikareszk regény bővelkedik a szerzőtől már jól ismert satirikus humorban, érzékletes gasztronómiai leírásokban és csattanós anekdotákban. A kis Zerkó az ötödik században, Hippo Regiusban látta meg a napvilágot, és korabeli mór Svejként szinte az egész ókori világot bebarangolta. Járt Rómában, Konstantinápolyban, sőt Attila udvarában is, hogy végül Cipruson számoljon be életéről néhány halásznak, akik a történeteikért némi ikarioszi borral fizetnek neki.

Főleg a szöveg nyelvezete az, ami miatt a könyv nem talált egyöntetű tetszésre a kritikusok körében, pedig a narrátor kocsmái stílusát aligha lehet számon kérni az írón – aki mégis így tesz, valószínűleg nem sűrűn jár kvaterkázni se ciprióta, se más nemzetiségű ivócimborák közé. A korhely Zerkó bizony nem válogatja meg a szavait, és történetei sem a szemérmes olvasóknak szólnak. Mindezzel együtt a *Zerkó, Attila törpéje* szórakoztató és fordulatos mű, amely úgy ad hiteles betekintést a történelem egy szeletébe, hogy a cselekményt előzetes ismeretek nélkül is követni és élvezni lehet.

A borkedvelő törpe azt vallja, hogy „hosszú az út a valóságtól az

igazi történetig”; tehát jóindulattal sem állíthatjuk róla, hogy megbízható elbeszélő lenne. Hallgatósága emlékezteti is rá, a múltkor máshogy adta elő a történetet, amely dióhéjban a következő: Nevelőanyja állítólag a szemét között egy dinnyehéjban talált rá, majd hazavitte, hogy saját gyermekeként nevelje tovább. Nevelőapja, a félszemű datolyaárus nem igazán szívelte a fiút, ezért amikor Zerkó fiatal férfivá serdült, könnyörtelen módon eladta a piacon. Ennek az eseménynek köszönhető, hogy kinyílik előtte a világ: szülei házából először egy patricius, Caius Geganius Plancus házába kerül rabszolgaként, ahol kitanulja a római előkelő réteg szokásait, és házi istenként kényére-kedvére ehet, ihat és szórakozhat a szebbnél szebb rabszolgányokkal. Szerencséjét annak a hasonlóságnak köszönheti,

amit közte és Priaposz termékenységisten között fedez fel gazdája: azt a jó néhány centit ugyanis, amit a magasságából elvettek az istenek, a hímtagja méretéhez teldották. A jómódú és hedonista nemes nagy tisztelője a nagy falloszú törpe istenségnek, ezért számos kiváltságban részesíti a berber fiút. Az aranyéletnek azonban a vérszomjas vandálok rajtaütésének következtében vége szakad, akik elhurcolják ma-

gukkal, és ekkor kezdődik meg a gyors észjárású fiú hosszú vándorlása. Különböző birodalmakban fog megfordulni, és mivel nagy fogékonyt mutat a nyelvtanulás iránt, hamar poliglott válik belőle, aki az ókor szinte bármely régiójából származó emberrel képes megértetni magát, és olykor még pókhálóra ragadt legyekkel is eltársalog. Hol tolmácsként, hol hímrinyóként kényszerül dolgozni, lesz belőle udvari bolond, bohóc, sőt egyszer még cirkuszigazgató is. Mire a birkacomb alakú szigetre, Ciprusra sodorja az élet, ahol halászként él és – a később felfedezett vér szerinti apjához hasonlóan – korszokban rothasztja a halat a rómaiak által előszeretettel fogyasztott fűszerhez, a garumhoz, már boldognak vallja magát. De hogy jutott el a dinnye-héjtól idáig?

„Voltam rabszolga és isten, éheztem és ettem ezüsttáliból, voltam az arany és a farkam megszállottja is. Néha a rühes kóbor kutya is többet ért nálam, és olyan is volt, hogy úgy éreztem, a világ sorsa az én kezemben van. Volt, hogy szerettem, és engem is szerettek. Volt, hogy gyűlöltek, és én is gyűlöltem. Szügyig jártam a bűnben: paráználkodtam, loptam, hazudtam, még embert is öltem. Szívem tocsogott a bosszúvágyban. Máskor meg morális atlétafényként csillogtam önmagam előtt.”

Zerkó Hesse Sziddhártájához hasonlóan számos vallással és filozófiai irányzattal ismerkedik meg utazásai során. Az arany és a testi örömök megszállottjából bölcs és megállapodott öregember lesz belőle, elmélyül a germánok és a hunok mitológiájában és a kortárs filozófusok tanaiban, majd miután egy (kard)csapásra megfosztják a lába között hordott büszkeségétől, a buddhizmus lelki gyakorlatait hívja segítségül, hogy elérhesse a vágy nélküliség állapotát.

Zerkó alakját először Priszkosz rétor vetette papírra – igaz, ő Zerkónnak nevezte –, így adva ötletet az Attila-megszállott szerzőnek, aki négyszáz oldalra duzzasztotta az apró udvari bolond törté-

netét. „Attila gyerekkorom óta izgat, ott nőtem fel a Dél-Alföldön, ahol Attila hatalmas jurtavárosa állt egykoron... Amikor először olvastam Zerkóról, rögtön tudtam, hogy ő az én hősem” – nyilatkozta Cserna-Szabó András egy interjú során. A könyv elkészültét évekig tartó könyvtárazás előzte meg, ami nem csoda, tekintve azt a történelmi adatmennyiséget – személy- és helységneveket, csatákat, évszámokat, amelyekről a könyvben olvashatunk, nem is beszélve a számos korhű receptről, amelyek olvasására összefuthat a nyál az ember szájában – amennyiben szeretjük a tevét vagy a papagájt.

Cserna-Szabó Andrásnak nem kell feltétlenül Apiciushoz mennie tanácsért, hogy eligazodjon a gasztronómia világában. Születtek már tollából gasztroesszé és irodalmi szakácskönyvek, fakánáljából lecsók, és nyilatkozataiból tudjuk, hogy fogyasztóként sem veti meg a kulináris élvezeteket. „Szerelmes vagyok a rusztikus magyar konyhába, egy rendes borjúlábért a világ végére is elmegyek” – vallotta be egy interjúban.

Cserna-Szabó regényét olyan sűrűn szövik át az intertextusok, hogy sebészszerűen sem lehetne őket leválasztani a szövegről. Zerkó elszabadult hajóágyúként tüzel az olvasóra 21. századi szlenggel, könnyűzenei utalásokkal, mémekkel vagy szépirodalmi idézetekkel. Még Gárdonyi Géza Zétájával is összefuthatunk pár bekezdés erejéig. Olyan szerteágazó forrásokból kölcsönzött szövegrészleteket a szerző, mint Catullus versei, Hajnóczy prózája és Lovasi András dalai – szinte lehetetlen lenne a teljesség igényével felsorolni mindent és mindenkit, úgyis megtette ezt Cserna-Szabó a könyv végén található, *Akiktől biztosan loptam* kezdetű felsorolásban.

Noha a *Zerkó* cselekménye a távoli múltba repít minket, mégis aktuális olvasmány lehet, hiszen ma is a válságok és háborúk korát éljük, Cserna-Szabó Andrástól pedig elleshetjük, hogyan tekintünk a legkilátástalanabb élethelyzetekre is humorral és egy világlátott törpéhez méltó bölcsességgel.

Kedves Olvasóink!

A Kortárs folyóirat aktuális számát az Írók Boltjában, valamint az alábbi helyeken biztosan megtalálja:

Budapest: Árkád (Relay és Inmedio), Blaha Lujza tér (Relay), Boráros tér (Relay), MOM Park (Inmedio), Nyugati téri aluljáró (Relay), Széll Kálmán tér (Relay)

Debrecen: Árkád Fórum (Inmedio), **Eger:** Széchenyi út (Inmedio), **Győr:** MÁV váróterem (Relay), **Miskolc:** Szinvapark (Inmedio), **Solymár:** Auchan (Inmedio), **Sopron:** Széchenyi tér (Inmedio), **Szeged:** Dugonics tér (Inmedio)

Lélek Formák

SoulShapes

II. Népművészeti Nemzeti Szalon
2nd National Salon of Folk Art

MŰCSARNOK | KUNSTHALLE BUDAPEST
2023. 04. 15. - 2023. 07. 16.

MŰCSARNOK
A Magyar Művészeti Akadémia intézménye
Institution of the Hungarian Academy of Arts

MM
MAGYAR
MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

NFI
NEMZETI
FOLKART
MAGYARORSZÁG

B
BORBÁS
KERT

NATURICA
GROUP